

SURÁNYI MIKLÓS

BETHLEN

TÖRTÉNETPOLITIKAI
TANULMÁNYOK

BUDAPEST
SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET R.-T.
KIADÁSA

A Mátyástemplom tornyában delet harangoztak. A vár csendes volt, a gránitkockás utcákon víztócsák csillogtak, a régi paloták ablakai kinyíltak s a brokát-tapétás szobákba dúsan ömlött be a hideg esőtől megtisztult levegő. Öreg portások, grófi cselédek, ezüst-zsinóros hivatalszolgák kapukban álldogálva bámulták az őrváltásra menetelő parádés századot. Tavasz volt, langyos légáramlatok ringatták meg a várkert díszbokrait; a királyi palota kontúrjai élesen rajzolódtak a fehérfelhős, sötétkék égboltozatra, néha belebúgott a csendbe egy-egy autó tülke s a gummikerekek szétfröccsentették a kövezeten meggyült víztócsákat... József főherceg háza sápadtan meredt a csupasz Szent György-térre s a miniszterelnökség odon. sárga palotája mély melankóliával várta: Úristen, mit hoznak még rám ezek a barátságtalan, bizonytalan, rejtelmes idők?

Jegyezzük ide a napot: 1921 április 15. Akkor még nem tudta a vár, a miniszterelnöki sárga ház, az antik barokkpaloták urai sem sejtették ott benn a brokátkárpitos szobákban s nem tudták a várudvaron menetelő diszszázad katonái, a miniszterelnökség előtt álló lovasrendőrök s a kapu alatt lézengő újságírók

és politikusok sem, hogy ez is történelmi dátum. Valljuk be, el is fásultunk a történelmi dátumokkal szemben. Már túlsokat láttunk. A történelem néhány év óta olyan eszeveszett tempóban rohan, hogy az események megörökítéséhez nem használhatunk freskófestőt vagy krónikaíró-t. Hiábavaló minden erőlködés; hat-hét esztendeje úgy tornyosulnak egymás fölé a történelmi dátumok, hogy még egy Taine viharebesen nyargaló tolla sem boldogulna velük; hadd jöjjenek hát a filmoperatőrök, a történelem pillanatfelvételekkel dolgozik, bár gépész, gép, közönség és szereplők egy vad gomolygásban összekeveredve majd csak ötven év múlva mutatnak egy szintetikus képet, amelyet Taine, Carlyle vagy Macaulay feldolgozhat.

Például alig két hete, hogy a magyar király Budapesten járt. Ki emlékszik már erre „az epizódra”? Pedig akkor egy pillantig úgy látszott, hogy itt is megtörténhetik, ami megtörtént Görögországban. A görögök kihasználták az európai helyzet által nyújtott lehetőségeket egy fait accompli megjátszására. Visszahívták a királyt és Olaszország, Anglia és Amerika nyomban elismerte Konstantint a trónon. Miért? Amerika már kiábrándult abból a wilsoni illúzióból, hogy Európa felett az isteni gondviselést helyettesítse, Anglia a bányász-sztrájkjal s az írek forrongásával, Franciaország a németekre mért büntető szankciókkal, Olaszország a maga kommunistáival van elfoglalva ... Lloyd George, a brit oroszán, a londoni konferencián ugyancsak keményen rámondott a németekre, de oly lágyan enyelgett a görögökkel, mint Zuboly, a takács, a Szentivánéji álom derék műkedvelője. A görögök tudtak, hogy mindez azért történik, mert Anglia ez-

idő szerint való diktátora fél a török bolsevistáktól s mindenkit támogat, akire a vörös rémmel való élethalálharcban számítani lehet. Ki tudja, nem volt-e kár elszalasztani az alkalmat a restaurációra?

Semmit sem lehet tudni s éppen ez a dologban a letragikusabb. Március 28-án a román követ, ugyanaznap az orosz ügyvivő tiltakozott, 29-én a jugoszláv kormány megbízottja jelentette be a casus bellit, 30-án a cseh megbízott közölte, hogy ha Károly király azonnal el nem hagyja az országot, Prága kényszereszközökhöz nyúl... s Károly király ezek után azt írta népének: Minthogy meggyőződtem arról, hogy apostoli királyi jogköröm elfoglalása most nehéz és elviselhetetlen megpróbáltatásoknak tenné ki a nemzetet ... ismét távozom... És amikor eltávozott, a Revue Hebdomadaire az európai egyensúly érdekében jónak látta volna a magyar királyság restaurációját s az Action Française szerint az antant óriási ostobaságot követett el annak megakadályozásával. A Figaro kárhoztatja a francia kormányt, hogy Károly király eltávolításával sem a kisántant, sem a középeurópai republikanizmus nem értek el semmit, mert a magyarok ezentúl is királypártiak maradnak és a brutális beavatkozás nacionalizmusukat csak fokozni fogja. Jugoszláviában ostromállapotot kellett elrendelni a karlista zavargások miatt és a Tempsben a román Culoglu azt fejtegeti, hogy Károly még ma is királya Magyarországnak. A Morning Post rokonszenvét fejezi ki a monarchista Magyarország iránt s a Journal des Débats azt írja, hogy ha Károly elfoglalja trónját, akkor ő nem Csonka-Magyarország, hanem a régi nagy magyar birodalom uralkodójának tekintendő.

Ezzel szemben a magyar kisczardapárt megbuktatta a magyar külügyminisztert, mert azt mondta, hogy a királynak — f á j d a l o m — el kellett hagynia az országot.

Mindegy. Ez a történelmi dátum már a múlté, a legitimisták belenyugodtak már abba, hogy a királypuccs ezúttal kudarcra végződött és megbocsátottak Telekinek; a kisczardák nem tudták neki megbocsátani azt az egyetlen „fájdalom” szót, pedig amit tett, azzal éppen az ő malmukra hajtotta a vizet. Rettenetes emberek lehetnek ezek a kisczardák, hozzájuk képest Cromwell kerekfejű puritánjai lágy és szentimentális vénkisasszonyok voltak, ha jól meggondoljuk. Vagy talán nem is olyan rettenetesek? Mindegy. Teleki megbukott s e pillanatban a Várban megint új ember tesz esküt a kormányzó kezébe, az új ember neve gróf Bethlen István s a miniszterelnöki palota kapuja előtt húsz-harminc ember lézeng unottan, sőt mondhatnám, valósággal unva a folytonos kormányválságokat. Most sem várnak sokat a változástól. Olyan emberek ezek, akik már régen leszoktak a csodálkozásról. Hivatásos szcenáriumírók, rendezők, bukott vagy in petto sztárok, statiszták, operatőrök, keserű ötletemberek, szóval riporterek és politikusok módjára kissé kiábrándultan és gögösen ácsorognak ott, nem egy közülök sértődött arccal, hogy ma, mint miniszterelnök, vagy a kormány egy oszlopos tagja, nem ő tesz esküt a kormányzó kezébe. Miért ne? Valaki az eddigi miniszterelnökök neveit pergeti: Friedrich István, Huszár Károly, Simonyi-Semadam Sándor. Teleki Pál, egy dandy, egy néptanító, egy vöröszakállú ügyvéd, egy fanyarképű gróf, aki volta-

képpen földrajztudós és kétségen kívül mindegyik elődjénél külömb, tehetségesebb és önfeláldozóbb s láthatólag csak a most színrelépő Bethlen István érdekében vállalta az iramdiktáló fullajtár szerepét. A riporterek egy része nem szívesen látja ezt a Bethlen grófot, mert gyanús hírek keringenek liberális hajlamairól s mert megbízhatatlannak látszik kurzusszemponctokból. Mások komolyan duzzognak: Teleki Pál, az arisztokrata után újra egy mágnás, — hát ezt hívják Magyarországon demokráciának? Pedig a dolog egész szépen indult. A miniszterek eddig letelepedtek a polgárok mellé a kávéházi társasasztalhoz, a hírlapírók klubjában itták meg délutáni feketéjüket és be-betelefonáltak a szerkesztőségekbe: fiúk, hány hasábos szenzáció kell? A riporterek kabátjuk szárnyánál fogva csípték el az államférfiakat s alaposan rájuk pirítottak, ha nem a szájuk íze szerint tálalták fel nekik mindennapi politikai pecsenyéjüket... Magyarországon kezdett derengeni a demokrácia hajnala s most két gróf egymás után...

Csak az volt a vigasztaló, hogy manapság rém nagy öröm a kormányelnökség... Hol vannak a régi feudális idők, amikor Tisza István alakját a hatalomnak, nimbusznak, tekintélynek valósággal olimpusi fensége glóriázza körül! Ma? Ma megharagszik Héjjas Iván, hármat tapsol, párbajra hívja az egész földszintet, Montfleury elfogy, teli hold... és Simonyi-Semadam Sándor eltakarodik a bársonyszékből.

Nem vesztettem semmit, hogy nem lettem miniszterelnök. Ha meggondolom, ez az állás ma egy fabatkát sem ér. Vesződéses, bizonytalan, rövid életű és a végén ráfizet az ember... Lám, itt ez a Fried-

rich. Másfél éve még miniszterelnök volt, történelmi hős, az utca bálványa, diktátor, jogalkotó, a haza egyik megmentője s ma politikai bosszú, embervadászat, egyéni gyűlölet és tömegtéboly Kéri Pál és Gärtner Marcell, szemenszedett szájhős, parfümös örömlégy, szökött katona és eszelős forradalmár mellé a vádlottak padjára ültette.

Ma péntek van: április 15. Tegnapelőtt, szerdán, hallgatták ki a Tisza-pör főtárgyalásán Friedrich István volt magyar miniszterelnököt. Mindenki érzi már, hogy Friedrich ártatlan; a személye azonban nem rokonszenves; a gyújtogatók között volt, az kétségtelen; ő vezette a lánchídi csatát s voltaképpen ezzel kezdődött el a forradalom. Vitatkozni sem lehet afölött: Friedrich István szereti a hazáját, vakmerő és tettekre kész ember, elkergette a szocialista kormányt a bolsevizmus után, hiába, ezt pusztá kézzel, csaknem egymaga cselekedte meg ez a fanatikus, következetlen, radikális, szabadgondolkodó, antiszemita, kültelki gyáros, aki egykor Csizmadia Sándor szocialista költővel együtt szerkeszt néplapot, forradalmár és elegáns világfi, szerencse, hogy nincs benne egy cseppnyi zsenialitás, mert különben a jónakrossznak azzal a keverékével, amit elkövetett, tönkretette volna imádott hazáját.

Most már ez is mindegy. E pillanatban Friedrich a Tisza-pör vádlottjaival ül együtt a padon s ezt semmi esetre nem érdemelte meg s hogy ez megtörténhetett szegénnyel, azt mutatja, hogy még mindig nyakig vagyunk a forradalomban.

A várudvaron felharsan a kürt, az őrségváltás parádéja véget ért, a Mátyástemplom harangja el-

némult, a miniszterelnökség előtt ténfergő riporterek türelmetlenkednek. Az estilapoknak sürgős a dolog. Délután kettőkor már künn van az utcán az újság s abból nem hiányozhatik a tudósítás az új kormány eskütételéről.

— Hol késik ez a gróf? — kérdezi az egyik, aki már belenyugodott, hogy még várnia kell, ígig a kormányhatalmat megkaparinthatja. Arra gondol, hogy a politikában most minden összezavarodik. A kurzus halódik, Beniczky új pártot alakít, a disszidensek gyűlölik a Haller-féle keresztényeket, az egész irányzat balfelé tolódik, Rassay a jövő embere, a liberális block es az idő neki dolgozik és Bethlen felörlődik a két kormányzópart malomköve között... ő tehát vár még... de egyelőre jöhetne már ez a Bethlen, hogy nyakon csípje, elmondassa az eskütétel lefolyását és megbeszélje vele a konszolidáció és a jogrend feltételeit.

Legyünk őszinték. A miniszterelnökség előtt várakozó politikusok között nem esett sok szó a kormányváltás jelentőségéről. Már nagyon el voltak csigázva a lelkek Magyarországon. Nem csoda. Hét esztendő alatt hét évszázadot éltünk. Mennyi történelmi dátum! 1914 június 28-án megölték Ferenc Ferdinánd trónörököszt Szerajevóban, július 28-án a Száva és a Drina partjain eldőrdültek az ágyúlövések, 1915 május 23-án hadat üzen Olaszország, 1916 augusztus 27-én megkezdí az ellenségeskedést Románia, november 21-én meghalt Ferenc József, 1917 február 4-én Amerika is beleavatkozik a háborúba, május 22-én megbukik Tisza s eközben szüntelen folyik a vér, a filmen egyik borzalom a másik után,

sebesültek, betegápolás, harctéri jelentések, rémhírek, békeremények, az első, a második, a harmadik téli hadjárat, vér, vér, vér, hadifoglyok, zsákmányok, hadiszerszállítás, papírbakancsok, drágaság, az arany értéke nőni kezd, a gyárak felhagynak békeüzemükkel, mindenütt puskát és shrapnellét gyártanak, a fehér kenyér fogy, kukoricakenyér, maximálás, árdragítás, központok, rekvirálás, vesztett csaták, félmillió halott, hadiözvegyek, vakok, bénák, hét-nyolc sorozás, hat-hét hadikölcsön, vér, vér, vér... és 1918 október 17-én Tisza István bejelenti a Házban: Ezt a háborút elvesztettük...

Ki gondolta volna, hogy ez a sors vár a mi generációkra? Ez a sors? Ez még nem volt elég.

Jött a forradalom.

Október 31-én gróf Tisza Istvánt meggyilkolták. November 1: a Diaz-féle, november 13: a Károlyi—Franchet d'Esperay-féle fegyverszünet, ugyanaznap Károly király lemond, 1919 január 1: Károlyi Mihály a magyar népköztársaság elnöke... a nemzetiségek elszakadnak, Erdély és a Felvidék megszállás alatt, az ország király és katonaság nélkül, a népköztársaság katonái — pfuj, ilyen fegyveres csöcselket csakugyan nem akarunk látni! — csupa terror, gyász, nyomorúság, a házunkat magunk őrizzük revolverrel és vadászpuskával, a fehérműnkét elrekvirálták ... és elvesztettük Magyarország kétharmad részét.

De ez sem volt még minden.

Március 21-én az államügyész kiment a fogházba és onnan hozott új kormányt Magyarországnak. Kezdetét vette a proletárdiktatúra. A miniszteri székekben csavargók ültek, a Hungáriában prostituáltak

voltak a lady patronesszek. Június 24-én a Ludovika tisztjei és hadapródjai megkezdik az ellenforradalmat. Erre jött a terror. Számuely lett a legfőbb hatalom Magyarországon. Az erény elbűjt, mint a beteg kutya, de a bűn egetverően ugatott a fórumon. Hónapokon keresztül folyt a magyar vér. A Lenin-fiúk maguk 583 embert gyilkoltak meg, csak úgy vaktában, aki hogyan szemük elé került, ártatlan vagy bűnös voltukat öt percig sem firtatva, a párisi rémuralom receptje szerint, megtarkítva Budapest kloaka és bordélyházszagu ötletességével. „Volt eset, hogy a kivégzést a családtagok jelenlétében hajtották végre s az iskola növendékeit kivezényelték az ilyen látványosság-hoz. Az apa lába alól a saját fiának kellett kirúgnia a székét.*) Számuely az áldozatokkal megcsókolgatta a kötelet, majd, mint valami nyakkendőt, maga igazgatta a nyakukra a hurkot. A tömeges kivégzéseknél a főellenforradalmár egyik szemét kiszúrták s úgy kellett végignéznie társai kivégzését.” Ok és cél nélkül, kedvtelésből, perverz gyönyörből gyilkoltak. A kivégzés előtt némely Lenin-fiú kihúzta az áldozat nyelvét, egy másik pedig azzal mulatott, hogy a még vonagló embernek felmetszette a hasát és kitépte a beleit. Klein-Korvin Ottó, egy kis, púpos gnóm, vallatás közben a vádlott torkába szokta dugdosni a vonalzóját. Még a temetéssel sem igen vesződtek. Szöcs András színészt egyszerűen ledobták a harmadik emeletről és ott hagyták az utcán. A holttesteket behajították a Dunába. Az életünk egy pillanatra sem volt biztonságban, de

*) Dr. Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon.

azért nem ez volt a legnagyobb rossz; a kommünt nem a vér és halál, hanem az éhség és az utálat jellemzi. Nem az akasztófa és a kés, hanem a kloaka és a bűz. Nem a vér szaga, hanem a rothadásé volt az elviselhetetlen.

És a magyarság mégis tűrte négy és fél hónapig. Március 21-étől augusztus elsejéig — s ne is próbáljuk tagadni — ha a diktatúra el nem rothad a saját vérbajában, még jó ideig tűri.

... Lehet, hogy a miniszterelnökség előtt ácsorgó újságírók közül egyetlen egy sem gondolt most e rémregényfejezetekre, ők az új miniszterelnököt várták s a történelmi dátumokat már elfelejtették. Pedig volt még néhány emlékezetes. 1919 november 14-én a románok elhagyták Budapestet, november 23-án a nemzet vezéreinek Apponyi Albert és Huszár Károly között kellett választani s a nemzet vezérei Huszár Károlyt választották miniszterelnökül, 1920 február 16-án megnyitják a nemzetgyűlést, március elsején Horthy Miklóst megválasztják az ország kormányzójává, június 4-én aláírják a trianoni békeszerződést, június 20-án az amsterdami szállítómunkások bojkott alá veszik Magyarországot, június 22-én benyújtják a numerus claususról és a botbüntetésről szóló törvényjavaslatot... s közben nemzetgyűlésen, népgyűléseken, pártkörökben, hordók tetején, zöld és fehér asztal mellett, korcsmákban és egyesületek gyűléstermeiben patakokban folyik a szó, valóságos Niagara-zuhataga az okos és bolond beszédnek, a ragyogó szónoklatoknak és a lapos frázisoknak, az égő hazafiúi lelkesedés, a magyarságért való könnyes aggodalom, részeg káromkodások és ostoba honmentő

frázisok égi és pokoli zenéje, Jeremiás siralmai és útszéli feleselések... mindenki beszél és senkit sem hallgatnak meg, legkevésbé pedig Apponyit, aki a békekonferenciáról küldi komoly intéseit... és ebben a fülsiketítő kakofóniában senki sem cselekszik, csak néhány vérben forgó szemű fiatalember, akik most egyszerre megtalálták bátorságukat s százharminchárom napi tetszhalál után egyszerre tudatára, ébredvén ellenforradalmi kötelességüknek, fittyet hánynak a magyar állam évszázados törvényeinek, büntetőjognak, perrendtartásnak, államnak, kormánynak, közigazgatásnak és bíróságoknak s az ügyészek kezéből kirángatják a vádlottakat, pogromot rendeznek, népitéleteket tartanak, britániások és orgoványosok fehér terrorral igyekeznek helyreállítani a vörös rémuralom által okozott egyensúlyeltolódást s Dunába dobnak, felakasztanak, agyonlőnek 307 embert, öt percig firtatva bűnös vagy ártatlan voltukat, hebehurgya s részeg mámorában az *egyéni* bosszúnak és felháborodásnak. Azt hiszik, hogy legalább ötven százalékban visszaadni a Lenin-fiúk kegyetlenkedését: ez észszerű és hazafias dolog. Amíg a tekintély elve újra diadalmaskodik, amíg kialakul valahogy a polgári tisztesség, a társadalmi és gazdasági rend, ameddig eljön a konszolidáció, addig ezeken a katasztrofális tévedéseken is át kellett esnie ennek az országnak. Különítmények, földosztás, miniszterek elkergetése, egyéni honmentő akciók nőttek ki abból a fertőzött talajból, amelyet a defaitisták, a radikálisok, az októbristák s a Lenin-fiúk terítettek be vastagon bacillusokkal... És ez, ha akaratlanul is, de Friedrich István bűne, aki most októbrista csirke-

fogókkal együtt ül a vádlottak padján és éppen ma jelentette ki a főtárgyaláson, hogy amit ő tett, azért büszkén vállalja a felelősséget. Hát a Tisza István meggyilkolásában biztosan ártatlan, de amit egyébként tett, azért például Bethlen István gróf nem vállalná a felelősséget. Bethlen István, ez a konzervatív mágnás, aki éppen Károlyi Mihály miatt lépett ki a negyvennyolcas pártból és sohasem szerkesztett együtt lapot szocialista népköltővel, nem így gondolta el a restaurációt. Bethlen Bécsben Garamival, Lovászyal és Vázsonyival együtt akarta likvidálni a forradalmat, ami mindenesetre politikusabb elgondolás volt, mert a felelősség egy részének szocialista és radikális vállakra való helyezésével mérsékelni lehetett volna az ellenforradalom dühét és az antiszemitizmust lokalizálni lehetett volna a zsidó népbiztosokra. De akkor a politikusok, akiknek Apponyi nem kellett, Bethlen Istvánt sem találták elég garanciának és...

Most már mindezt bölcsen tudjuk, de ne felejtsük el, hogy ma 1921 április 15. van s a riporterek Bethlen Istvánt várják a miniszterelnöki eskütételről.

Akkor még nem lehetett a dolgot ilyen egyszerűen elintézni. Hiába minden élet-, világ- és történetiszemlélet, a vajúdas állapotában nem lehet okosan beszélni a szenvedő asszonnyal, testünk és lelünk tele volt sebbel és minden érintés elviselhetetlen kínokat okozott. És azt hittük, hogy mindez a tenger baj azért van, mert kiveszett az emberekből a tekintélytisztelet. Az egyház jogosan panaszkodott, hogy a forradalmak alatt megszűnt a papok, a vallás, Róma és az Isten tekintélye. Vázsonyiék a jogrend

és az állam tekintélyét siratták, a katonák emlékeztek még arra, hogy Károlyiék és a bolsevisták hogy járatták le a hadsereg tekintélyét, a polgár, a tisztviselő, a töke, a megriadt kereskedő rendőr és karhatalom tekintélye után epekedett, az iskola, a tudomány, a tradíciók elvesztették tekintélyüket, az öregek, a régi nagyok s a szakemberek az ifjú dilettánsoktól, a hazardőröktől, a kalandoroktól féltették régi presztízsiüket, a közgazdászok a pénz tekintélyét emlegették, az irodalmi élet vezetési Szabó Dezső tekintélyét kezdték megsokallani, — tekintélye csak az ökölnök, a gummibotnak és a kézigránátnak volt. Friedrichnek, Huszárnak, Simonyi-Semadamnak és Telekinek annyi tekintélyük sem volt, mint azelőtt egy valamirevaló szolgabírónak... A parlament, a képviselő, az ügyész, a rendőr tekintélye nagyobbat sülyedt, mint a papírkoronáé, minden második ember méltóságos úr volt, nyugalmazott vagy helyettes államtitkár, kormánybiztos, főispán és tábornok, a kávémérésekben és a kiskorcsmákban volt miniszterek, excellenciás urak csinálták a tekintély mentest és mégis mindenki csodálkozott, hogy a tekintélyeket már nem tisztelti senki.

Általános ijedtséget keltett az a hír, hogy a kormány ezentúl az V. rangosztálybeli tisztviselőktől megvonja a méltóságos címet. Ezt azzal indokolták, hogy a címek és rangok túltengése elérte a komolytalanság határát és illő, hogy ezentúl cím helyett aranykoronával fizessék az állam alkalmazottjait. A régi Nagy-Magyarországban — mondták — nem volt helyettes államtitkár, a vármegye alispánja, rengeteg nagy úr, roppant tekintély, rendesen öreg és fényes-

nevű oligarcha, négylovas hintáján járt be a hivatalába és mégis csak tekintetes volt a titulusa. Budapest polgármestere volt akkora úr, mint a horvát bán, vagy Bosznia kormányzója, de nem vette sértésnek, ha valaki nagyságos urnák szólította. A püspök is csak méltóságos úr volt, méltóságos egyházfejedelem s az írók, költők, művészek kollektív kitüntetésének tekintettek, hogy évtizedenkint egyet-egyet — főrendiházi tagság vagy miniszteri tanácsosság révén — méltóságosítottak. A VI. rangosztállyal járt a nagyságos címzés. Milyen mély meghatottsággal vették tudomásul, ha Pécs, Kolozsvár, Nagyvárad vagy Pozsony szabad királyi városok polgármesterét királyi tanácsosi rangra emelte a kormány, megadván ezzel azt, hogy joggal viselhesse a nagyságos titulust, így beszéltek a demokraták, akik már régen morogtak, hogy most a miniszteri tisztviselők fele, az összes alispánok és polgármesterek, a főtanácsosok és főigazgatók, a tanárok és orvosok nagy része méltóságos úr, akárcsak a grófok, a főrendiházi tagok és a püspökök.

Pedig ennek így kellett történnie. Ez is egy erkölcsi gravitációs törvény eredménye, amely a szabad esés, a lejtő, a nehézkedés és tehetetlenségi erő fizikai törvényeihez alkalmazkodik. Mire Newton almája a földre ér, méltóságos alma lesz belőle, erről sem Newton, sem az alma nem tehet és nincs is rajta semmi siránkozni való.

A tekintély úgy járt, mint a papírkorona: végleg devalválódnia kellett, hogy a helyébe jöhessen egy igazi, aranyértékű, nagytekintélyű pénz. De a tekintély is soká váratott magára.

Ma 1921. április 15-ike van, déli tizenkét óra, múlik az idő, már negyed egy, fél egy, az estilapoknál mindjárt be-tördelik az utolsó kolumnát s az új miniszterelnök még mindig nem áll rendelkezésükre a riportereknek, hogy megbeszélje velük a konszolidáció, a jogrend és a kormányzat programját.

A várudvar csendes volt és titokzatos, az eső szitálni kezdett, a grófi paloták ablakai becsukódtak, a riporterek bosszúsan nézegették zsebórájukat... ám e pillanatban szerencsére kirobogott az új miniszterelnök gépkocsija a királyi vár boltívei alól.

Végre! A hírlapírók kirántották zsebkönyvüket, hogy feljegyezzék Bethlen közléseit. Barátságos mosollyal várták az új kormányelnököt, hogy átsegítsék őt a lámpalázon. A gépkocsi megállt harminc lépésnyire a bejárat előtt. A várakozók felsorakoztak, a türelmetlenek s az estilapok tudósítói elől, hogy minél hamarább hozzájussanak a csemegéhez. Ma alaposan levizsgáztatják az új áldozatot.

Bethlen István gróf egyedül jött, kissé elgondolkodva, nyúlánk törékeny, elegáns alakján fekete felöltő, de az öltözete tisztaistvánosan konzervatív, az arca, tömött bajusza, még kalapja alól is gyanítható kopaszsága az erdélyi patrióták primitív portréját juttatja az ember eszébe... igen, ez az ember valamennyiünk jó ismerőse a magyar történelemből, Bethlen, hát hogyne, régi iskolakönyvek, Bethlen Gábor, a nagy fejedelem, Bethlen Miklós, a kancellár, Bethlen János... Bethlen, ezt a nevet már a túlvilágról magával hozza a csecsszopó magyar... az újságírók meglengetik a kalapjukat és már úgy érzik, hogy no, ma hasábokra valót cseveg nekik ez a Beth-

len István... Az új miniszterelnök pedig jön, nyájasan fogadja a köszöntéseket és megy a sorfalon keresztül és az újságírók ajakán megfagy a mosoly. Bethlen ellépked közöttük, csupa finomság, egyszerűség, de a tekintete valahova maga elé mered, messze, távoli perspektívákba, magas és hideg ormaira a koncepcióknak, de mindez csak a szeméből sugárzik elő, az ajka mosolyog, a kalapját többször megemeli, az egész ember mintha kész prédája volna a kíváncsiságnak ... és a riporterek, akik türelmetlenül és lázas szenzációéhséggel várták a pillanatot... némán, meredten állják a sorfalat és nincs köztük egyetlen egy sem, aki megszólítaná ...

Tóth László dr., az egyik laptudósító, aki úgy látszik a többenél jobban ismerte az új miniszterelnököt s kissé távolabbról nézte a jelenetet, halk hangon odasúgta szomszédja fülébe:

— Nem mertük megszólítani. Most kezdődik el Magyarországon a tekintély kora és a konszolidáció.

MIÉRT ÉPPEN BETHLEN?

I

Nem merték megszólítani. De hazafelé menet mégis ki kellett találniok valamit, amivel olvasóiknak az új miniszterelnököt bemutatassák. Eleinte azt hitték, hogy ennél nincs könnyebb dolog a világon. Bethlen István negyvenhét éves ember, már huszonegy esztendeje látható a politikai élet fórumán, szinte született közéleti nagyság, alig van az országban, aki a nevét valaha ne olvasta, vagy ne hallotta volna, különben is a Bethlen-név történelmi fogalom, már az iskola padjaiban megtanultuk, — az új miniszterelnökről könnyű lesz egy kéthasábos cikket rögtönözni.

És rögtönöztek is. De ezekkel a rögtönzésekkel semmire sem megyünk. Az új miniszterelnök pályája egyáltalában nem különbözik a többi grófi politikusétól s mindaz, ami negyvenhét esztendőig történt vele, majdnem érdektelen. Született ekkor meg ekkor, iskoláit itt és itt végezte, tagja volt ennek vagy annak a pártnak, — mindez benne van a politikai zsebkönyvekben, de mindabból, amit az életéről tudunk, lehetetlen a belső ember képét megrajzolni s még lehetetlenebb megjósolni róla, hogy a francia

népszövetségi delegátus néhány esztendő múlva Közép-európa megmentői között fogja emlegetni.

Bizonyára voltak akkor is már, akik az igazi Bethlen István grófot valóban ismerték, de talán nem is ismerte őt senki. Mindenesetre még megoldatlan lélektani kérdés: mi az oka annak, hogy Bethlen István, aki életkoránál, származásánál, neveltetésénél, közéleti iskolájánál fogva, egész lelki konstrukciójával, eszejárásával, ízlésével, életfelfogásával, vérmérsékletével a régi Magyarország talajából nőtt ki, most, a háború után, mint Minerva Jupiter homlokából, teljes fegyverzettel ugrott az új Magyarország küzdőterére?

Nem volna meglepő, ha valaki azt állítaná, hogy Bethlen István grófban, az új Magyarország miniszterelnökében, még azt a Bethlen Istvánt is hiába keressük, aki a szegedi kormány exponense volt. Nem állítana képtelenséget, aki azt mondaná, hogy Bethlen Istvánt a hatalom tette azzá a nagy emberré, akinek később mutatkozik. Ebben az esetben nem történt volna vele más, mint ami például Cromwell-el történt. „Nem szabad azt képzelni, hogy Cromwell már akkor eltökélte, hogy belőle Anglia protektora lesz, amikor még a Cambridgeshire! földet szántotta. Ugyan mit és mennyit vagyunk képesek előre látni életünk folyásából? Egy arasznyi ösvényen kívül minden sötéten tátong előttünk: a lehetőségeknek, aggodalmaknak, valószínűségeknek, gyéren pislogó reménységeknek kusza útvesztője. Az ember élete nem folyik le olyan programmszerűleg, hogy nagy ravaszsággal drámailag jelenetről jelenetre ki lehetne bontani. Vagy ha lehet, csak a legkiválóbb történet-

írók vetnek erre itt-ott gyér világot. A Shakespeare-hez hasonló tehetség, vagy még ennél is több szükséges ahhoz, hogy valaki egy embertársa életrajzába bele tudja magát élni, hogy annak a szemével lássa meg ugyanazokat a dolgokat, amiket az látott, más szóval: hogy őt magát és egész pályafutását tökéletesen megértse.”*)

Ma már szemünk előtt áll egy világos és érthető Bethlen-kép, de talán örökre le kell mondanunk arról, hogy a kép kialakulását vonalról vonalra, lélektani mozzanatról lélektani mozzanatra motiválhassuk. Majdnem lehetetlen és majdnem szükségtelen is ez. A háború után a történelemnek új korszaka nyílt meg, az egész régi világ mint egy Atlantis szigete elsüllyedt s helyében új kontinenst lökött ki magából a természeti erők kataklizmája. Kő kövön nem maradt. Európa új térképével együtt új helyzetek, új problémák, új feladatok jöttek, szinte máról holnapra, viharos torlódással, ma elsöpörve mindazt, ami tegnap épült, hogy holnap fejetetejére állítsa a ma vívmányait is.

A XX. század elején még három császár uralkodott Európában. Ki emlékszik erre? És ki emlékszik a háború előtti Európa diplomáciai notabilitásaira? Könnyű dolga lesz majd a történetírásnak, hogy évtizedek múlva, utólag, megállapítsa törvényeit a nagy változásnak. Szép oknyomozásokat lehet majd levezetni a történelmi materializmus vagy a heroizmus módszere szerint. Akkor már meg lehet mondani, hogy a változások végérvényesek voltak-e, vagy csak átmenetiek; a történelmi szükségesség, az erkölcsi élet

*) Carlyle: Hősök.

gravitációs törvénye hozta-e létre az új Európát, vagy a népek szeszélye, a hatalom önkénye, a fegyverek szerencséje, az eszelős Véletlen segítségével. Gyermekek-játék lesz tanulmányokat írni Montesquieu modorában az angol világalom nagyságáról, Taine módszerével a jelenkori Középeurópa kialakulásáról, vagy Ferrero dialektikájával a császári Oroszország összeomlásáról „... De ma nincs ember, aki meg tudná rajzolni a legközelebbi évtizedek perspektíváját. Henry George vagy H. G. Wells jóslatait havonként megcáfolják a tények s nincs senki, aki rendszerbe tudná foglalni azokat az erőket, amelyek Európa jövőjét irányítják. Spengler, Kayserling, Coudenhove-Kalergi sem biztosabbak a dolgukban, mint Apollón Delphi-beli szüze. Csak annyi bizonyos, hogy új világ került az Atlantis helyére s az új világ új isteneket imád.

Tetszik, vagy nem tetszik, új neveket kellett megtanulnunk, új emberek jöttek a régiak helyébe s a régi garnitúra lomtárba került. Az új embert olaszul Mussolininak, oroszul Leninnek, németül Stresemannnak, spanyolul Primo de Riverának, csehül Benesnek hívják s Briand vagy Chamberlain nevében is csak a fonetikus kiejtés a régi, a tartalom és a név jelentése új. Jaj annak a népnek, amely nem tudott a lehanyaglott nemzedék helyébe újat állítani. Jaj különösen nekünk, magyaroknak. Szédítő gyorsasággal változtak a helyzetek s mi magyarok ezekben a helyzetekben örökösen passzív szerepre voltunk kárhozthatva. Védekeznünk, alkalmazkodnunk, ügyeskednünk, kiegyezniünk kellett szüntelen, egy Machiavellinek is elég feladat lett volna, hogy megállja a helyét abban a mimikri-politikában, amelyre kárhozthatva

vagyunk. Ma az a legnagyobb államférfin, akiben leginkább ki van fejlődve a képesség: villámgyorsan és jól alkalmazkodni az adott helyzetekhez s megtalálni a modus vivendit olyan körülmények között, amelyben mindenki, külföld és belföld, ellenségeink és jóbarátaink, sőt még mi magunk is lehetetlenné tesszük a magunk életét. Diplomátára volt tehát szükségünk, akinek vérében van az élet akarása, a képesség és a művészet az élet folytatására. Vakmerő és elszánt emberre volt szükség, aki a vakmerő és elszánt emberekkel szemben diadalra tudja vinni a józan ész, a mérséklet, az önuralom, a szoliditás és a titokban messzenéző, rejtett, nagy koncepciók politikáját. Optimistának kellett lenni, aki bizakodását a saját erejéből, az igazság és a természet erejéből, a dolgok logikájának erejéből meríti és aki ki tud bontakozni évszázadok megrögzött tradícióiból, a magyar politikának abból a stílusából, amely Ausztriával és a Habsburgokkal való kanapépöreink alatt visszafejlesztette minden diplomáciai képességünket és érzékünket a világpolitikában való eligazodáshoz.

Ha nem csalódunk, itt kell keresni a kulcsot a problémához. Mi képesítette Bethlen István grófot annak a szerepnek a betöltésére, amelyben a francia pénzügyminiszter szerint Európa megmentői között fogják emlegetni? Ez a kérdés már nem sokáig várja a feleletet.

II.

Magyarország egy ősi főnemes család ivadékában, egy ancien regime-beli grófi politikus személyében kapta meg a maga új emberét s ez az új ember

Erdélyből való. Ez sokat, vagy talán mindent megmagyaráz.

Szekfü Gyula írja a mohácsi katasztrófa után különvált Erdélyről: „Három oldalról, keletről, délről és nyugatról a török birodalom vette körül, északról Kassán át közvetlenül érintkezett a Habsburg-uralom alatt álló Magyarországgal. A földrajzi helyzet hozta magával, hogy a fejedelemség a Habsburg- király és a szultán közt folyó nagy harcban állandóan érdekelve volt s valóban hatalmas államféfmi tehetségre és bölcseségre volt szükség, hogy a harcban álló két világbirodalom közt az összeomlástól megoltalmaztassék. Erdély jóléte és békéje annyira a külső politika változásaitól függött, mint talán egy más országé sem. A helyzet nehézségeit majdnem mindegyik erdélyi fejedelem megértette s ehhez képest a diplomácia ügyes és sikeres vezetését tartotta legfőbb kormányzási kötelességének. A Báthoryak a XVI. században, majd Bethlen Gábor és a két Rákóczi György sikerrel megóvták országuk függetlenségét, kormányuk alatt Erdély alig látott ellenséges csapatot a maga területén, mert a diplomáciai csomók szétvágását mindig az ország határain kívül intézték el. Uralkodásuk alatt Erdély nemzeti és állami fejlődése minden közbejött akadály mellett is folyton emelkedő vonalat mutat; a kis ország önálló államegyéniséggé nőtt. Bár az erdélyi állam széles rendi alapokon és látszólag köztársasági formában jelentkezik, a központi hatalom a valóságban mégis igen erős volt.”

Mintha csak a mai Magyarországról beszélne a történétíró. Minden oldalról ellenség, összeomlás, a diplomácia ügyes és sikeres vezetése... az ország

jóléte a külső politika változásaitól függ... s a látszólagos köztársasági forma mellett is erős központi hatalom... kinek ne jutna eszébe az erdélyi ember, Bethlen István gróf hat és félesztendő miniszterelnöksége, amely alatt ez a kis Magyarország önálló államegyéniséggé nőtt s fejlődése minden közbejött akadály mellett is emelkedő vonalat mutat?

Ha valaki meg akarja írni a Bethlen-korszak történelem-bölcseletet, Erdélyből kell elindulnia s az első stáció, ahol megállapodik: az új ember ősnemesi volta, a származás, a család, a Bethlen-típus, az átöröklött jellemvonásoknak egy olyan komplexuma, amelyről szinte tudományos precizitással le lehet vezetni a fejlődés egész lélektani folyamatát.

A levezetés gondolatláncolata valószínűleg ez:

1. Erdély.
2. A mágnás.
3. A Bethlen-család.
4. Bethlen István egyénisége.

Erdélyről már szoltunk. A főúri rend politikai szerepe a modern polgári demokrácia kialakulása óta állandóan és mindenhol kényes pontja a történetfilozófiának. Ahhoz, hogy az első rend államéleti szerepének okait a feudális szerkezetek idején kianalizáljuk, nem kell nagy bölcsesség. Az övék volt a föld, a jog, a hatalom, az ország... természetes, hogy ők irányították a politikát. Természetes, hogy ilyenfői már a közdolgokkal való foglalkozás a vérükbe ment át, az ön- és fajfenntartás ösztöne állam- és nemzetségfenntartó ösztönné emelkedett és az ország ügye az ő részükre magánüggé lett. Nincs ezen

semmi csodálkozni való. Azon sem, hogy a politizálás az ő körökben apáról fiúra szálló örökségszerű művészetté vált, amint a renaissance idején a szobrász- és festőcsaládokban a véső és az ecset kezelése, vagy a Bach-családban a zene. Ez az ösztön olyan erős, hogy még a demokratikus, radikális, szocialista, kommunista, anarchista, egyszóval: forradalmi politikában is arisztokratákat találunk az arisztokrata társadalmi rend ellen küzdők vezérkarában. Gondoljunk Saint-Simon Kolos grófra, a szocialistára, Mirabeau Honoré Gábor grófra, a forradalom vezérére, Krapotkin hercegre, aki 1873-ban felolvasásokat tart a munkásoknak, a fiatal orosz arisztokratákra, akik pénzt adnak a nihilista szervezkedésre, az ősnemes Bakunin Mihályra, aki a politikában, vagy Tolstoj grófra, aki a vallásfilozófiában hinti el az anarchia elveit, nem feledvén ki Károlyi Mihály grófot, aki Leninnek és Kun Bélának adja át ősei Magyarországát.

Volt idő, amikor arisztokraták kormányozták az egész világot s volt idő, amikor Magyarországon jobb- és baloldalon királyok és ellenkirályok, Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János oldalán, kuruc és labanc táborban, abszolutisták, centralisták, alkotmányvédők és nacionalisták, emigránsok, összeesküvők, aulikusok és muszkavezetők, hatvanhetesek és negyvennyolcasok élén egyképpen grófok vezették a pártokat. Az egész magyar politikát le lehet vezetni a grófi családok történetéből s némi ügyességgel ki lehet mutatni, hogy a grófok tették tönkre Magyarországot s hogy a grófoknak köszönhetjük Magyarország fennmaradását. Meg is tették már. Ezen a ponton nem

lehet kibékíteni az ellenséges történelempolitikusokat, de abban mindenki megegyezik, hogy nagy általánosságban magyarországi és erdélyi gróf között nagy különbség van.

A magyar politikai élet Mohács óta a Habsburg-kérdés, a birodalmi kérdés, a nagyhatalmi kérdés körül végzi a maga örök körforgását. Vele vagy ellene: fájdalom, harmadik megoldás nem adatott nekünk. Még annyira sem jutottunk, hogy a dilemmát egy nélkül szóval jelölhető formulával megkerülhessük. Még Erdély sem tudta megkerülni, mert Európa az egész XVII. század folyamán úgy kezelte az erdélyi kérdést, hogy ez a kis ország mennyiben használható fel a Habsburg-nagyhatalom megtörésére. Ennélfogva kialakult az a helyzet, hogy négy magyarországi gróf közül három aulikus és Habsburg-párti volt, az erdélyi grófok pedig majdnem kivétel nélkül nacionalisták és Habsburg-ellenesek. És ezen a ponton nem lehet igazat adni Szekfű Gyulának, aki A magyar állam életrajza című kis remekművében azt állítja, hogy „mégis az előbbiek voltak az igazi nagymagyarok, akik nem elégedtek meg az erdélyi-magyar államszervezettel, hanem a nemzeti erők teljes egyesítésére törekedtek a törvényes uralkodó, a megkoronázott Habsburg- király jogára alatt.”¹¹ Maga Szekfű cáfolja meg magát, amikor néhány oldalal tovább azt írja, hogy „ha Budavár visszafoglalása után Magyarország trónján valóban nemzeti király vagy Hunyadi Mátyás élt volna, a magyar fejlődés minden valószínűség szerint a nyugatihoz, a franciához és a poroszhoz hasonló irányt vesz: a nemzeti király a rendek hatalmát megtörte volna és nemzetét

az anyagi és szellemi kultúra terén előre viszi.” Maga Szekfű, aki a magyar fejlődés alapját Magyarországnak és a német Középeurópának érdekközösségében látja, elismeri, hogy „az erőknek és céloknak ezt a harmóniáját az abszolutisták most erőszakkal szétszakították”. Maga Szekfű mutat rá arra, hogy amikor Ferenc császár 1804-ben örökös tartományaihoz új államot alakított és letette a tartalmatlanná vált német-római császári címet, a „bécsi kormánynak felfogása csakugyan az volt, hogy ezzel egy új szuverenitás született meg, az osztrák császári szuverenitás s hogy ennek a magyar királyi szuverenitás tényleg alárendeltetett.”

Ezzel befejeződött az a folyamat, amelyet Szekfű a magyarság lelki kettészakadásának nevez. A keleti — erdélyi — magyar lázadó, a nyugati — a dinasztikus — magyar rezignált Titán; a keleti magyar az angolokkal, franciákkal, svédekkel és hollandokkal, a nyugati Béccsel és a Habsburg-tartományokkal csinál politikát. Hogy melyiket nevezem nagy magyar és kismagyar politikának, végre is csak a szóhoz hozzátapadt asszociációktól függ; de a pángermán, pánszláv szók analógiájára én inkább az erdélyi politikát nevezném pánmagyar politikának, mert a keleti magyar vette előbb észre a bécsi politika magyar-ellenes tendenciáját s az erdélyi magyar látta be előbb, hogy „Magyarország csak önmagában újulhat meg”.

Mind a két politika vezetése azonban mágnáskezekben van. Zrínyi, Frangepán és Wesselényi Ferenc arisztokraták és az ónodi országgyűlésen mágnások detronizálják a Habsburg-uralkodóházat. A szat-

mári békét két mágnás köti meg: Pálffy János császári marsall és Károlyi Sándor, Rákóczi főgenerálisa. Az 1791. országgyűlés vezérei főurak és Metternichel szemben magyar részről Széchenyi István gróf, erdélyi részről Bethlen János gróf opponálnak.

De keleti és nyugati mágnás között szünet nélkül fennáll a lelki kettészakadás. A nyugatiak között kivétel a kuruc, a keletiek között kivétel az aulikus mágnás. Az erdélyi főurak nagyrésze protestáns; házasságok révén egybekeverednek a középnemességgel; ritkaság az, hogy erdélyi mágnás külföldről hoz feleséget; az udvartól távol tartják magukat, ott-hon élnek a szülőföldjükön, magyarul beszélnek, Bethlen Gábor, a fejedelem, nem tud csak magyarul olvasni. Az erdélyi mágnások magyarok és sokkal demokratábbak, mint a nyugatiak, tehát mindig radikálisabbak is amazoknál. Kemény Zsigmond báró már észreveszi, hogy „Erdély a XVI. és XVII. században az európai államok között a szélső baloldalt foglalta el; amit ott életbe léptettek, az a kor legszélsőbb radikalizmusa volt s azontúl már csak a lengyel anarchia s az egyházi életben az ábrándos szekták kísérletei következtek.” Erdély liberális. Bethlen Gábor buzgó protestáns és törhetetlen magyar, de a katolikusokat respektálja, a jezsuita bibliafordítót támogatja, a szászokat nem bántja és irodalmi nyelvük megszületését az oláhok neki köszönhetik.

A nyugati mágnás és a bécsi udvar között benső viszony és erős szolidaritás fejlődik ki, de csak az egyik oldalon van jóhiszeműség. „A mágnások Bécsbe-költözvén, műveltségük átalakul s nemsokára minden kapcsolatukat elvesztették a honi rögön visszamaradt

köznemességgel.”*) Mária Terézia valóságos birodalmi politikát csinál abból, hogy az osztrák és magyar arisztokráciát összeházasítsa. A nyugati mágnás németül gondolkodik, még akkor is, amikor magyarul érez, s ez alól még a legnagyobb magyar, Széchenyi István sem kivétel. Kendeffi Ádám, Wesselényi Miklós, Kemény Dénes, az erdélyi patrióták, grófok és bárók, végigjárják a szász, magyar és oláh városokat, a cifrakapus székely falvacskákat, vagy összegyűlnek Bethlen János kolozsvári kúriájában s ott csinálják a magyar politikát; a nyugati mágnások ellenben Bécs osztrák állami szuverenitástól fülledt atmoszférájában. Ha egyszer eljön majd egy új Tolstoj, aki megírja a modern magyar eposzt, amelynek szintén H á b o r ú és B é k e lesz a címe, néhány fejezetet biztosan szentel a bécsi udvari élet leírásának. Nincs mit tagadni, az valósággal olympusi magasságban állott a székely kapuk, a hétszilvafások kúriája, az erdélyi mágnásporták fölött. Fény, pompa, ragyogás, európai látókör, főhercegek, tábornokok, külföldi követek, Mozart és Beethoven, Elsler Fanny és császári balett, főúri szalonok, szerelmi regények, udvarhölgyek és gárdisták, bíbor és arany, brokát és bársony, rendezetek gyémántokkal és nagyszalagokkal, — a világ első udvara volt ez, különösen mióta XVI. Lajos fejét a guillotine alá tették s a spanyol király koldusbotra jutott. Valóságos Olympus volt ez, nemcsak az alföldi tanyák és a székely kúriák, de népek és nemzetek, olaszok, csehek, tótok, németek, románok, horvátok, dalmátok és — magyarok fölött, egy internacionális

*) Szekfü: A magyar állam életrajza.

Olympus, egymásba házasodott német, cseh és magyar félistenekkel, érzésben és fantáziában tiszta osztrák diplomatákkal, miniszterekkel, tábornokokkal és arisztokratákkal, akik egy magasabb állameszme egységében összeolvadnak és felülkerülve minden faji, nyelvi, nemzetiségi vicinalizmuson, a császári nap fényében boldogan élvezték a halhatatlan istenek égi és földi gyönyörűségeit. Gondoljunk csak a bécsi kongresszusra!

És ne higyjük, hogy ez csak 1867-ig volt így. Így volt ez még közvetlenül a háborít előtt is. Arra is egy Tolstoj meglátó ereje és freskófestő technikája volna szükséges, hogy az osztrák-magyar monarchia nagyhatalmi illúziói micsoda olympusi magasságba emelték Bécset, az udvart s a Belvederet, mint politikai, hadügyi és diplomáciai centrumot a magyar, cseh és osztrák aulikusok fantáziájában. Az egész dolog valami földöntúli és emberfeletti. A császár, a főhercegek, a trónörökös külön kamarillája, a Botschaften viertel, a külügyminiszter, az udvari méltóságok, a főhercegasszonyok barátnői Európa sorsának intézői voltak, akik felülről, légüres térből, a felhők közül, finom és megfontolt gesztusokkal, halk suhanásokkal és diszkrét mosolyokkal, virágok és selymek és csipkék és parfümök illatfelhőiben, francia vagy német nyelven folytatott tárgyalások és udvari pletykákkal fűszerezett bizalmas eszmecserék alatt, egy röpke szóval, egy fejbólintással, egy szellemes tréfával vagy egy merész szerelmi cselszövénnyel döntöttek népek, országok, nemzetek, osztályok, tömegek sorsa fölött, — valóban olympusi istenek, vagy az arkangyalok élete volt ez!

És ez volt a magyar mágnások egy részének élete is.

De nem az erdélyi mágnásoké. Az erdélyi mágnás is született politikus és diplomata, de többnyire nem a bécsi osztrák birodalmi eszme és Habsburg-nagyhatalom, hanem egy egész külön Ősi, tiszta, kemény, zord és csökönyös magyar nacionalizmus politikusa. Az erdélyi mágnás különösképpen hivatásos politikus, de mint mágnás magyar volt és közelebb állott a néphez és a köznemességhez. A nyugatiak nem is tekintették őket magukkal egyenrangúaknak.

Mindezt összegezve, érthető, hogy a haza ügye minden mágnásnak többé-kevésbé az ő magánügye is, — ennél fogva kiválóan alkalmas a politikában való vezérkedésre. Néhány nyugati mágnás magánérdekei azonban túlságosan össze voltak növe a bécsi Olympus érdekeivel, míg a keleti mágnás magánérdeke általában véve a magyar nép és a magyar föld níveljén maradt.

Ez az első láncszem abban a gondolatsorban, amellyel Bethlen István gróf politikai szerepét akarjuk kianalizálni. A második a családi tradíció.

III.

Erdély népének három nemzetségre — magyarok, székelyek és szászok nemzetére — való felosztása köztudomású. Azt azonban már kevesebben tudják, hogy Erdély történetírói a Bethlen névnek olyan nagy közéleti jelentőséget tulajdonítottak, hogy a Bethlen-családot Erdély negyedik nemzetsége gyanánt emlegették. És nem túloztak sokat. A Bethlenek Zsigmond király óta Erdélynek valósággal kiskirályai. A család

egyik tagja, a tudós Elek, a XVII. század végén szükségét is érezte annak, hogy megrajzolja a dinasztia genealógiai képét; a képről nem sajnálta a ragyogó színeket s a bíbort s az aranyat a királyi származás fejedelmi fényének ragyogásában dúsan alkalmazta. A családfa Bethlen Gábor halála után mintegy ötven évvel készült; nem hiányozhatott tehát arról Erdély legnagyobb fejedelmének, Magyarország választott királyának igazán cézári alakja. Elek, a genealógus, büszkén vállalta a rokonságot Gábor úrral, a fejedelemmel; nem is követett el ezzel tudatos családfahamisítást; az apjától is így tudta és Bethlen Farkas, szamosújvári főkapitány, Bethlen Gábor korában az udvari lovashadak kapitánya, a fejedelem legbizalmasabb embere, intim jóbarátja, száműzetésében bajtársa, maga is nagyszerű ember, gőgös oligarcha, szintúgy szeretettel tartotta vele az atyafiságot.

Lukinich Imre, a tudós genealógus, ma már minden vita fölé helyezte azt a tényt, hogy a bethleni Bethlenek és az iktári Bethlenek között semmi vérrokonság sincs; de előtte minden genealógus, még az általában megbízható Kóváry László és Nagy Iván is elhitte Bethlen Eleknek, hogy a két ág csak a XIII. században hajtott ki egy közös Bethlen-törzsből, amely Szent István király hűgának egy normann főúrral kötött házasságából eredt, mint ahogy az Kun László derék íródiákjának, Kézai Simon mesternek írásaiban is olvasható.

Ma már tudjuk, hogy a tudós Bethlen Elek is úgy járt, mint a királyok és császárok majd minden udvari történetírója: eltévedt a legendák és hagyományok virágos útvesztőjében s igaznak vette azt, amin a hiú-

ság és önszeretet szívesen elábrándozott. Az iktáriakkal való rokonságot különben nem a bethleni Bethlenek kezdték emlegetni. Az iktári Bethlen-család a XVI. században, a török harcok alatt, kezd feltűnni a tiszántúli Zaránd és Békés vármegyékben. Jeles vitézek, talpig derék férfiak voltak ezek az iktáriak, de aránylag szegény és östelen kisbirtokosok, akik mindenáron ki akarták mutatni atyafiságukat az erdélyi Bethlenekkel, akik akkor már többszázéves múltra és hatalmas vagyonra támaszkodtak. Hogyne! Az erdélyi Bethlenek a Becse-Gergely nemzetség ivadékaik voltak s ez a Becse-Gergely nemzet már az Árpádok alatt is ura volt annak a vidéknek, ahol a belőle kiszakadt Apaffiak és Bethlenek uralkodtak. Hogyne! Már az Árpádok korában szó van több Bethlenről, akit comes-nek neveznek, ami legalább is főurat jelent, a következő időkben sok köztük a magister, ami a kardforgató Bethlenek tudományos hajlandóságát is elárulja. Zsigmond király idejében pedig Gergely úr a király egyik legkedveltebb diplomatája, aki császári és királyi ura kíséretében végigjárja egész Európát. Az iktári Bethlenek szívesen osztoztak ezekben az ősökben, különösen, mivel ők maguk is rohamosan emelkedtek vagyon és hatalom dolgában és semmire sem volt szükségük, csak éppen nagynevű ősapákra.

A XVII. század elején fordult a kocka. Az iktári Bethlenek egyik tagja Erdély trónjára került s ettől fogva a bethleni Bethlenek kezdtek büszkének lenni az atyafiságra. Bethlen Gábor is elhitte a szentistváni leszármazás legendáját, aminthogy Mátyás király, minden népek és korok egyik legnagyobb embere sem

bánta, ha hunyadmegyei bocskoros ősei helyébe olasz történetírók az isteni Augustus Caesar családját helyezték.

Ettől fogva aztán nem volt vita arról, hogy a bethleni és iktári család egy törzsről fakadt. A két család kölcsönösen rokonnak tartotta egymást — és ez történetfilozófiai szempontból sokkal fontosabb, mintha véredényeikben meg lehetne ugyan olvasni a közös vérséjtek számát, de a család tagjai erről nem tudván semmit, az atyafiságot sohasem kultiválják.

A bethleni Bethlen-ág, hogy úgy mondjam, lelkileg adoptálta, az iktáriakat s ettől kezdve politikában, családi életben, vagyoni és hatalmi területeken együtt képviselték Erdélynek azt a bizonyos negyedik nemzettségét.

Magyarország mai miniszterelnökének egyébként egyenes őse az a Gergely, aki Zsigmond királlyal bejárta a világot... egyenes őse az a Balázs, aki a XVI. század elején II. Ulászló király udvarában, mint kamarás él és a francia származású királynak egyik francia udvarhölgyét, De Chorezo Angelikát, veszi feleségül. Innen kezdve Bethlen István ősapáinak sorrendje ez:

Bethlen Balázs és De Chorezo Angelika fia Gergely.

Bethlen Gergely és Nyujtodi Anna fia János.

Bethlen János és Sükösd Kata fia Farkas főgenerális, tanácsnok.

Bethlen Farkas és Kemény Anna fia János (1613—1678), II. Rákóczi György fejedelem tanácsnoka, krakói parancsnok, Apafi kancellárja, aki Rerum

Transylvanicorum Libri Quattuor cím alatt megírta Erdélynek 1629—1663 között való történetét.

Bethlen János és Váradi Borbála fia, Miklós (1642—1716) Erdély egyik legkiválóbb államférfia, kancellár, a Lipót-féle hitlevél megszerzője, aki a grófi rangot kapja.

Bethlen Miklós és Kun Ilona fia, József.

Bethlen József és báró Kemény Krisztina fia, Elek.

Bethlen Elek és gróf Vas Judit fia, Samu.

Bethlen Samu és Fekete Klára fia, János.

Bethlen János és Wesselényi Zsuzsanna fia, István, aki 1839 március 8-án született és 1881 október 28-án halt meg.

Bethlen István és gróf Teleki Ilona fia, gróf Bethlen István, a mai Magyarország miniszterelnöke.

Ez Bethlen István leszármazása.

A család ősfészke a bethleni vár, amelyet Bethlen Gergely építtetett 1437-ben. A családi birtokhoz — Bethlen, Keresd, Borgó, Bún, Bethlen Szent Miklós, Alsó Kápolna — II. Apafi Mihály halála után I. Apafiné, Bethlen-leány révén örökségül kapta az ebesfalvi, almakeréki, katonai, gálfalvi, bányabükki uradalmakat. De Nagyfalu, Kerlét, Bonyha is az övék volt, amelyhez az utódok is szereztek sokat. Innen magyarázható, hogy a Bethlen-család egyike volt a leggazdagabb erdélyi mágnáscsaládoknak, habár a XIX. század közepén még 52 fiút és 25 leányt számlál meg a család genealógusa.

Láttuk, hogy Bethlen István gróf egyenes ágon a történetíró és kancellár Bethlen Jánostól (1613-

1678) származik, aki maga is sok birtokot szerzett. Első nejével, egy kolozsvári polgár leányával, 60.000 forint hozományt kapott és utódainak Kamarást, Teremit hagyta örökül. Utó dai alatt a családi birtokok száma nem gyarapodott, sőt az 1791-ben született Bethlen Jánosról, korának egyik legeszesebb államférfiáról, a miniszterelnök öregapjáról ezt írja a nagy Kemény Zsigmond:

„Bécsben, a birodalmi fővárosban Bethlen, a szép külsejű, fényes tehetségű, magas születésű és rendkívül kellemes modorú fiatalember azon könnyelmű szerepet játszott a el, amelynek vége: sok tapasztalás és nagy csalódások, életbölcse ség és zavart pénzviszony. Szerencséjére, midő n minden vagyonából kifogyott, nagybátyjától szép kiterjedelmű birtokot örökölt s Erdélybe visszavonulván, takarékos s lő n s jószágának rendezésére fordította figyelmét. Sokáig nem vett részt a közdolgokban s neje betegeskedése miatt többnyire egy igénytelen szász városban, Besztercén, lakott.”

Ilyenformán Bethlen István gróf már szép birtokot kapott: Mezősámsondon, Mezőrűcsön, Kislekencén, Mezőmadarason, Mezőkamaráson, Magyarfrátán, Magyarpalatkán voltak jószágai, — ma nincs egyebe, mint az 1500 holdas sámsondi birtokból 48 hold fenyvesparkja, kastélya és édesapja sírboltja, ennyit hagytak meg neki az új román honfoglalók.

IV.

Nincs az a történelmi regény, amely érdekességben vetekedhetné k a Bethlen-nemzetség családtörténetével. Minden Bethlen egy külön kis világ, csak-

nem nyolcszáz esztendő bolygói a magyar világűrben, vajdák és fejedelmek, hősök és hadvezérek, államférfiak és írók, földszerzők és vagyonpocsékolók, komoly tudósok és duhaj tivornyázók, medve- és bölényölő vadászok, kockajátékos, asszonyimádó, édesszájú és forrószívű trubadúrok, áhítatos lelkű szüzek és erős matrónák, zsoldárosok és virágénekesek, mintha mind egy-egy középkori Bethlen, törökverő vajda, Mátyás király bánja, mohácsi kopjasok vezére vagy talán egy Szapolyai-korabeli főkapitány képmására volnának teremtvé: akik erdélyiek, főurak, Bethlenek, de első sorban magyarok és a magyaroknak hasznos hazafiak. Ez érdekel bennünket ebben a pillanatban a Bethlenek családtörténetéből.

A mi szempontunkból semmit sem jelent, hogy Bethlen István gróf nem vér szerint való rokona a nagy Bethlen Gábornak s hogy a vérsajtók számát, amelyek benne, Bethlen Jánosban, Bethlen Miklósban vagy Gábor úrban, a fejedelemben, a nemzetségalapító Becse-Gergelyből megmaradtak, nem lehet összeolvasni. Nem is az a lényeg. A Bethlenek közös édesanyjának, Erdélynek az atmoszférája, a családi tradíciók, a Bethlenek generációról generációra ható példája, a hivatás érzése, a kötelességek tudata, az egyforma érdek, a gondoskodás és vérmérséklet közössége, az átöröklések, visszaütések és a lélektani utánzási kényszer ereje a fontos. És ebben az értelemben észszerűt lenni és lélektanilag nemcsak értéktelen, de egyenesen káros volna különbséget tenni a bethleni és iktári Bethlenek között.

Jól teszi tehát, aki Bethlen István gróf politikai egyéniségének vizsgálatánál Bethlen Gábornál épp

úgy keresi az analógiát, mint az egyenes ösöknél, vagy az Apafiaknál.

Ha előbb azt mondtam, hogy a főúri osztály szinte hivatásból foglalkozott évszázadok óta államügyekkel, akkor a Bethleneknél azt kell mondanom, hogy bennük szenvedéllyé vált a magánéletnek az állammérettel való azonosítása. Nem gondolok pusztán a politizálásra. A hazafi minden mozdulása politikum. Minden gondolata, szava, cselekedete kihat' ember-társai gondolatára, szavára és cselekedetére, vagy azokból veszi eredetét, forrását, színét és jellegét. Mindegy, hogy tollat vagy kardot forgat a kezében, imádságos- vagy törvénykönyvet ír, földeket szerez, vagy sebhelyeket: alig van Bethlen, aki egy grand-seigneur, egy Montaigne, vagy egy magyar Oblomow önző érzéketlenségével koncentrált volna magát az egyéni élet problémáira. Éppen Bethlen Gábor ivadékai voltak azok, akik, miután a Rákócziak leszorították őket a fejedelmi székről, fáradtan és kiábrándulva egy rövid időre visszavonulnak a közélettől. Utolsó sarja ennek az ágnek, Domokos gróf, élete nagy részét arisztokratikus elzárkózottságban, gazdagságának és rangjának hűvös magaslati régióiban, Bécsben töltötte; ez volt a legnyugatibb és a legaulikusabb Bethlen; de a bécsi Olympus atmoszférájában is magyar és Bethlen maradt és könyvet irt A n e m - z e t i j ó i é t - r ől, ő, az emberkerülő, hideg, gögös erdélyi nabob. Tudománykedvelő, gondolkodó fő és tollforgató ember volt, mint — legalább egy kísérlet erejéig — valamennyi Bethlen. Őse, a fejedelem, „férfi-

korában pótolta iskolázottsága hiányait*). Szerette a könyveket, tábori szekerein könyveit is utána vitték; a hadi tudomány, a történet, a teológia s az európai államok viszonyai érdekelték. Bizonyos, hogy Mátyás király könyvtárát vissza akarta szerezni a töröktől. Don Diego, spanyol muzsikus, olaszul beszélő zsidó színtársulattal mulattatta az udvarát.” Bethlen K a t a l i n, II. Apafi fejedelem felesége, írta a „Mint gyors szarvast, ha vadász sért” kezdetű gyönyörű éneket. Ferenc, a tanácsúr, 1653-ban kitűnő törvénygyűjteményt és döntvénytárt nyújt be az országgyűlésen, J á n o s (1613—1678), a kancellár, egyszersmind Erdély Tacitusa volt, Miklós (1642—1726) a fia, a leopoldi diploma megszerzője, élete alkonyán bécsi fogságában (ő is kapott valamit a bécsi Olympusból) megírta önéletrajzát, amely „Erdély és általában a magyar nemzet történetéhez becsesnél becsesebb adalékot nyújt; mind műveltségénél, mind társadalmi állásánál fogva éppen hivatva volt kora történetének megírására s ő valóságos virtuozitással felelt meg ebbéli hivatásának”*). Bethlen Kata (1700—1759) jártas az orvosi tudományokban, szép könyvtára van, figyelemreméltó módon gazdagítja sovány memoár-irodalmunkat három híres könyvével. Bethlen Elek (1777—1841) nagy készütséggel foglalkozott magyar történeti és közgazdasági tárgyakkal s műveit német nyelven írja, hogy a külfölddel könnyebben megismeresse. Farkas, aki 1639—1679 között élt, történeti munkákat ír és testvére, Elek, Keresden nyomdát

*) Angyal Dávid: Bethlen Gábor életrajza.

*) Szalay László.

állít fel, hogy bátyja könyveit kinyomassa, a másik Farkas (1813-1870) a szabadságharc után szőlőgazdasági és borászati könyveket ad ki, egy későbbi Bethlen Ferenc (1901) lefordítja Hugo Victor Borgia Lukréciaját s eredeti színdarabokkal is kísérletezik, Imre, aki 1834-ben halt meg, főispán korában vígjátékot és történeti tanulmányokat ír, az 1819-ben született Miklós, a szabadságharc alatt a Mátyás-huszárok őrnagya, várfogsága után feltűnik a szépirodalomban, egy másik Miklós, amannál tizenkét évvel fiatalabb, regény- és színműíró volt, Olivér (1826-1892) negyvennyolcas honvédelezredes, katonai író, Ödön, tengerészkapitány, kínai utazásairól közöl cikksorozatot.

Toll és kard — ez a két fegyver ritkán hiányzott akárcsak egyetlen Bethlen kezéből. Ádám, a lovas-tábornok, végigküzdötte a hétéves háborút, Gerely, Bem apó legkedvesebb szárnysegéde, honvédelezredes, majd II. Viktor Emmanuel első olasz huszárezredének tábornok-parancsnoka volt; a 48-as szabadságharcból s a világháborúból a Bethlen-család minden arravaló tagja kivette a részét, — de a Bethlenek főleg mint éleseszű államférfiak, kormányzati emberek, politikusok és külföldön is csodált diplomaták váltak hasznára a maguk kis, árva, de büszke és erős Erdélyének. Ezt a diplomáciai zsenialitást a Habsburgok kormányai nem használták ki s a nagymagyarországi viszonyok nem engedték érvényesülni. A szabadságharcokban a Habsburgokkal szemben állottak és a kiegyezés után a közösügyes kormánynak is ellenzéke voltak; nem véletlen, hogy nyomban egy Bethlen vette kezébe a magyar nemzet sorsát, amikor

Magyarország megcsónkítva és ellenségektől körülvéve, rettenetes szorongatások közepette maga is Erdély sorsára jutott. Nem véletlen, hogy az új ember nem nyugatról, hanem keletről jött, keleti magyar főúr, erdélyi Bethlen, mintha csak átvinné Bethlen Gábor, János, Miklós végzetszerű kötelességét a süllyedő hajó megmentésére. Nem véletlen, hogy amikor a magyar állam súlypontja újra az ország területén kívül álló tényezőkre billent, amikor a lét vágy-nemlét kérdését újra a külföld magatartása dönti el, amikor újra független, szabad magyar diplomáciai tevékenységre nyílt alkalom, akkor Magyarország a Bethlenek között keresett vezért. És bizonyára az sem véletlen, hogy Bethlen István gróf a fejedelemnek éppen azokat az erényeit iparkodik — minden politikai belátáson és egyéni rátermettségen felül egy lélektani utánzási kényszer nyomása alatt — gyümölcsöztetni, amiben az a legnagyobb, sőt felülmúlhatatlan volt: a diplomáciai zsenialitást.

Nem lesz érdektelen talán, ha Angyal Dávidnak Bethlen Gáborról írt jellemrajzából idézzük ezt a néhány mondatot:

„Bethlen Gábor rendezetlen és majdnem elpusztult államot vett át... s ő a kis országot az európai politikának jelentékeny tényezőjévé tette. Nem úgy sikerült minden, ahogy kívánta, de igen sokat ért el. Erősen vezetett és jól rendezett államra akart szert tenni. Nagy adókat vetett ki. A rossz pénz helyett Nagybányán és Kassán oly jó pénzt veretett, amely sokáig forgott Erdélyben ... Sokáig és keményen tusakodott olyan hatalmakkal, melyeknek pánccéljáról a jámborság fegyverei visszapattantak volna. Termé-

szetes, hogy sokszor visszásnak tűnt fel magatartása, pedig nagy erkölcsi érzés élt lelke mélyén. De legnagyobb diadalait a diplomácia terén vívta ki. Egészen beleélte magát azoknak a lelkébe, akiket meg akart győzni s akik már egyszer csalódtak benne, mintha valami bűvölet vett volna rajtuk erőt, mindig hajlandók voltak neki hinni. Tulajdonképpen ellenfeleinek mondhatjuk szövetségeseit is. Bethlen senki-ben sem bízott és mindenkinek kezéből kisiklott, kortársai nem bírták megérteni a fejedelem cselekvésének bonyodalmas motívumait. Roe Tamás, a nagyműveltségű angol diplomata, kinek sok dolga volt Bethlennel, megvallja egyszer, hogy nem érti ezt az erdélyi fejedelmet.” Az ember zavarba jön, hogy nem Bethlen István grófra gondol-e a történetíró, aki hozzáteszi: „A nemértés hamar változik gyűlöletté: Bethlent valóban gyűlöletes színben tüntették fel azok, akik nem bírták legyőzni, vagy kihasználni. De mi tudjuk, hogy minő érzésből kell magyaráznunk Bethlen politikáját...”

Igen, mi tudjuk. Szekfű Gyula jegyzi fel, hogy politikáját az a török író jellemezte legtalálósabban, aki Bethlen Gáborról, személyes ismerőséről, ezt hagyta krónikájában: „Ez a hitetlen pedig az Izlám seregen sohasem segített, mert mindegyre csak a saját országára volt néki gondja.” És a portán nem ok nélkül hangoztatták, hogy a török katonák 1623 óta inkább Bethlen érdekeit szolgálták, mintsem a portáét.

A történetírók nem mondják ki, de mi mondjuk ki a szót: nacionalizmus. Ez a kulcsa már az első nagy Bethlen-sphinx megfejtésének is.

Még csak egy példát.

Kétszázötven esztendő múlva, az abszolutizmus korában, az erdélyi patrióták vezére Bethlen János, a mostani miniszterelnök apai nagyapja. Az ellentállás másik főembere Wesselényi Miklós báró volt, aki heves és zabolátlan temperamentumával sokszor kárhoztatta Bethlen ravasz-óvatos, nyugodt diplomatizáló taktikáját. Wesselényi nem tudott semmit sem elérni, Bethlen azonban megbuktatta a kormányzóválasztáson Ferdinánd főherceget, a bécsi udvar fenséges jelöltjét. És ekkor mondta a főherceg: Inkább szeretnék Wesselényivel egy szobában, mint Bethlen Jánossal egy országban lakni.*)

Nem tudom, nem túlzás-e Wesselényihez például Gömbös Gyulát hasonlítani, de nem csodálkoznék, ha, teszem, Benes is felkiáltana: Inkább lagnék Gömbössel egy házban, mint Bethlen István gróffal egy kontinensen.

Ezek után, azt hiszem, jó úton haladunk a tétel megfejtése felé: Mi az oka annak, hogy az életet újrakezdő Magyarország Bethlen Istvánban találta meg a maga emberét, azt az embert, aki rátermett arra, hogy minden neki juttatott dolgot férfiasan el tud majd végezni?

*) Kemény Zsigmond báró: Erdély közelete.

AZ ELSŐ L Y E D T V I L Á G

I.

Bethlen István gróf 1874 október 8-án született Gernyeszezen, Marostordavármegye régeni alsójárásának egy kétezer lakosú kis magyar-oláh községében, anyai nagyapjának, Teleki Domokos grófnak két évfélé százados, pompás ősparkkal díszített öreg kastélyában.

A kastély tele volt történelemmel. Még a híres és hatalmas Teleki Mihály, Apafi fejedelem kancellárja építtette a XVII. század vége felé, amikor a szerencsétlen Bánffy Dénes elkobzott jószágából megszerezte Gernyeszeget is. Ebben a kastélyban született Teleki László gróf (1710-1778) is, a nagy könyvgyűjtő L á s z l ó-nak (1764-1820), valamint J ó z s e f-nek, a Hunyadiak halhatatlan történetbúvárának s a „Kegyenc” szerzőjének, Lászlónak őse. Itt élte élete utolsó éveit Teleki Domokos, a múlt század harmincas éveinek egyik jeles „erdélyi patriótája”, hűséges és nagynevű fegyvertársa Wesselényi Miklósnak és ama Bethlen Jánosnak, akivel Ferdinánd főherceg még egy országban sem kívánt élni. Ennek a Jánosnak István nevű fia vette el Teleki Domokos leányát.

Ilona grófnőt s a fiatal Bethlen Istvánné az apai kastélyban szülte meg harmadik gyermekét, Istvánt, aki negyvenhét év múlva, mint a trianoni Magyarország miniszterelnöke, 1921 április 15-én teszi le esküjét a kormányzó kezébe.

Gernyeszeg belekerült az irodalomtörténetbe is, még pedig Gyulai Pál révén, aki Teleki Domokos grófnak magántitkára volt. Gyulai „Gernyeszegen” című költeményében áhítatos tisztelettel szól a kastély grófjáról, aki a negyvennyolcas katasztrófa után a tágas ebédlőteremben késő éjjelig tartó beszélgetések alatt vigasztalja a fiatal író, hogy bízzék a jövőben, nagyobb veszedelmet is átélt már ez a nemzet s ha hű marad magához, egy újabb hajnal fog derülni reánk. Ez a Teleki Domokos tudós és történetíró volt, akárcsak az apja testvére, Teleki László, akinek 24.000 kötetnyi könyvtára volt és két unokatestvére, Erdély főkormányzója, a Tudós Társaság elnöke, József, aki megírta a Hunyadiak korát s a száműzött Teleki László, a „Kegyenc” szerzője, aki hazafias lelke tragikus dilemmáját — akárcsak Széchenyi István — egy revolvergolyóval oldotta meg. Ez a Teleki Domokos 1881-ben halt meg s akkor unokája, Bethlen István gróf, még csak a hetedik esztendejét élte; apai nagyatyja, Bethlen János, két évvel megelőzte amazzt a halál kapujában; a kis unoka emlékezetében bizonyára hamar elmosódott a két nagyapa képe; de lehetetlen, hogy felnövekedvén, lelkében újjá ne építse a két nagy ember emlékét. Két kitűnő hazafi, talpig férfi, árnyéka kíséri őt a családi birtokból... két emberé, akik minden, a sors által rájuk bízott dolgot derekasán elvégeztek...

Bethlen István grófnak két idősebb leánytestvére volt. A nagyobbik, Klementina grófnő, később Mikes Ármin grófnak, a Székelyföld egykor dúsgazdag közigazdasági vezérének, a kisebbik, Ilona, pedig Haller György gróf felesége lett.

A gyermek élete tele volt azokkal a boldog örömmökkel, amelyeket a sors az ő dédelgetett kegyenceinek ad; akik nem is tudják, hogy a világból először egy földi paradicsomot ismernek meg: a gazdag, féltve őrzött, szép, okos, egészséges gyermek mennyei életét; őket egy jól temperált, higiénikusán kezelt, jóillatu téli kertben nevelik s nem csoda, ha az ilyen kertekből néha pompás példányok — az emberi nem reprezentánsai — kerülnek ki, vagy ha ott a túlgondozottság, a kényesség vagy a fizetett anyahelyettesek és lelkiismeretlen nevelők cinikus nemtörődősége crétineket termel. Az arisztokrata családok ivadékaiban ez a két véglet gyakran ismétlődik. De gondoljuk meg, hogy a Bethlen-Teleki-család erdélyi mágnáscsalád volt s mind a kettő tettekre, bátorlelkű és tehetséges sarjainak egész légióját produkálta.

A fiatal István gróf gyermekkorában az egészséges, derült és természetes élet üde milijójében telt el: tanulás, lovaglás, vívás, súlyemelés, kerékpársport és a lekencei tóban való úszás és halászás között. Sokszor kikocsizott a fiatal grófkisasszonyokkal és édesanyjuk bizony gyakran remegve kísérte tekintetével a fiatalokat, hogy a tó vad vizein átvezető híd bezakad a robogó, rugalmas, fődetlen, könnyű kis cséza alatt. Meg is csináltatta a kislekencei Krisztuskereszt mellett vezető hidat, amelyet a nép azóta

Bethlen István gróf édesanyjáról, Teleki Ilona grófnőről, Ilona hídjának nevez.

Ez a boldog idill nem sokáig tartott. Korán elveszti édesapját és édesanyját is. Hét éves volt s már nem élvezte többé a szülői gyengédség és a családi szentély melegségét. Az árvákat a családi tanács nevelte fel, amely családi tanácsnak Khuen-Héderváry Károly gróf volt horvát bán és magyar miniszterelnök, Teleki Margit grófnőnek, Teleki Sándor és Teleki Jozefin leányának férje volt a feje. Gyermekkori emlékei egy kis erdélyi székely faluhoz tapadnak, ahol még rövid néhány esztendeig érezhette az anyai szív dobogását, ahol ifjúsága örömei lezajlottak, ahol férfiúvá és politikussá nőtt, ahol családot alapított s ahol egykor birtoka feküdt... Mezősámsond a neve a kis falucskának, Marostorda vármegye marosi felsőjárásában, ahol a háború előtt mintegy harmadfélezer székely és oláh élt boldog egyetértésben. A község éppen olyan, mint a legtöbb tordai falu... kicsiny, csendes, igénytelen, egy búbajos mély völgyben, amelyet köröskörül dús erdejü, sötétzöld és titokzatos hegyek környékeznek. Igazi Erdély. Nagy hegyek, homályos, árnyas kis völgyek, az ég kék és mosolygó, a domboldalon zöld pázsit, amelyen nyájak legelésznek, valóságos Walter Scott-romantika, az embernek eszébe jutnak az angol főúri kastélyok, a vadaskert, a gyepek, a bozótok és legelők, de az angol várkastélyok körül kivirágzóit kultúra és ősi luxus nélkül, egy kis várkastély csak az erdélyi havasok alján, negyvennyolc holdas park övezi, kastély, park és családi sírbolt, — nem is hagytak meg egyebet a románok az ezerholdakból

sem Bethlen Istvánnak, sem a többi magyar arisztokratának.

Itt folytak le Bethlen István gróf legboldogabb évei, a gondtalan, játékos gyermekkor és a hazatérő ifjú életének aranyos napjai. Közben a világot járja, mint ősei, akik Európa nyugati kultúráján járnak a katedrák és az élet iskoláját. Az első út a bécsi Theresianumba vezet, igen, Bethlen István gróf is megismeri a birodalmi Bécs népek és fajok fölött magasan ragyogó Olympusát. Az olympusi élet varázsát a magyar nemesi ifjak legtöbbször már a Theresianumban megízleli. Az intézet nevelési rendszere osztrákosító, akárcsak egykor a gárdistaélet, de a Theresianum növendékei között épp úgy, mint a gárdisták között mindig akadnak, akiknek az Olympus tövében megfájdul a szívük az elhagyott, szegény, üldözött édesanya, Magyarország után. Abban az időben, amikor Bethlen István az intézet növendéke volt, az osztrák tengerben egy kis magyar sziget jegecesedett ki: Perényi Zsigmond báró, Kohonczy Lőrinc, Kállay Ubul és a fiatal Appel báró társasága és ez a barátság később is fennmaradt, az iskolatársak gyakran ellátogatnak a mezősámsondi kastélyba és nem egy nyarat együtt töltenek István gróf birtokán. Valaki, aki nagyon közel áll hozzá, ezt írja a theresianumi Bethlen István grófról: „Ez a nevelés s a szűkebb baráti környezet csak megacélozta az ő magyar lelkületét, azonban az intézeti nevelésnek az az érdekes hatása mégis megmaradt, hogy fejében talán még most is németül számol...” Talán jó is, hogy ez az erdélyi magyar németül tanult meg számolni s a pénzzel, az anyagiakkal, az étellel, a reali-

tásokkal, a jövővel, a maga és az ország dolgaival nem magyar módon számol. Számolni mi magyarok csak most kezdünk tanulni s üdvös dolog volna, hogy ezt a művészetet a németektől iparkodnánk elsajátítani.

Annyi bizonyos, hogy a fiatal Bethlen István gróf, habár minden módja meg lett volna arra, a bécsi évek alatt nem követte sem a nyugati mágnások példáját, akiknek lelke felolvadt az udvari Olympus atmoszférájában, sem a nagyapját, Bethlen János grófét, aki ott magyar virtusokkal szétszórta ősei vagyonát.

Nem. A fiatal gróf itt is, Budapesten is és Angliában is, ahol egyetemi tanulmányait végezte, komoly, szolid, sőt pedáns és takarékos életet élt. És sokat olvasott. Pesti és külföldi könyvesboltok sok-sok tudományos könyvet szállítottak a bűvárkodó hajlamú ifjú arisztokratának, de ebből nem az következik, hogy határozott célja lett volna a tudományokkal való foglalkozás, mint nem egy ősének a Bethlen- és a Teleki-vérből. Bethlen István grófnak nem voltak tudományos ambíciói, a könyveket az olvasás gyönyöreireért szerette, a tudás a maga gyakorlati hasznáért érdekelte. Angol nyelvmestere a sportban is tanítója és mentora volt; németül az iskola padjain tanult; a francia nyelv nem hiányozhatik egy magyar mágnás szalonéleti ismeretei közül, de megtanult románul is, hogy erdélyi birtokainak szegény cselédeivel s a kis marostordai falucskák jámbor népével azok anyanyelvén tudjon beszélgetni. Mindennek a gyakorlati oldala érdekelte — ez is erdélyi vonás; de minden érdekelte és ez Bethlen- és Teleki-vonás. Sokat uta-

zott, mint már Bethlen Miklós, az 1700-as évek erdélyi kancellárja, aki Bécsben, Heidelbergben, Utrechtben, Leydenben, Parisban és Londonban tanul, vagy maga a nagy fejedelem, aki beutazta Német- és Lengyelországot, vagy mint az az Árpádházkorabeli Bethlen, aki a XIII. században a párisi egyetem hallgatója volt s ott lehelte ki tudni vágyó lelkét.*)

A nyarakat azonban rendesen otthon, a mezősámsondi birtokon töltötte. Ottan való élete az anyagilag és lelkileg független magyar mágnásúrfi élete volt. Vadászat, lovaglás, társaság, sport, multság, — Bethlen István gróf nem volt koravén komolykodó, nem volt sem jobb, sem több, sem zseniálisabb, mint rokoni és baráti köre, egyszerű, természetes, jókedvű és életszerető magyar fiatalember volt, ha meg is történt vele, hogy társasága a kastély ebédlőjében kártya és bor és hetyke magyar mulatozás közben egyszer csak keresni kezdte és felfedezte a házigazdát valamelyik ablakmélyedésben, hogy a legújabb angol folyóiratokat lapozgatja. Egyébként legkedvesebb szenvedélye a sport s abban is a lovaglás volt. Esténként nyergeltetett és toronyiránt átlovagolt Nagyölyvesre a Désy-kuriába, vagy Mezőpagocsára Szentkirály iékhoz, a környékbeli nemes urak udvarházába, árkon-bokron, mezőségi dombokon keresztül, mint igazi falkavadászhoz és úrlovashoz illik. Környezetéből beszélük:

Egy alkalommal Kolozsváron családi tanács tartása volt esedékes. Sámsondon várták is az értesítést, hogy mikor érkezik Kolozsvárra Khuen-Héderváry.

*) Szilágyi Sándor: Magyarország története I.

Vége jött is a távirat, de oly időben, hogy vonattal már nem lehetett megérkezni idejében. A fiatal Bethlen egy pillanatig sem habozott. Megnyergeltette Bűszke nevű hátaslovát s egy ideig baráti kíséretben, később egyedül, pontos időben belovagolt Kolozsvárra, Teleki Domokos rezidenciájába.

A lovaglósport terén nem mindennapi sikereket ért el. A híres zsuki versenypályának, amelyet Tisza István gróf is híressé tett sok bravúros lovaglásával, ő is hűséges látogatója volt s néhány kedves emléktárgy emlékezteti a pályán lezajlott lovasdiadalaira.

Mindent összevéve, Bethlen István gróf életének első huszonöt esztendeje az egészséges, derűs kedvű, inkább gentrys, mint mágnásos erdélyi földbirtokos urfi s a XIX. századvégi finoman és modernül kulturált, oxfordi diákévei alatt angol szimpátiákkal telített világfí életének természetes keveréke volt s legyünk őszinték, a huszonhat éves Bethlen István gróf, aki még egy kis vármegyei vagy miniszteriális szolgálattal sem kívánta elrontani nagyúri kényelmét, még maga sem gondolta, hogy belőle olyan valaki lesz, akit egykor Középeurópa megmentői között fognak emlegetni. Azt hiszem, többek között Montaigne-t is olvasgatta s véleményem szerint nagyon megnyerhette tetszését ez a független és szabadlelkű francia grandseigneur: ő is természetből fogva nyugodt és egyenletes kedély*), minden iránt érdeklődő, megszokta, hogy mindig úgy viselkedjék, ahogy jónak látja. Nincs se parancsolója,

*) Mereskovskij: Montaigne.

se ura s valószínűnek tartja, hogy életének legnagyobb részét őseitől örökölt kastélyában tölti. Mértékletes, józan epikureusnak készült, aki a mezősámsondi hegyoldalak zöld pázsitján való lovaglással, otthon olvasgatással és modern, európai színvonalon álló gazdasági üzemek megteremtésével vagy mintá-állattenyésztéssel tölti el életét.

Így képzelte el a jövőt a huszonhat éves Bethlen István gróf s az új század első esztendejében meg is nősül, hogy a családi élet intim örömeivel koszorúzza meg az erdélyi földesúr életének bukolikus szépségeit. Feleségül vette Bethlen Margit grófnőt, Bethlen András gróf volt földművelésügyi miniszter leányát. A rokonság genealógiailag ama Bethlen Jánosról mutat-
ható is, aki 1408-ban megalapította a bethleni ágat s akinek egyik fia, Balázs, volt István gróf őse. Ennek a Jánosnak másik fiától, Elektől, eredt az az ág, amelyből Bethlen Margit grófnő származik, tehát férj és feleség Jánosban tiszteli a közös ősatyát.

Bethlen Margit grófnő, a híres szép erdélyi comtesse, maga is folytatója a Bethlen-tradícióknak, amelyek a Bethlen Katákat adták a magyar irodalom-történetnek s ha nem volna az új Magyarország miniszterelnökének felesége, mint regény- és novella-író is emlékezetessé tette volna a maga nevét, — 1901-ben vonult be a mezősámsondi kastély falai közé. „A Marosludas felől érkező fiatal párt díszhintő várta az állomáson. Esteli harangszó idején érkezett a fiatal pár Sámsond határába. A kis erdélyi falut körülvevő hegykoszorún köröskörül kigyúltak az örömtüzek: földesurát és az új asszonyt váró falu ősi székely szokás szerint, a hegláncon végig felgyúj-

totta az örömtüzeket. Boldogságban, örömben úszott a falu apraja-nagyja” — jegyzi fel erről a napról a Bethlenek krónikairója.

István gróf tehát huszonhétéves korában családot alapított s ezzel megindult a férfikor és a férfikötelességek meredek, távolbavezető, kemény országútján. Az 1901. esztendő nemcsak a házaseslet mézesheteit jelenti számára, de a politikai szereplés mézesheteit is. Akkor lépett a fórum első lépcsőjére, megválasztatván magát országgyűlési képviselőnek. Az erdélyi mezőségi kerület szabadelvűpárti programmal küldte fel a Házba s ő Széli Kálmán pártjában, a jog, törvény, igazság” idillikus politikai csendjében, Apponyi Albert és Andrassy Gyula gróf oldalán kezdte figyelni a magyar közélet hullámzásait. Egy pillanatra mintha valamiféle istenbékéje uralkodott volna ezeken a hullámokon. A nemzet legértékesebb fiai a szabadelvű párt keretén belül, egy táborban, Széli Kálmán gyengéd anyai keblén simultak egymáshoz. Szükség is volt erre a testvéresülésre. A választáson a bukott Bánffy Dezső pártja nagyon megfogyatkozott és a negyvennyolcas ellenzék tábora félelmetesen megnövekedett. Július 31-én meghalt Szilágyi Dezső, Nagyváradon megtörtént az a csoda, hogy egy jó-torku, de jelentéktelen Kossuth-párti ügyvéd megbuktatta a nagy Tisza Kálmánt, az öreg generális a következő évben elköltözött az élők sorából és helyébe fia, Tisza István gróf került az orthodox liberálisok élére.

Bethlen István gróf a maga képviselőségének első éveiben már észrevehette, hogy ez az Apponyival és Andrassyval megfejelt szabadelvű párt élet-

képtelen. A krízis — apró-cseprő, de kényes és idegesítő epizódok után — 1903 januárjában az újoncjavaslatok tárgyalása alatt tört ki. Az események ebben az esztendőben száguldó tempóban követték egymást; a közös hadügyminiszter létszámemelést kért, az ellenzék obstrukcióba, fogott, Bethlen István vezére, Apponyi Albert, a szabadelvű párt kebelén belül hajlandó volt megadni a 13.000 újonctöbbséget, de ezzel szemben nemzeti engedményeket követelt, Széli lemondott, jött a Bethlen Istvánt nevelő családi tanács feje, Khuen-Héderváry Károly, de Bethlen István a politikában nem ismerte el a családfő tekintélyét; rendületlenül állt Apponyi mellett; jött a chlopy-i hadparancs, amely felrázta az ország Habsburg-ellenes ősi ösztöneit, majdnem forradalmi volt a hangulat s a helyzet tisztázására most Tisza István gróf vállalkozott. Tisza felléptére Apponyi Albert harmincöt hívével együtt Bethlen István gróf is ott hagyta a szabadelvű pártot... Ez volt Bethlen István gróf politikai szereplésének első fejezete: csendes szolidaritás azzal a gravaminális politikával, amelyet ma jobbról és balról a lényegnek oly kevés ismeretével szoktak kárhozatni.

Való igaz, hogy ez a politika felette kicsinyes és szőrszálhasogató volt önmagában véve; de nem az volt a tragédia, hogy a magyar közélet vezérei ilyen kicsinyességben aprózták el energiájukat, hanem hogy ez volt a politizálás egyetlen lehetősége. Most már bevallhatjuk, hogy mindez a birodalmi hóbort, az Ausztriával való közösség és a Habsburg-politika természetes folyománya volt. Nem lehetett másképp. Még néhányszor ismételni fogjuk Szekfű Gyula meg-

állapítását: 1804-ben egy új szuverenitás született, az osztrák császár szuverenitása, amelynek a magyar király szuverenitása alárendeltetett. A chlopy-i hadparancs bizonyította, hogy ez az 1804-ben született gondolat még 1903-ban is él; a magyar nemzet pedig ezalatt a száz év alatt sem tudott lemondani a teljes szuverenitás után való nosztalgiájáról... S amikor Tisza István gróf a házszabályrevíziót Perczel Dezső zsebkendőjével kierőszakolta, Andrássy Gyula kilépett a szabadelvű pártból, Apponyi Albert gróf — Bethlen Istvánnal együtt — elhagyta a hatvanhetes alapot és belépett az egységes függetlenségi és negyvennyolcas pártba, a nemzet pedig az 1905-iki téli választáson lesöpörte a fórumról a hatvanhetes pártot. Bethlen István gróf ettől fogva a negyvennyolcas közjogi elgondolás, a tiszta személyes unió alapján politizált. Nem történt vele más, mint ami néhány ősevel, például Bethlen Miklóssal, a kancellárral történt: megpróbálkozott a Habsburg-monarchia közösségébe való beolvadással, azzal a nagy magyar politikával, amelyről Szekfű Gyula beszél; de neki is tapasztalnia kellett, hogy esztelen dolog a bárányt a farkas védelmé alá helyezni. Bethlen István tehát egész a világháború végéig nem vett részt az ország kormányzásában: még akkor sem, amikor a bárányok farkasbőrbe bújtak s ott enyelegtek a bécsi delegációban, mint koalíciós kormányférfiak, a közös hadügyminiszterrel és a bécsi kamarillával. Bethlen István akkor is az árnyékos oldalon járt, amikor pártja a bécsi Olympus nap-sugaras fényében sütkezett. Ő is, mint sok régi. derék, jóhiszemű Bethlen, a gouvernementális politikan kezdte, de ő is hamar visszafordult s lett belőle

igazi erdélyi politikus, aki összehúzott szemmel lesi a független és szabad Magyarország hajnalhasadását. Több, mint két évtizedig kellett még várakoznia. S amikor szabad lett a nemzet, majdnem semmi sem volt meg az országból.

II.

Bethlen István gróf politikai pályafutását a világháború kitöréséig így foglalja össze a hivatalos életrajzíró: „Az 1905. és 1906-iki általános választásokon a függetlenségi és negyvennyolcas párt programjával küldi parlamentbe régi kerülete, 1910-ben, amikor a függetlenségi párt kettévált, Kossuth Ferenchez csatlakozott s az ő pártjának programjával kapott mandátumot ugyancsak a mezőségi kerületben. Amikor azonban Károlyi Mihály gróf került a párt élére, többedmagával kilépett a pártból s Mezőssyvel, Bottlikkal együtt Andrásyhoz csatlakozott.”

Mit jelent mindez? Azt, hogy Bethlen István nem politizált. Csak ragadtatta magát azon a vonaton, amely nemzeti és függetlenségi síneken robogott az ismeretlen kifejlés felé. Bethlen István előkelő grófi negyvennyolcas, mérsékelt, de törhetetlen kuruc, dekoratív és megkülönböztetett tagja a parlamentnek, de nem vezér, nem frondőr, nem forradalmár, nem kormánybuktató intrikus. Nem pályázik az udvar kegyeire, de a tömeg rokonszenvére sem, majdnem szürke mágnáspolitikus, aki a szabadelvű párt bukását követő koalíciós időkben sem válik nemzeti hőssé, inkább otthon, a megyei életben vigyáz a politikai tisztesség posztulátumaira és engesztelhetetlent üldözi

a vármegyei darabontokat. Marostorda közéletében csaknem két évtizeden keresztül vezetőszerepet vitt Bethlen István. Küzdelmeinek színhelye az öreg vármegyeháza volt s az egyik harci alkalom a nemzeti ellentállás. A marostordai hazafiak, Désy Zoltán, a Telekiek, Marffyak, Toldalaghiak, Bálintok, Bánffyak és Urmánczyak között, az élen, az elsők között, ott látjuk Bethlen Istvánt. Az ország szeme sokszor csüngött Marostordán s onnan merítettek lelkesedést a vármegyék. Erős élet-halál küzdelem folyt a nemzeti ellentállás derék vezérei s a darabont tisztviselők között, akiknek élen Erősdy Sándor folytatott vakmerő, elszánt küzdelmet. Végül is halálra sebzetten Erősdy Sándor maradt a porondon. Bethlen István neve már akkor országos hírnevű volt, de mintha szándékosan lokalizálta volna közéleti tevékenységét Erdélyre, ahol a napi politika mellett Kolozsvárt az Erdélyi Szövetségben, az EMKÉ-ben s a protestáns egyházi életben fejtett ki vezető, irányító tevékenységet. Kezd egészen erdélyi politikus lenni, erdélyi lokálpatrióta, aki a koalíció alatt is Erdélyből és erdélyi szemüvegen át nézi a tűz és víz, az éjszaka és a nappal, Bécs és Budapest perverz szeretkezését. Bethlen István gróf ebben az időben majd úgy jár, mint a klasszikus írók, akiket mindenki dicsér, de senki sem olvas: klasszikus politikus lesz, akinek nem sokat törődnek a véleményével és nem is igen kéri; a neve jól cseng és néha mint a jövő emberét emlegetik. Úgy gondolják persze, hogy a jövő kapuját majd egy frappáns Pálfordulás nyitja meg előtte, amely a bécsi országútra vezet. Bethlen István jó név, egyéb semmi.

És a jó név tulajdonosa csakugyan olyan életet él, mintha maga, sem vágnék többre a nagyon tisztelt és mérsékelt népszerű képviselő befolyásánál. Úgy látszik, többre becsüli a politikai hatalomnál azt, hogy boldog apa és férj és kitűnő gazda.

Érdeemes elolvasni, hogy mit ír róla egyik bizalmasa, aki nagyon közlőrl ismerte Bethlent, az embert.

„Bethlen István szenvedélyesen szerette mindig a gazdálkodást. Talán Széchenyi István írásai, vagy angliai diákélete, vagy amerikai utazásai csigázták fel a fantáziáját az okszerű gazdálkodás, a modern többtermelés, a mezőgazdasági ipar fejlesztése iránt. Annyi bizonyos, hogy ha valamihez fogott, akkor előbb a szakkönyvek egész sorozatát böngészte át s nemcsak elolvasta a könyveket, hanem azokból valóságos tanulmányt készített magának.

Így javította a földjét, így ültette be minden birtokának minden táblája határát fával, legtöbbször gyümölcsfával. Nemesített szőlőt ültetett. Valóságos lelkesedéssel és akadályt nem ismerő elszántsággal építette birtokain a műmalmokat s a Bethlen-birtokok malmai áldást jelentettek a környék lakosainak. Annyira rajongója volt a malomépítésnek és a mezőgazdasági ipar ily módon való fejlesztésének, hogy későbbi tervei között ott szerepelt András fiának malom-emberré való kiképeztetése is.

Tervezgető, gondolkozó, töprengő, alkotni vágyó ember volt Bethlen István, aki mindennek okát s a gazdasági és a természeti jelenségek rugóit kutatta. Ha a lekencei tó partján ült, — talán ma is, ha inkei bérletén, vagy a Balaton partján keres üdülést —

sokszor kapja rajta önmagát, hogy órák hosszáig elnézi egy-egy vízisikló küzdelmét a békával, elnézi a búcsúzó fecskék gyülekezését s útraindulását s földre ülve bámulja a hangyatársadalom megmérhetetlen alkotó munkásságát.

Annak idején az erdélyi földgáz nagy reményeket csepegtetett az emberek lelkébe. Megtörténtek az első fúrások s a tudósok és kutatók Kalifornia kincseit ígérték az erdélyi népek. Még csak tudományos körökben, bizalmasan tárgyaltak a földgázzal, amikor már Bethlen István a mezősámsondi réteken kutatott, búvárkodott s a feltörő gázt üvegbúrákba felfogva, az így összegyűlt földgázzal kísérletezett. Természetesen a könyvtár a földgáz-tudománnyal is bővült s az összes tudományos földgáz-as könyvek ott forogtak Bethlen István kezében, így történt, hogy amikor Safarzik Ferenc, a hírneves geológus lent járt Erdélyben s a földgázmezőket és vonulatukat vizsgálva tanulmányozta, eljutott Sámsondra is. Mikor aztán Bethlen Istvánnal, a gázmezőkön lovagolva, a földgázzal tárgyalni kezdett Safarzik, ámulva hallgatta, hogy a gróf egyetemi professzort megszégyenítő pontossággal és részletességgel ismerte a földgáz egész irodalmát, annak hasznosítását és hasznosítási módszerét.”

Ez is erdélyi tradíció és igazi Bethlen-vonás. Az erdélyi mágnás a maga demokratikusabb életstílusával és racionális gondolkodásmódjával sokkal inkább faj- és nemzetfenntartó elemnek bizonyult, mint a nyugati mágnás. A Bethlenek és Telekiek mind nagy föld- és birtokszerzők, akik országos gondjaik mellett sohasem feledkeztek meg a maguk és családjuk és

közös édesanyjuk, a kicsiny, de gazdag Erdély gazdasági érdekeiről. Van valami a vérükben, ami a földhöz kapcsolja őket akkor is, amikor fejükkal az égig emelkednek. Bethlen Gábortól kezdve a legkisebb Bethlenig mind valóságos közgazdasági és finánc-talented volt s ha egyik-másik, mint teszem, István gróf öregapja, nagyúri pazarlásával a tönk szélére is jut, fel tud emelkedni. Bethlen István gróf a trianoni béke után majdnem mindenét elvesztette; de nem vesztette el a föld és az élet szeretetét és az újrakezdés ritka képességét. Azelőtt dúsgazdag földesúr volt, most szerény bérlő csak, de így sem enged abból, hogy ma is munkálója legyen egy talpalattnyi földnek. És amennyiben nagyszerű gazdasági ösztönét nem élheti ki a maga és családja anyagi hatalmának gyarapításában, az ország érdekében használja azt ki. Ha a magyar állami pénzügyek rendbehozásáról, a szanalásról, a külföldi kölcsönökről és az angol orientációról lesz szó, gondoljunk erre a Bethlen-jellemvonásra.

III.

Pompás alkalom volna most elmélkedni azon, hogy az emberek csinálják-e a történelmet, vagy a történelem szüli azokat, akiken keresztül megnyilatkozik. Mindegy. Történelmi optika kérdése az egész. Lehet, hogy a francia forradalom nélkül sohasem került volna a sor Napóleonra, de ha Laetitia asszony Korzika szigetén nem szüli meg második fiúgyermekét, vajjon támad-e valahol egy generális, aki megnyeri az austerlitzit, asperni vagy wagrami csatát?

Boldog nemzet, amelynek a Sors minden helyzetben rendelkezésére bocsátja a megfelelő embert. A

történelmi materialisták elgondolkodhatnak azon, hogy ez minő ritkán történik meg. Magyarország például ezen a téren nem dicsekedhetik sok szerencsével. Értjük meg jól: Magyarország sohasem volt híjával a nagy embereknek, de annál többször megsínylette a hasznos emberek hiányát. Nagyszerű alkotmányunk van, amely a középkorban modernebb volt a világ valamennyi népének alkotmányánál. Modernebb, demokratikusabb, liberálisabb és termékenyebb, mint az angol. De nem voltak emberek, akik ezekben az államéleti szervekbe eleven lelket tudtak volna belevinni: s a holt lélekkel Mohácsnál könnyű szerrel elbánt a török. A török uralom alatt a Habsburgok alá került magyarság egyetlen életmegnyilvánulása volt az alkotmány építésében tartása; a XVIII. században az egész politikai élet pro vagy kontra Bécs körül forgott s azóta egész a világháborúig a nemzeti függetlenség teljességéért folytatott harcok adták a politizálás tartalmát; Mohács óta nem tesz egyebet a magyar, mint a let legelemibb prosztulátumaiért követelődzik, protestál, ellentáll, rekriminál, összeesküszik, kibékül, elérzékenyül, rezignál és kétségbeesik: s ezalatt Nádasdy Ferenc elvész a vérpadon, II. Rákóczi Ferenc számkivetésben hal meg, Széchenyi István az örültek házában öngyilkossá lesz, Kossuth Lajos és Deák Ferenc műve összeomlik, Tisza István mártírhalált hal és a világháborúban elszedik az ország kétharmadát.

Ez volt a magyar politika eredménye az állam megalkotásától számított ezer év után. Shakespeareai tragikum. A legpolitikusabb nemzet ezer év alatt nem tudott semmiféle politikát csinálni. Nem halt meg, dó nem is élt Mátyás király óta. Csak beszélt és tépelő-

dött és vitatkozott önmagával. Valóságos talmud-politika volt ez, tézisekkel és antitézisekkel, érvekkel és cáfolatokkal és a cáfolatok cáfolatával. Évszázadokon keresztül ádáz harcokat vívtak egymással a legjobb honfiak, pedig mindig csak arról volt szó, hogy mi módon mentsék meg a hazát. Sohasem jutottak el a tettekig, csak addig: hogy mit is kellene tenni a hazáért? Ebből származott, hogy a magyar politika csak a nagy beszédek ismerte, de a nagy tetteket nem.

Nagy beszéd! Magyarországon az első rendi országgyűlés, az első bankett, az első főispáni installáció s az első tenyészállatkiállítás óta annyi nagy beszéd hangzott el, hogy attól mi lehetnénk a világ ötödrészének urai s uralkodóinkat India császárajainak mi nevezhetnénk, nem az angolok. Ezer év óta, ha harcok és mártíromságok között egy kis lélekzethez jutottunk, nagy beszédek is mondtunk. Pedig talán ránk fér, ha imitt-amott valamit teszünk is. Például, hogy egyebet ne mondjunk, ezer év alatt megmagyarosíthattuk volna a tótokat, rácokat és románokat; vagy jól tettük volna, ha 1526-ban valamivel kevesebb nagy beszédet mondtunk Tömöri Pál kalocsai érsek táborában s ehelyett zsoldos hadsereget toborzunk s azzal megyünk a török szultán ellen.

Igaz, van néhány példa a világtörténelemben, hogy egy-egy nagy beszéd csakugyan felér egy nagy cselekedet horderejével. Nem akarom a római szenátusnál kezdeni, talán elég lesz, ha Deák Ferencre hivatkozom, vagy Clemenceau beszédére a marnei csata után, amikor csakugyan ez az egy ember és ez az egy beszéd mentette meg Franciaországot. De bizo-

nyos, hogy Demosthenes, Cato, Cicero hiába beszéltek és Sokratest nem mentette meg a nagy beszéd a méregpohártól. De az is bizonyos, hogy Nagy Péter, II. Frigyes, Napóleon nem voltak szónokok és Cromwellről azt írja Carlyle: Felpanaszolja zavarodott beszédmódját. Neki magának napnál világosabb volt a dolgok belső értelme; de az anyag, amivel s amiben kifejezésre kellett juttatni, nem állt rendelkezésére. Hallgatagon élt; a gondolatok mérhetetlen tengere zúgta körül minden napját, de élete folyásában kevés jutott kifejezésre. Nem kételkedem, hogy az ő éles, hatalmas látóképességével, rendíthetetlen akarata erejével meg tudta volna tanulni a könyvírás mesterességét is, — de ő keményebb dolgokat vitt véghez a könyvírásnál. Éppenséggel az az ember, aki rátermett arra, hogy minden neki juttatott dolgot férfiasán elvégezzon. Az értelem nem a szóbeszédben és logikus szószálhasogatásban, hanem a látásban és a biztos tudásban áll.

Nos, itt jól tesszük, ha elolvassuk Szekfü Gyulának Szilágyi Dezsőről irt jellemrajzát:

„A hanyatló kor tipikus alakja ő, a nagy parlamenti debatter, a kötélizmú akrobata, ki ellenfeleit mesterfogásokkal dönti porba és a tömeg tapsvihari közt szegi lábát a nyakukra. Nagy tehetségét és munkabírását sterilis parlamenti küzdelmekben váltja aprópénzre, alkotómunkához sem ideje, sem kedve, mert reggeltől estig pártok szétbomlasztásán, kormányok bukztatásán, vetélytársak eltüntetésén töri hatalmas elméjét. Ha Széchenyi ismerte volna, róla mintázza a politikai gyűlölködést. Az egész ember egy személyes ambíció, amely a viszonyok adott romlott-

ságában érvényesülésre törekszik, elvet, pártot érdekből váltogat és végeredményben a közélet nihilizmusát nagy tehetségéhez illően: nagyban mozdítja elő. Nemzeti és szabadelvű párt, különböző disszidens-töredékek történetének egyik főmotora Szilágyi Dezsőnek egyéni akarata, politikai ambíciója. E sivár képet a parlamenti üzem sivár cirádái fődik el és a hírlapirodalom fecsegő referádái viszik szét a jámbor magyarságba, amely a politikai debatterből nagy honfit, nem egyszer nemzeti hőst farag magának.”

Kegyetlen ítélet, de jól rátapint a dolgok lényegére. Magyarország hősei, az ifjúság bálványai, a tömegek vezérei egytől-egyig jó szónokok és ügyes publicisták; még szerencse, ha egyúttal alaposan képzett elmék és gondolkodók is. Ritkaság, ha vezércikkeken és parlamenti beszédeken kívül egy-egy mélyebb koncepciójú könyv marad utánuk. A beszédek rendszerint a parlamenti vagy kormányzati élet egy-egy efemer értékű lappáliája, vagy valami közjogi részletkérdés körül rögtönzödtek Szilágyi Dozsó híres formulája szerint: Állíts valamit, hogy megcáfolhassam!

A magyar politikai élet évszázadok óta általában véve visszaszorult az ékesszólás és a közjogi teoretizálás terméketlen területeire. S ha kegyetlenek vagyunk egy-egy kirívó példány megítélésénél, a valódi nemzeti hősökkel szemben is legyünk tárgyilagosak. Az egész kuruckodás — leszámítva az ötletszerű és félbenmaradt vérontásokat — nem egyéb, mint konstatáló és rekrimináló elvi ellenállás; Széchenyi viszont vaskos kötetekben adta tanú jelét izzó hazafiságának, ragyogó zsenialitásának és annak a Carlyle-féle tisz-

tánlításnak, amely az értelem lényege; de a kockát nem merte elvetni s a Rubikont nem lépte át soha. S a közelmúlt hősei? Kossuth Lajos legalább cselekedett; mint Decius, belevetette magát a szakadékba s más lapra tartozik, hogy magával együtt majdnem halálra zúzta a nemzetet is. Igaz, hogy bukása után az ő tevékenysége is papirospolitizálássá sekélyesült, de benne aktivitás és elszántság volt és nem ijedt meg a konzekvenciáktól. Kossuth óta nem is volt cselekvő magyar politikus három-négynél több: az idősebb Andrassy, Deák Ferenc, a két Tisza és Baross. A többi még a kormányelnöki, vagy miniszteri székből is csak gravaminális vagy kiegyeztető, kompromisszumos, átmeneti, szóval, alkalmi politikát csinált, rábeszéléssel, leszereléssel, vagy a dialektika kétes értékű szuggesztívó javai. Elméleti jogtudós, szájas néptribun, jótollú vezércikkíró, agyafúrt fiskális, pedáns bürokrata, született pártvezér, vérszegény Herbert, főúri dilettáns, elegáns világfi, bőrkabátos kortes, — ebből tevődött össze a magyar politikai aréna statisztériája; a főszereplő csak nagyobb volt ugyanabban a kicsinyes zsánérben. Tisza István van olyan nagy ember, mint Cromwell, Bismarck vagy Washington György; de a haszon, amely politikájából nemzetére származott, nem állott arányban emberi kiválóságával. Ne kerülgessük a szót: Tisza István, az ifjabb Andrassy Gyula és Apponyi Albert minden népek és minden idők büszkesége, dekoratív ékesége, az emberi szellem reprezentánsai lehetnének és Emerson bátran bevehetne őket az emberfeletti emberek galériájába, de Pasics vagy Benes jobb politikusok voltak és többet használtak népüknek. Apponyi

önvallomása, amely egy nagy lélek fenséges rezignációjában született meg, mindennél jobban jellemzi a múlt idők politikusait. „A háborúban a tömegek nem egészen alaptalanul a korábbi vezetőosztályok politikai csődjét látják; ekkora bölcsesség — így gondolják több-kevesebb öntudatossággal — mint amilyen ehhez a felforduláshoz vezetett, tőlünk is telik. Szóval: levizsgáztunk.”

IV.

Nem csoda, hogy Bethlen István a koalíció alatt s utána a monarchia összeomlásáig nem politizált. A koalíciós Wekerle-kormány 1909 tavaszán lemondott, egy pillanatra úgy látszott, hogy valamiféle Lukács-Justh-Holló-féle vadházasságból születik meg a kibontakozás, aztán ismét Khuen-Héderváry Károly próbálkozott meg a kormányzással, 1910 március 21-én a király feloszlatta az országgyűlést és június 25-én bevonult a parlamentbe Tisza István gróf munkapártja. A negyvennyolcas ellenzék technikai obstrukcióval vélte lehetetlenné tenni az újjászületett liberális rendszert, a rezolúció meghíúsulása után Khuen-Héderváry lemondott, Lukács László lett a miniszterelnök s Tisza István a képviselőház elnöki székéből 1912 június 4-én egyszerűen kiirtotta, a magyar parlamentarizmusban már idültté vált obstrukciót — az ellenzékkel együtt. Az ellenzék 1913 január 4-én Apponyi Albert gróf vezetése alatt elhagyta a képviselőházat s úgy látszott, hogy a Lukács-kabinet pozíciója megdönthetetlen. De hamarabb megdőlt, mint akár a legvérmesebb ellenzéki is gondolhatta volna. Désy Zoltán — Bethlen István gróf leg-

bensőbb barátja, a politikai életben vezére és ideálja, maga is erdélyi ősnemes, puritán patrióta és naionalista — a sópanamával megbuktatta Lukács Lászlót, akit Tisza István gróf követett a kormányelnökségen. Az új helyzet a szövetkezett ellenzék keretén belül is szakadást teremtett. A függetlenségi pártok Károlyi Mihály grófot választották elnökükké, a régi Kossuth-párt jelesebb tagjai erre Décsy Zoltán és Bethlen István gróf vezetése alatt Andrássy Gyula gróf zászlajához csatlakoztak.

Ami ezután történt, azt azzal a fejezetcímmel jelölhetnénk meg: út Mohács felé. A háború kitörésétől már csak néhány történelmi pillanat választ el; de a nemzet mint valami politikai bacchanálián, örvongve, vakon, részegen tántorgott a Mohács felé vezető úton. Nem is az a fontos, hogy mi történt ezalatt a miniszterelnöki palotában és a képviselőház ülésein; a magyar sors nem az alkotmányos tényezők keretein belül dőlt el. Eldőlt Bécsben és eldőlt Budapest földalatti katakombáiban; eldőlt az Olympus csúcán és az alvilág fenekén, Aristophanes fellegei között és a lelkek mélyén, ahol minden magyar tradíció rothadásnak indult.

Igaz, hogy Tisza Istvánnal szemben a bécsi Olympus semmire sem ment. Róla Bethlen István mondta egyik beszédében: „Tisza életrajza még nincs megírva. Jellemrajzát azonban mi, akik kortársai lehetünk, lelkünkben őrizzük, mint oly egész férfi képét, kinél keményebb legényt ez a magyar föld is talán sohasem termelt, mint daliás leventéét, ki életében mindent egészen, teljes lélekkel, összes erejének latba vetésével végzett. Rettenthetetlen bátorsága, elszánt-

sága, mely akadályt nem ismert, egyenes őszintesége mind olyan jellemvonásai voltak, melyek a történelemből ismert legnagyobb római jellemek mellé állítják Tiszát. Nem csoda, hogy komplikált korunkban, a mi bonyolult lelki kortársaink őt az ő fenséges egyszerűségében nem voltak képesek megérteni. Igen! Vagy bálványozták, vagy gyűlölték; vagy vakon vezettették magukat általa, vagy elvakult dühvel támadtak ellene, de lényegében izolált maradt, látszólag zord és zárkózott lelkivilágában, úgy bámulóival, valamint ellenségeivel szemben is. Tisza István Magyarországért és a magyar nemzetért harcolt és áldozta életét. Magyar volt lelke utolsó zugában. De Magyarország biztonságát csakis azon tágabb keretekben látta megvédve, amelyeket a volt monarchia nyújtott életének és amely a Duna-medencében lakó kis nemzeteknek békés együttélését történelmi alapokon fejlődött formák és állami berendezések útján biztosította. A nemzeti államok kialakulásának útjában utolsó akadály Európában a monarchia volt. Amikor 1912-ben a török birodalom európai birtokállományának felosztása a balkán népek közt végbement, nem volt titok többé, hogy a sor az osztrák-magyar monarchiára kerül és élet-halál harc fog megindulni területének felosztása és annak érdekében, hogy az ő területén is kis nemzeti államok alakuljanak meg. És ha ezt sikerül elérni, csak az lehetett kétséges, hogy ezen kis nemzeti államok közül melyik kerül majd a végleges rendezésnél német vagy orosz hegemonia alá.”

Ezt írja Bethlen István Tisza István grófról, de én szeretném hozzátenni a következőket:

Tisza István tragédiája ugyanaz, ami a magyar nemzeté 1526 óta, amikor Szapolyai Jánossal szemben I. Ferdinándot választották meg magyar királlyá. A Habsburgok derék, alkotmányhű fejedelmek voltak, — ámbár köztük a legalkotmányosabb, maga is a bécsi Olympus nyomása alatt, kivégeztette az aradi tizenhármát, Bach-korszakot csinált és kiadta a chlopy-i hadparancsot, — mindegy, mégis jó királyok voltak, de a magyar királykodás csak mellékfoglalkozásuk volt, vagy még az sem, az osztrák császári teendők mellett; csak olyanképpen öltötték magukra Szent István palástját, udvariasságból, mint, teszem. Milán király látogatása alkalmával szerb gárdaezredük ezredtulajdonosi egyenruháját ... az osztrák császári szuverenitásnak a magyar királyi szuverenitás alárendeltetett ... s nekünk, magyaroknak, hiába, ez sehogysem akart a fejünkbe menni. És ha igaza van Szekfű Gyulának, hogy a nemzeti hadseregért folytatott ellenzéki küzdelem az öblös hangok, széles vállak és változatos mellkasok politikája, egy már tisztára visszataszító érdekharc volt csupán, — ebben nem a magyar nemzetet, hanem Bécsset fogja a történelem elmarasztalni.

Tisza Istvánnak választania kellett az orosz vagy a német orientáció között, — mondja Bethlen István. Nem új dilemma a magyar történelemben. Szent Istvánnak és Mátyás királynak is választani kellett, Bethlen Gábornak is és Erdélynek is százötven éven át szakadatlanul, habár akkor az orosz cárt török szultánnak, Moszkvát Konstantinápolynak hívták. És ők a kettő közül a harmadikat, — a magyar orientációt választották. Tisza István azt hitte, hogy — ezek

is Bethlen szavai — a királlyal együttműködés harmóniájában valamiféle csendes evolúció meghozza a nemzet részére, aminek az erőszakolása a meglevő is kockára teheti. Lehetetlennek tartotta a nemzet szempontjából azt a harcot, amelynek, ha utolsó konzekvenciáját is levonja a nemzet, saját magát sebzi biztosan halálra.

Hogy ezt nem tudta elérni, sőt, hogy ennek az elgondolásnak mártírja is lett, az sem Tisza egyéni tragikuma. Azt is Bethlen István mondja, hogy négyszáz év óta szerepelt nemzeti nagyjaink rendesen nem érik el a kitűzött célt; az ügy, amelyért küzdenek, elbukik ... s az ügy, amelyért Tisza István harcolt, szintén elbukott... Ez csakugyan így van: így bukott el maga Széchenyi István is ... hát akkor miért iparkodunk magunkkal elhithetni, hogy a magyar nemzetnek nincs más hivatása, mint örökösen elbukni a Béccsel való harmonikus együttműködés sisiphusi erőltetésében? Ha valami négyszáz esztendőn keresztül folyvást ismétlődik, az nyilván törvényszerű — s ennek a törvényszerűségnek nem emberekben, nem Habsburg-fejedelmekben, nem politikai pártokban kell keresni az okát, hanem világtörténelmi és geográfiai viszonyok adottságaiban.

A Habsburgok és a magyarság közös tragédiájában maguk a Habsburgok is tragikai hősök. Nem is akarok I. Ferdinánd, Lipót, II. József vagy IV. Károly példájára hivatkozni. Elég, ha arra szorítokozom, amit Tisza is, Bethlen gróf is a saját szemével látott: Ferenc Józsefről és Ferenc Ferdinándról volt szó. Az öreg császár élete végére csakugyan beleszokott az alkotmányosságba. De a fiatal hadúr, a jövő embere,

aki tisztán látta a monarchia összeomlásának fenyegető rémét, jobban látta azt a lehetetlenséget is, amelyet a trón és a nemzet harmonikus együttműködésének illúziója jelent. Ferenc Ferdinánd nem gyűlölte a magyarokat és Ferenc József nem kívánt mindenáron meghalni a magyarok iránt való szerelmében ... ezt most már nyíltan kimondhatjuk, — mégis egy világ — vagy legalább is egy Tisza és egy Kristóffy — választotta el őket a magyarokkal szemben folytatott politikájukban. Mi volt ez a különbség? Az, hogy Ferenc József Tiszaista volt, Ferenc Ferdinánd ellenben belátta, hogy a dualizmus perverz és történelemellenes emberi tákolmány s hogy abba a Habsburg-ház épp úgy belebukik, mint ahogy belebukik Szent István király birodalma. Hogy pedig a trónörökös nem Szent Istvánt, hanem a saját császári nagyhatalmát féltette, azon nincs mit csodálkozni.

Ez a Tisza István igazi tragédiája. Ez a nagy ember felőrlődött a két boldogtalan szerelmes, Ferenc József és a magyar nemzet békítgetésében. És azalatt Bécsben egy új szuverenitás, a bel vederéi császárság szuverenitása született meg, itthon pedig szétmállott a magyar nemzeti és faji gondolat szuverenitása.

A háború előtt lefolyt évtizedekben Magyarországon nem a parlament és nem a kormányzat, hanem a társadalom korrupciója készítette el a második Mohácsot. Ezalatt élesedik ki a nemzetiségi kérdés, ezalatt kap életre a radikalizmus és a marxi tanok speciális budapesti hazafiatlansága, ezalatt lesz Budapestből egy balkáni Babel, amely otrombán és naivul utánozza a nyugati metropolisok kloaka-erkölcsseit, ezalatt sorvadnak el a magyar irodalomnak évszáza-

dos tradíciói, ezalatt járatják le a negyvennyolcas demagógok a sovinizmust, az osztrák katonatisztek a militarizmust, a kormánypárti sajtó a liberalizmust, Károlyi Mihályék a demokráciát, a munkapárt a dualizmust, a bécsi Belvedere az imperializmust, az írók az irodalmat, a színházak igazgatói a színpadot, a parlament a politizálást, a bürokraták a közigazgatást, ezalatt kompromittáltak mindent, ami elv, világnézet, államéleti cél, vagy akárcsak szerény taktika is, ezalatt hatalmasodik el az anarchia tudományban, művészetben, erkölcsben, társadalmi és gazdasági életben, családban és az egyén lelke mélyén s ezalatt pusztul el a magyar nacionalizmus. Miért? Mert a nemzet vezérei szakadatlanul Béccsel, a Belvedere-rel, a delegációval s a hadügyminiszterrel vannak elfoglalva.

Ez ellen Tisza Istvánnak nem volt módjában megmenteni a népet, az országot, a nemzetet, amelyet ő halálos szenvedéllyel — egész a halálig — szeretett. Talán akkor sem tudta volna megmenteni, ha száz szeme és száz keze lett volna. Pedig nem volt, csak kettő. Mindössze csak kettő. Tisza István gróf a maga gigantikus munkájában egyedül maradt. A legnagyobbakat, Apponyit, Andrássyt elvi ellentétek tartották távol. Ez tartotta távol Bethlen Istvánt is, aki ezekben az esztendőkből nem politizált, csak ragadtatta magát egy másik vonalon, amely — igaz, nacionalista síneken — de fék nélkül száguldott az összeomlás felé.

Ezt Bethlen István bizonyára meg tudja okolni a maga politikai szempontjaival. Mi jobban szerettük volna, ha már akkor, a háború előtt és a háború alatt beleveti magát az aktív politika hullá-

maiba. Tisza István gróf nem állott volna egyedül s ki tudja, az a Bethlen István, akit Hantaux később Középeurópa megmentői közé sorozott, nem tudott volna-e legalább egy kavicsdarabot odadobni a történelem száguldó szekérének kerekei alá? Most már meddő találgatás ez s meg kell elégednünk azzal a vigasszal, hogy nem késett el akkor, amikor a nemzetnek életkérdésévé vált, hogy olyan embert találjon, aki a rábízott dolgot férfiasan el tudja végezni.

H Á B O R Ú É S B É K E

I.

A Száva és a Dráva partjain 1914 július 28-án dördültek el az első ágyúlövések és Tisza István 1918 október 17-én bejelenti a Házban, hogy a háborút elveszítettük ... Hatvanhárom hónapon keresztül — s ezek voltak a világtörténelem leghosszabb hónapjai — szüntelenül ömlött a vér és ezalatt a hatvanhárom hónap alatt szép lassan, szinte észrevétlenül elsüllyedt egy világ: a régi Magyarország. Csak akkor vettük ezt észre, amikor a vizek a mélybe merült Atlantis fölött iszonyú robajjal, égis csapkodó hullámokban, villámlás és mennydörgés közepette egymásra torlódtak és mindent elborítottak — 1918 október végén. Ami e között a két dátum között lefolyt, arról már könyvtárakat írtak össze császárok és császárok szolgálói: diplomataik, politikusok, hadvezérek, káplárok és hadseregszállítók. Könyvtárakat írtak össze tudósok és riporterok, történetbúvárok és memoáírók, belletristák és szociológusok. Könyvtárakat írtak össze azok, akik a háborút csinálták, akik, mint Benes, az új államban nemzeti ajándékképpen ezerholdas földbirtokot kaptak — és azok is, akik elvesztették az ezerholdakat, hogy ne is beszéljünk elvesztett trónokról

és elvesztett paradicsomokról. És könyvtárakat írtak össze azok, akik gonoszságukkal vagy ostobaságukkal saját vérüket meggyalázták, a hazájukat elárulták és nyomorba döntötték... egy emberélet rövid s egy Johnson Sámuel vagy Carlyle munkabírása elégtelen volna ahhoz, hogy „elbánjon ezekkel a könyvtömegekkel”, — de nem is volna nagyon érdemes, hogy az öngazolásokat, mentegetődzéseket, fontoskodó vagy pedáns aktahalmazokat, stratégiai, hadtechnikai, gazdasági és pénztörténeti mammuttanulmányokat Johnson Sámuel vagy Carlyle annak rendje-módja szerint sorról-sorra végigböngéssze ... Hiába! A tengert nem lehet egy gyermek tenyerével kimeregetni, de nincs az az óceán, amelyen egy költő szeme végig nem repül és mélységébe bele nem hatol... majd eljön egyszer egy Tolstoj, aki megírja a Háború és Békét, azaz hogy széttologatja a pathetikus történelmi művek, a hazug és nagyképű kék, fehér, zöld és sárga diplomáciai könyvek, a „Ki a felelős?” kérdése körül kialakult talmudista vitairások hitvány kulisszáit és megrajzolja a színpalak mögött lezajlott igazi élet igazi képét.

Nyugodjunk bele: a világtörténet! katasztrófák valódi okait épp úgy nem tudjuk megmagyarázni, mint ahogy az egyéni élet tragikumának kianalizálása is többé-kevésbé lehetetlenség. Némelyek szerint a Károlyi-forradalom veszejtette el Magyarországot, mások szerint a csatát már a mohácsi vész után elvesztettük, amikor Magyarország szekerét a Habsburg-ház sorsához kötöttük, sőt a végzet útját már talán Szent István kijelölte azzal, hogy országát a germán kultúrközösségbe illesztette be. Most nincs itt a helye

és ideje, hogy ezekkel a kérdésekkel kínozzuk magunkat. Csaknem emberfölötti teher nehezedik annak a lelkére, aki meg akarja mérni a háború jelentőségét olyan szempontból, hogy micsoda konzekvenciákat vonjon le abból Magyarország. Pedig végül is ez volna a legfontosabb. Idegizgató kérdés: mi volna a teendő akkor, ha a történelem megismételné magát s újra kenyértörésre kerülne a dolog Nyugat és a germán világszférák között? Aki erre ma a helyes feleletet meg tudja adni — s a helyes feleletet majd csak az eredmény igazolná — az volna Magyarország legjobb fejvel gondolkozó, vagy esetleg csak a legszerencésebb kézzel hazardírozó államférfia. De most nem erről van szó.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezúttal Bethlen István személyén keresztül nézzük az utolsó évtizedek eseményeit. Nos, lelkiismeretesen utána jártunk a dolognak s végigkutatottuk az írott kútforrásokat, a háború történetét, az országgyűlési naplókat és a hírlapokat — és Bethlen István gróf nevével alig találkoztunk. Először 1917 májusában van róla szó, amikor a földalatti Magyarország mozgolódása már érezhetővé vált. „A világszerte feléledt szocialista mozgalmak*), Svájc békeközvetítése Németország és az orosz köztársaság között, a német középpártok rezolúciós határozata s idehaza Károlyi Mihályék agitációja az orosz forradalom kapcsán erős lökést adott a pacifista mozgalmaknak. Budapesten április 25-én megalakult az úgynevezett demokrata választói blokk, amelyben Káro-

*) Pethő Sándor: Világostól Trianonig.

lyiékon és Vázsonyi Vilmos hívein kívül résztvettek a Jászi-féle polgári radikálisok és a szocialisták is. Április 28-án a fiatal király kéziratot intézett Tisza István grófhoz s felkérte, hogy új törvényt dolgozzon ki a választójog kiterjesztésére. Május 1-én a szocialista munkásság több helyen gyűlést tartott, amelyen sürgették a békepropaganda szabaddátételét s követelték az általános választási jogot.”

Ebben a baljóslatú helyzetben Tisza István gróf „érintkezésbe lépett az ellenzékkel a parlamenti és pártközi béke biztosítása érdekében. Esterházy Móric gróf és Bethlen István gróf alkotmánypárti képviselőknek felajánlotta, hogy lépjenek be a kabinetbe, akár megfelelő miniszteri hatáskörrel, akár mint tárcanélküli miniszterek. A koncentrációs kísérlet azonban meghiúsult.”

Bethlen István gróf tehát a harmadik háborús esztendőben tagja lehetett volna a kormánynak. A miniszteri tárcát nem vállalta. Vele tartott Esterházy gróf is, aki később a kormányelnök lett. Nem kérdés, hogy Bethlen István akkor sem tudott volna használni a magyar ügynek, ha elfogadja a miniszterséget; az sem vitatható, hogy Esterházy gróf csak ártott, amikor később átvette a kormány vezetését. Ez mindenesetre nagy különbség a két gróf politikai szereplésében s ezt a különbséget nem minden alap nélkül lehetne a nyugati és keleti mágnás között való lélektani disztinkcióban felhasználni. Bethlen tehát ellenzéken maradt, de nem csinált ellenzéki propagandát sem Tiszával, sem a háborúval, csak a demokratikus blokk-kal és a Károlyi-féle defaitizmus-sal szemben és követte Apponyit és Andrássyt az 1918

február 18-án megalakult negyvennyolcas alkotmány-pártba. Nem vett részt tehát Esterházy Móric gróf rövidletű, petyhüdt és bágyadt vállalkozásában s kivonta magát a szinte tragikomikusan toldott-foldott Wekerle-kormányokból is. Ő maga ezt a korszakot később az alábbi szavakkal írta le: „I. Ferenc Józsefnek 1916 november 21-én bekövetkezett halála után a kettős monarchia kormányzása fokozatosan elveszi tette stabil jellegét. Ausztria már gyenge volt s Tisza elbocsátása Magyarországot is gyámoltalanná tette. Mivel azonban a monarchia seregei még mindig jelentékeny ellenséges területeket tartottak megszállva, kevesen gondoltak arra a lehetőségre, hogy a monarchia hirtelen összeroppanhat. A sokáig húzódó háború roppantul és egyre fokozódóan népszerűtlenné vált. A béke általános vágya s a kormány gyenge és határozatlan politikája hozzájárult a defaitista izgatás felbátorításához. A békepropagandát előmozdította Wilson elnöknek 1918 január 8-án közzétett tizennégy pontja; ezt a magyar nép, mely mindig nagy lelkesedést tanúsított az emberiség nagy eszméi iránt, vak bizalommal fogadta. Az orosz fogságból a brest-litovski szerződés (1918 március 3) után nagy számban elbocsátott katonák hazatérése elősegítette a kommunista és antimilitarista eszmék terjedését, amelyeket különben is óriásilag megerősítettek a blokád által okozott nélkülözések és szenvedések. Csak Bulgária kapitulációjakor (1918 szeptember 26) tisztázódott egészen a helyzet. A forradalmi mozgalom most már nem volt többé pusztán sporadikus jelenség; a közelgő felkelés előjelei most már szinte mindennap mutatkoztak.”

Ezt írja Bethlen. Azt természetesen nem mondhatja el, hogy ő miért nem akart és miért nem tudott beleszólni a dolgok alakulásába. Minden bizonnyal Tisza István gróf is csak a legtragikusabb lelki erőlködéssel húzta 1917 június 8-áig. Bizonyára Tisza is régen észrevette már, hogy nem képes megállítani a sötét erők által hajtott Végzet rohanó szekerét. Tisza, aki a háborút-ellenezte, de aztán magyar becsületből, monarchikus érzésből, a germán orientáció helyeségének belátásából a legutolsó csepp vérig szolgálni akarta, látta már, hogy a magyar nép élete-halála, jó vagy rossz jövője, a háború és a monarchia, sőt a dinasztia sorsa nem az ő kezébe, hanem bizonyos Conrad. Metzger, Kaltenborn, Schlamelka, Belmont, Christophori, Hranilovich és Kundmann nevű urak kezébe van letéve, vagyis azokéba, akik a bécsi Burgból a tescheni főhadiszállásra áthelyezett Olympuson gyakorolják az istenek mindenhatóságát.

A világháború alatt hamarosan kiszült, hogy itt már az istenek alkonyáról van szó, amelynek a népek és nemzetek csak sirató kórusa, vagy kárörvendő bámulói lesznek, hacsak az összeomló Olympus maga alá nem temeti az egyszerű halandók mártír-tömegeit. A Bethlen István-féle hazafiak látták, hogy császár és király, monarchia és nemzet, magyar nép és magyar állam dolga nem a parlamentben, nem a magyar fórumon, sőt nem is ott dől el, ahol a magyar bakák a vérüket ontják. Azelőtt, a régi jó békeidőkben, a halhatatlan istenek dőzsölése magában véve még nem okozott katasztrófát. A dolgok maguktól mentek és a tragikus következmények még embriónális állapotban lévén, nem vetették előre árnyékukat.

I. Ferenc József alatt legalább rend volt és szép volt az élet. A Burg körül nem volt semmi hiba. A főhercegek nyugodtan vadásztak, az udvarmesterek nagy parádék rendezésében utolérhetetlenek voltak, a főhercegasszonyok néha egy kicsit duzzogtak ugyan a rangsor miatt, de a császár szemöldökének egy rebbenésére újra összelelkeztek, a Ballplatz nagy minisztertermében elnöklő grandseigneurök nem sokat rontottak a világ folyásán, tavasszal mindig pontosan megjött a kikelet és Schönbrunn vagy Ischl sohasem felejtette el kibontani az öröm, az élet, a boldogság rózsaít, Bécs mindig kedélyes volt és gyönyörű, a kaszárnnyákban a Haydn-melódiás esti imára nyugodtan szenderedtek el a cseh, bosnyák, német, rutén, oláh és magyar bakák s a rebellis magyarokkal Deák, Tisza Kálmán vagy Wekerle mindig könnyedén elbánt.

De a helyzet nagyot változott. Meghalt a nagy császár és fiatal utóda egy recsegő-ropogó, málladozó monarchiát vett át, amely már térdre roskadozva, vérrel borítva, éhesen és rongyosán és csak félkarral harcolt.

Európában már mindenki látta, hogy ennek a vége csak vereség, debacle és forradalom lehet. Maga a fiatal császár és király is, Tisza István gróf is és Czernin is látta, látták Bécsben és Prágában, Budapesten és Zágrábban is, látták Moszkvában is, ahonnan megindultak a világot forradalmasító propagandapénzek, Sőt Vilmos császár és a német hadvezetőség is látta, de ott azt hitték, hogy ez csak az osztrák császár tragédiája lesz s az osztrák császáért a szívük nem szakadt meg, — mindenki tudta és látta és várta a csapást, de a bécsi Olympus nem adta meg magát.

A bécsi Olympus inkább darabokra szakadt. Csak kis része maradt a Burgban, a fiatal császár és császárné már csak az alkony hűvös és didergős óráit kapta. Néha még ugyan felcsillan a régi Habsburg-dicsőség fénye: egy-egy udvari ebéd, a koronázás, születésnap parádé ... Windischgräetz herceg leír egy ilyen forró nyárvégi napot:

„A következő nap a király születésnapja. A monarchia összes oszlopai Reichenauban. Valamennyien gratuláltak, valamennyien hódoltak uralkodójuk előtt. A királyi hercegeknek Őfelsége asztalán terítettek, a Mária Terázia-rend lovagjainak egy mellékasztalon; mind ott voltak Boroevics kivételével, aki a fronton volt! Együtt voltak a tábornokok, Conrad, Arz, Böhm-Ermolli, továbbá Troelmann, Wurm, mind disznélküli egyenruhájában a harctérnek, ahol oly ritkán voltak láthatók. Mellükön díszként a Marái Terázia-rend, az áldatlan csillag, annyi szerencsétlenség okozója. Hányszor kergetett ezeket halálba a becsvágy, amely e legnagyobb kitüntetésre tört! Conrad nagy-szerű beszédet mondott, az ifjú király uralkodói érényeit, személyét ünnepelte. A tábornokok felugrottak helyeikről, csengtek a sarkantyúk, a kardok kirepültek hüvelyükből, lelkesen esküdtek örök hűséget a királynak és a hazának.⁴¹

De a fiatal királynak hamar megöszül a feje az uralkodás szörnyű gondjaiban. Már külügyminiszterségre — Istenem, valamikor élet-halál harcok folytak a kancellárságért! — már Jupiter földi helytartójául is alig tud fogni valakit magának. Berchtold gróf, a felség főkamárása mesél egy jelenetet, amely a palota egyik szalonjában játszódott le:

„Károly király, Tisza és Burián a terem közepén beszélgettek. Az ajtónál egy lakáj. Az egyik ablakmélyedésben a király szárnysegédje, a kövér Lobkovitz Zdenkó. Berchtold belép a terembe, üdvözli Lobkovitzot. Lobkovitz odasug neki, hogy ebben a szalonban most külügyminisztert faragnak.

— Ki lehet vajjon? — súgja Berchtold.

— Én nem, — nevet Lobkovitz, — nem értek a politikához.

— Az Isten szerelmére, — mondta Berchtold — csak nem nyúlnak megint értem?

— Tisza semmi esetre sem, — suttogja Lobkovitz. — Ő nem akar kikapcsolódni a magyar politikából. Csak ez a lakáj marad — vagy esetleg Burián. Lám, a lakáj, — egész intelligens arca van.

— Kettőt egy ellen, hogy a lakáj lesz, — mondja gyorsan Berchtold, mert a király már hozzájuk lép.

— Báró Buriánt neveztem ki külügyminiszteremmé.”*

Ilyen komolyan veszik ők az istenek alkonyát.

Az Olympus szétszéledt... a hadisten és tábor-kara Teschenben mulat, majd mikor a császár szétüt köztük, Badenben verődnek újra össze, mintha mi sem történt volna. Károly már nem bízik bennük; de Vilmos császárban és a német haderő győzhetetlenségében sem és kétségbeesetten küldi a belga hadseregben szolgáló Sixtus sógorához békéért esengő leveleit. Az Armee-Oberkommando azonban vígan gyártja a haditerveket, habár a monarchia minden állama közül már csak az egyetlen Magyarország tud liztet küldeni,

*) Windischgraetz: Küzdelmeim.

Galícia már nem ad több krumplit, Csehország és Horvátország pedig nem is tekinti magát már a birodalom tagjának, a vezérkar azért hidegvérrel gyűjtja fel a gabonakészleteket s a magyar bakák élete-halála fölött Hranilovich, Schlamelka és Christophori urak rendelkeznek.

A monarchia azonban látszólag még áll, csak az Olympus oszlott szét... a bécsi Jockey-Klub, a Wiener Club, a Nemzeti Casino, a pesti Károlyi-palota különtermeibe s az égi istenek közönséges halandókkal, Vázsonyi Vilmossal, galileistákkal, szocialistákkal és radikálisokkal keveredtek. Valami nagy ijedtség tört ki a lelkekben és ez az ijedtség nivellálólag hatott a társadalmi rétegekben. Újságírók és grófok, fiskálisok és bankárok, zugügynökök, kémek, hirhordók szaladgálnak fel-alá tábornokok és miniszterek között; mindenkinek van valami külön terve, külön miniszterelnökjelöltje, külön békéje és külön összeköttetése az antanthatalmakkal. Csak Tisza István gróf sétál órák hosszat a Nemzeti Casinó egyik különszobájában, éjszakának idején, a kétségbeesés és tehetetlenség bilincsei között.

— Én vörös posztó vagyok, próbálkozzatok ti — rimánkodik barátainak s azok meghökkenve nézik, hogy közülök a legnagyobb, sőt az egyetlen, mint roskad össze a hazafiúi gondok súlya alatt.

De a Wiener Klubban vígan folyik az ekarté és Badenben még mindig Hranilovich és Schlamelka intézik a monarchia sorsát.

Pesten pedig Károlyi Mihály. Károlyi Mihály, akiről egyik legbensőbb intimusa, tanácsadója, esze és jobbkeze azt mondja, hogy van benne valami a

Dostojevskij Idiótájából, de mi csak a kártyás, iszákos, kéjt, hatalmat, pénzt, dicsőséget sóvárgó kalandort látjuk, akinek még a bécsi Olympus is kevés és egy Ellenolympus magaslatáról akarja mennyköveivel megsemmisíteni azt a másikat... vagy, legőszintebben, semmit sem látunk, csak „Katust és Mihályt”, a hisztérikát és az együgyű gyújtogatót...

Nem sok volt már hátra, hogy ez az Olympus végleg összedőljön. A háborút elveszítettük, a front összeomlott és Pesten kitört a forradalom.

Bethlen István gróf szavaival mondjuk el ezt is: „A felkelési mozgalom első jele az október 25-iki diáktüntetés volt; a tömeget azonban akkor még szétzavarta a rendőrség. Ugyanazon a napon megalakult az úgynevezett Nemzeti Tanács, Károlyi elnöklésével, valamint a Katonatanács és a Diáktanács is. Báró Lukachich altábornagy, akit Budapest katonai kormányzójává kineveztek, azt ajánlotta, hogy tartóztassák le Károlyit és a Nemzeti Tanács tagjait: de javaslatához az éppen akkor lemondott kormány nem járult hozzá. Két nap múlva a Nemzeti Tanács kiadott egy proklamációt ezzel a címmel: „Amnesztiát és földet a katonáknak!” Ebben a közelgő bolsevizmus már előrevetette árnyékát. Az események most már megdöbbentő gyorsasággal követték egymást. Két század, melyet a frontra küldtek, fellázadt s október 30-án a tüntetők csoportjához csatlakozva, megtámadta és hatalmába kerítette a térparancsnokság épületét, a telefonhivatalt és a főpostát. Lukachich altábornagy telefonon utasításokat kért Bécsből, de a király megtagadta beleegyezését abba, hogy a báró rendelkezésére álló fegyveres erőket igénybe vegyék.

Október 31-én reggel a város teljesen a forradalmárok kezében volt; Károlyit kinevezték miniszterelnökké. Kabinetjében főként olyan emberek voltak, akik nem voltak tagjai a parlamentnek, — szociáldemokraták és radikálisok; a parlamenti pártok közül csak a függetlenségi párt (Kossuth-párt) volt képviselve a kormányban, amennyiben a Károlyi által választott miniszterek közül néhányan ehhez a párthoz tartoztak.

Ugyanaznap délután gróf Tisza Istvánt meggyilkolták, valószínűleg a Katonatanács kiküldöttei. Barátai ismételten óva intették őt; de mégis Budapesten maradt, hogy utoljára megkísérelje a rend összes barátainak egyesítését a felfordulással szemben. Tisza tudta, milyen kritikus a helyzet és tudta azt is, hogy őt halál fenyegeti. Károlyi követői még az nap nemzeti ünnepnappá avatták azt a napot, amelyen Tiszát leterítették. Másrészt nagyon feltűnő lélektani jelenség, hogy mihelyt eltűnt az ellenfele, aki oly hatalmas fölényben volt felette minden tekintetben, — Károlyi teljesen elvesztette energiáját és pusztá játékszerré vált Jászi, a radikális párt és a szocialisták kezében.”

Ezalatt a császárt már elhagyta Ausztria is, Bécs is, elhagyták a főhercegek és tábornokok is, szétfoszolt az egész olympusi had és Windischgrätz herceg, akiben szintén sok van Dostojevskij gyermekes és naiv idealistáiból, ott sűrög-forog a király körül, megható és komikus mentorkodással, mintha ő még meg tudna valamit menteni az elsülyedt világból. A király Schönbrunnban van. Oda megy, hogy ellássa jótanácsokkal. A többit hadd mondja el maga:

„Schönbrunn megülte a sötétség, teljesen kihaltak látszott. Eszembe jutott Hötzendorfi Conrad, aki

ugyan elfogadta az összes testőrgárdák ezredesének dúsán javadalmazott állását, de most hol volt? Biztonságban ült villachi villájában. Személyiségéhez méltatlannak tetszett nekem, hogy most nincs a helyén. Most már nem is annyira monarchista érzelmeiről volt szó, hanem arról, hogy volt-e benne katonai hűség egyáltalában? Bezzeg az öreg Danklt más fából faragták. Dankl katona volt. Pedig elkergették őt is, de most, midőn a főváros felett a bizonytalanság áthatolhatatlan köde ült, mikor minden óra új és új veszélyeket hordott méhében s a nép szabadjára eresztett dühe, az utca terrorja a király életét fenyegethette, Dankl a katonai akadémia növendékeiből gyorsan palotaőrséget alakít, mely már holnap megkezdi szolgálatát.

Autómmal a palota baloldali szárnyán hajtattam be, kis hátsó lépcsőn felmegyek az első emeletre. Lakájoknak hírük-hamvuk sincs. Éjjel tizenegy óra van s egyetlen szolgálival sem találkoztam. AZ előszobáig jutok. A nagy üres teremben ül Ófelsége szárnysegéde, Schonta kapitány s egy könyvet olvas.

— A király már vár, — mondja nekem.

A király egyedül volt, valóban teljesen egyedül; Schönbrunn halotti némaságban, az őrség világgá széledt, a szolgák elfeledték kötelességüket, a hatalmas dísztermek kongtak az ürességtől. A pompa, mely őt környezte, igazán értelmetlenné vált. A lábainál fekvő város fékeveszetten tombolt, a trón inogott, támaszai: a tábornokok, a klérus és a nemesség elhagyták, egyedül maradt, igazán egyedül. Hol voltak most, akik évszázadokon át térden csúsztak a trón lépcsőin, az udvar kegyéből élve? Eszembe jutott valami; a ki-

rály születésnapját ünneplik Reichenauban augusztus 17-én. Színhely: Wartholz-villa. A Mária Terézia-rend lovagjai a díszhelyen (Marschalltafel) ültek. Conrad pompás beszédben magasztalja a király uralkodói érdemeit, a lovagok felpattannak helyeikről, sarkantyúpengés, a kardok kirepülnek hüvelyekből s mialatt a lovagok örök hűséget esküsznek a királynak, felcsendül ... a Gotterhalte.

A király dolgozószobájában fogadott, az úgynevezett gobelinteremben, itt van az az íróasztal, amelyet valaha Napóleon használt.”

Windischgrätz könyve nem megbízható, mint ahogy a szerzője sem az. De egyes részletei megdöbbentően hűek és találóak. Ilyen az is, amikor leírja, hogy Károlyi és Batthyány gróf hogy mondatták le a szegény uralkodót. Telefonon csapták el — mint egykor Esterházy Móric megjósolta.

Akkor már Andrássy Gyula gróf volt a külügyminiszter. Későn. Hiába kapta meg apja hatalmas íróasztalát a Ballplatz minisztertermében, ezen az íróasztalon már nem intézték Európa sorsát. Nem intézték? Még csak bele sem lehetett szólni onnan a világ dolgaiba.

Andrássy és Windischgrätz a királyhoz mentek, hogy segítsenek rajta. Ezt így mondja el a herceg emlékirata:

„Schönbrunnba megérkezve, a nagy udvaron néhány hiányosan felszerelt testőrrel találkoztunk. Felmegyünk az első emeletre, szárnysegédnek nyoma sincs, keresztül megyünk a termeken és a szélesen kitért ajtón belépünk a király dolgozószobájába.

Csak a király és a királyné voltak jelen. Amikor

közelebb megyünk, látjuk, hogy a király a telefon mellett áll s a legnagyobb izgatottságban élénk taglejtésekkel beszél. Int, hogy lépünk oda.

— Budapesttel beszélek, — szólt idegesen — azt követelik, hogy úgy a magam, mint utódaim nevében mondjak le a magyar trónról, mit tegyek, mit feleljek?

Hirtelen elveszem a beszélőkagylót s a tenyeremmel befedem.

Mit tanácsoljunk a királynak?

Megtárgyaljuk, vajjon nem jó lenne-e, ha Innsbruckba, Salzburgba vagy Linzbe utazna, de a király vonakodik Bécsset elhagyni. Elhatározásában a királyné csak megerősíti, sőt a királyné csak amellet van, hogy azonnal menjenek a Hofburgba, ne avatkozzanak be semmibe és várják be nyugalommal a dolgok folyását. A királynak semmiesetre sem szabad a kötelesség által kijelölt helyről elmozdulnia.

Megtárgyaltuk, mi történjen a királlyal és a királynéval, aki kijelentette, hogy urát semmiféle körülmények között sem hagyja el. Andrássy félrevont és kijelentette nekem, hogy az uralkodó közelében marad, hogy minden elhatározásánál tanáccsal szolgáljon.

Felhívtuk a gráci helytartóságot, a helytartó nem volt ott. Felhívtuk Innsbruckot, a hivatalnokok szétszóródtak, felhívtuk Salzburgot, Linzet, mindenütt ugyanazt a nótát hallottuk, a tartományi kormány hatalma a munkás- és katonatanács kezébe ment át.

Nem volt egy hely sem az országban, ahol az uralkodó nyugalomban és biztonságban tölthette volna az éjjelt.

A királyné csodálatraméltóan szilárd volt. Azt mondta: „Meg kell mutatnunk az embereknek, hogy ott maradunk, ahova a kötelesség állított minket.” Nem sírt, nyugodt maradt és az izgalom legcsekélyebb jelét sem mutatta. Most mentünk, Andrássy meg én. A király és a királyné egyedül maradtak palotájukban. Keresztülhaladtunk a hatalmas termeken, a hosszú folyosókon. Lementünk a széles lépcsőn. Senkivel sem találkoztunk. Lépteink zaját az üres helyiségek verték vissza.

*

Vége volt. Az Olympus is elsüllyedt az Óceánba merült Atlantison.

Bethlen István gróf nem volt az isteni kert lakója; ő nem vesztette el a paradicsomot, de elvesztett egy sokkal drágább és szentebb földet: magyarok, székelyek és szászok nemzetének és a negyedik nemzetségnek, a Bethleneknek közös édes anyját: Erdélyt.

De a végzet szekerét, akárcsak Tisza, ő sem állíthatta meg. A magyarok sorsát akkor nem a Tiszák, Andrássyak vagy Bethlenek, hanem a Christophorik, Hranilovichok és Schlamelkák intézték. Bethlen Istvánnak, az erdélyi patriótának még várnia kellett.

II.

A világháború befejeződött és kezdetét vette az egész világon a lelkek háborúja. Nálunk ezt Károlyi-forradalomnak hívják, megörökítvén ezzel egy hitvány crétin nevét, akinek egyébként nem volna érdemes a nevét kimondani. Kikiáltották a magyar népköztársaságot, kötöttek valami fegyverszünetfélét egy marcona francia generálissal, szétszórták a magyar hadse-

reget, csendőrséget és rendőrséget, elcsapták a királyt, feloszlatták a képviselőházat, rombadöntötték a nemzet ezeréves alkotmányát, csináltak egy választójogot, amellyel nem mertek választtatni és megterveztek valami földreformot, amit nem mertek megvalósítani. Vagyis nem csináltak semmit. Az egész csak ocsmány paródiája volt a forradalomnak, amelyet a szociáldemokrata párt botorul felhasznált arra, hogy átvegye az ország kormányzatát. A főszocialista, aki kereskedelmi miniszterré lett, Garami Ernő utóbb könyvet irt arról, hogy ez milyen égbekiáltó ostobaság és arrogancia volt. Ezt írta: „Az októberi forradalomban a parasztság és a polgárság a maga szervezeteivel és tagjaival nem vitt döntő szerepet. A forradalom gerince az ipari munkásság volt, de ennek és vezetőinek nem volt semmi demokratikus iskolázottságuk*) így történt, hogy a forradalom győzelmével a munkásság egy része és vezetői egyszerre elfelejtették eddigi egész küzdelmeiknek és magának októbernek a történelmi értelmét; a demokratikus közszabadságokat, a sajtószabadságot nemhogy védték volna, hanem minél gyakrabban megsértették, a választásokat nem hogy siettették volna, hanem késleltették; más pártok választási szabadságát tömegeik erejével erőszakosan is megbénították... a kormányban való részvételt nem a polgári és paraszti Magyarország védelmére szükséges átmenetnek, hanem csakhamar öncélnak és eszköznek tartották olyan követelések megvalósítására, amelyek szöges ellentétben állottak éppen a köztársaság polgári és paraszti mivoltával s így

*) Garami: Forrongó Magyarország.

azt nem erősítették, hanem a végletekig gyengítették.” Ne felejtsük el, ezt Garami Ernő mondja, s tegyük hozzá, amit Böhm Vilmos írógépszerező, Károlyi Mihály gróf hadügyminisztere írt a saját könyvében: „A népkormány ellen mintegy ötven esetben volt ellenforradalmi zendülés és ezek többnyire halálesetekkel jártak; nem kevesebb, mint tizennégy különböző katonai alakulatot kellett felállítani, hogy elintézzék az ellenforradalmi mozgalmakat; a közigazgatásban teljes anarchia uralkodott; a kormány beismerte, hogy a nemzeti tanácsok a vidéki városokban naponkint követtek el súlyos visszaéléseket és Jászi Oszkár beismerte, hogy a forradalmat arravaló tisztességes és hozzáértő emberek nélkül csinálták meg.”

Mit jelent mindez? Azt, hogy a Károlyi-népköz-társaság és az 1919 március 21-én kezdődő bolsevista proletárdiktatúra természetrajza egy és ugyanaz, sőt, hogy a minden demokratikus vonást nélkülöző szociáldemokrata diktatúrának a történelmi szabad esés gravitációs törvényt, szerint szükségképpen Kun Béla, Pogány József és Szamuely Tibor diktatúrájává kellett sülyednie. Még a bolsevista terror is a magyar girondisták terrorjából veheti az igazolását, — annál is inkább, mert mind a kettőt a vezetők pathológiás gyávasága tette pathológiásan zsarnokivá.

A két forradalom véres kegyetlenkedése eszébe juttatja az embernek Tarasconi Tartarint, a szájhős poltront és alávalóan hazug oroszánvadászt, aki behunyt szemmel szokta bevágni a háza vaskapuját, hogy az esetleg fal mellé húzódó rablót a nehéz rács agyonlapítsa. A forradalmárok is vakon vagdalkoztak, hogy az elszörnnyedésében sóbálvánnyá vált polgári

társadalomnak elvegyék a kedvét az ellenforradalomtól.

Pizkos és aljas, buta és becstelen volt mind a két forradalom, de nem ez volt az igazi nagy baj. A forradalom minden gazságát, kegyetlenségét és ocsmányságát el tudnám feledni, ha az csak a magánembert gyötörte volna meg. A mártírokat megsiratnám, a halottakat eltemetném és az élőket megvigasztalnám s új életre biztatnám az eltakarított romok felett. De a forradalmaknak olyan bűne is van, amit nem lehet megbocsátani. Lehetővé tette az ország megcsönkítését. Erről beszél Bethlen István gróf is az Encyklopedia Britannicában:

„Az új kormánynak az volt a legelső intézkedése, hogy demobilizálja és a szélrózsa minden irányába szétszórja a frontról visszaszivárgó katonákat. A hadügyminiszter — Linder Béla — kijelentette, hogy „nem akarok katonát látni!” Magyarországot így lofegyverezték s képtelenné tették arra, hogy útját állja az ország belső anarchiájának és hogy ellenálljon a kívülről jövő megszállásnak. Ennek általános fosztogatás és rablás volt az eredménye; s azután következett a csehek, a jugoszlávok inváziója. A csehek egy puskalövés nélkül elfoglalhatták a Duna partján Komáromnak csaknem bevehetetlen várát, mert a megszálló csapatok seholsem találtak a legcsekélyebb ellenállásra sem. A lakosság hiába tiltakozott mindenütt a megszállás ellen; a kormány nem volt képes, de nem is akart tenni bármit is, hogy súlyt adjon a tiltakozásnak. A Franchet d' Esperay-féle katonai egyezmény jóval a régi határok mögött állapított meg demarkációs vonalat. A magyar csapatoknak vissza kellett

volna vonulniok e vonal mögé, de a magyar rendőrség, csendőrség és közigazgatás továbbra is helyén maradt és funkcionált volna. A szövetségesek jogot kaptak arra, hogy bármely várost, vagy más stratégiaileg fontos pontot megszállhassanak, de a belső közigazgatásba nem avatkoztak volna bele. A demarkációs vonalak biztosítására a magyar csapatok ott maradhattak volna. Tényleg azonban az történt, hogy a megszálló csapatok, melyeket a szövetségközi missziók támogattak Budapesten, Magyarország semminő szuverén jogát nem ismerték el a demarkációs vonalon kívül eső területen; átvették a polgári közigazgatást; elmozdították a magyar tisztviselőket; lefegyverezték a csendőrséget és rendőrséget; gazdasági határvonalat állapítottak meg; megszakították a közlekedést; a lakosságot kényszerítették, hogy tegyen nekik hűségesküt, sőt még katonai szolgálatra is besorozták őket. A szövetséges hatalmak valósággal bombázták Magyarországot ukázaikkal. Budapesti képviselőjük, Vyx ezredes megengedte a cseheknek, románoknak és jugoszlávoknak, hogy tetszésük szerint benyomuljanak a demarkációs vonal mögé. A kormány még mindig azt hitte, hogy a dolognak „meg egyezéssel béke” lesz a vége; nem sokkal ezután azonban Jászi és a radikálisok kiléptek a kabinetből, mely most már szánalmas állapotban volt: nem volt semmi tekintélye, sem támasza az ország lakosságában. Károlyi Mihály lemondott, az országot átadta a szocialistáknak.”

Bethlen István gróf feljegyzéseihez hozzá kell tennünk a következőket:

A szocialista pártban, amely eddig a polgári pár-

toktól való félelmében tizennégy különböző katonai alakulatot állított fel, most az Oroszországból hazakerült kommunistákkal szemben tört ki eszelős félelem. A gyávaság oly nagy volt, s a demokratikus gondolkodás olyan kicsiny, hogy Tarasconi Tartarin ezúttal még a fogház kapuját sem merte kilódítani. Nem. Odasompolygott és testvéri keblére ölelte Kun Bélát és csőcselékhadát. Így született meg a proletárdiktatúra.

*

Bethlen István gróf ezekben a szörnyű időkben még nem találhatta meg a maga igazi történelmi küldetését. Még nem érkezett el a cselekvések órája ... a forradalmaknak, a háborúnak és a háborúnál is rosszabb békének ki kellett tombolnia magát. Ennek így kellett történnie — ezek voltak Tisza István utolsó szavai s ezek a szavak talán az egész nemzetre is alkalmazhatók. Bethlen István szerepéről a Háború és Béke véres fejezeteiben mi sem írhatunk többet, mint amit egy országgyűlési almanach szürke lapjain olvashatunk: „Abban az időben Erdélyben tartózkodott, megmozdítva minden követ az Erdélyt fenyegető katasztrófa elhárítására. Károlyi Mihály ismételten sürgette, hogy az új rend szolgálatában érvényesítse tudását s egy izben különvonatot is küldött érte, ő azonban ezeket a sürgetéseket figyelmen kívül hagyta.”

Másutt ezt írják róla:

„Bethlen István gróf politikai magatartását a forradalom szomorú korszakában élesen jellemzi az a tény, hogy szemben a lejtőre vitt magyarországi társadalommal, melyet a radikalizmus eszméivel teljes

felbomlásba sodortak, vezető szerepet játszott a Székely Nemzeti Tanácsban, a szűkebb hazájából kiszorított nemzeti érzésű magyarság szervezetében, ahol egyedül voltak meg a lélektani feltételei a forradalmi törekvésekkel szemben való ellentállásnak. De megvolt a Székely Nemzeti Tanács hatalmában az a tárgyi feltétel is, mely az országos politikai, társadalmi és katonai dezoláltság elleni fellépésnek súlyt adott. Ez az úgynevezett székely hadosztály volt, amelynek katonái ruhájukon a magyar nemzeti színeket viselték akkor, amidőn a fővárosban minden irányban a nemzetközi szocializmus vörös jelvényével és erőszakoskodásaival rémítették el a polgárságot. A kommunizmus bomlasztó és véres korszakát, mely a magyar társadalmat a gazdasági züllés lejtőjére vitte, nem tudta Bethlen cselekvés nélkül nézni. A magyar ellenforradalom és a szegedi nemzeti kormány megalakításában tevékeny részt vett, majd annak meghatalmazottjaképp Bécsbe ment s itt körülötte csoportosultak a nemzeti ellenforradalom politikai vezetői, a kommunizmus üldözöttjei. Nagy erővel fogott hozzá az ellenforradalom megszervezéséhez. Cikkei az akkoriban Bécsben megjelenő Pester Lloyd hasábjain láttak napvilágot.”

III.

A kommunizmus bukása után mindenki azt hitte, hogy ő lesz az újjáéledt Magyarország miniszterelnöke. Nem ő lett, hanem Huszár Károly. Ha ő lett volna, talán egy egész fejezet kimarad az új Magyarország történetéből. A fejezetet kurzusnak hívják. Ha a kurzus mindenkit igazi kereszténnyé és naciona-

listává tett volna és elhozta volna Szent István vagy Bethlen Gábor kereszténységét és nacionalizmusát, akkor kár lett volna a kimaradásáért; de a fehér terror és az oktalan antiszemitizmus nem kereszténység és nem nacionalizmus. Hogy mi volt Bethlen első koncepciója, az kitűnik abból a levélből, amelyet az ő intenciója szerint Malcomes Gyula báró írt a Svájcban tartózkodó Vázsonyi Vilmosnak.*)

„Kegyelmes uram! Bécsben, mint Bethlen István értesül, az ő közbenjöttével tárgyalások folynak a szegedi kormány nevében a mérsékelt szocialistákkal, akiknek vezérei Bécsben vannak. Bethlen István nagyon kéreti Excellenciádat, hogy ezekre a tárgyalásokra, amennyiben csak lehetséges, haladéktalanul Bécsbe utazni méltóztassék. Engedje meg Excellenciád, hogy ezen kéréshez magam is, legnagyobb hangsúlyozásával a sürgősségnek, csatlakozzam. A szegedi kormány érdekében az egész idő alatt Bécsben dolgozván, az ott megfordult magyar politikusok legnagyobb részével érintkezvén, azt tapasztaltam, hogy éppen a szocialistákkal való megegyezés kérdésében a legkülönbözőbb felfogások uralkodnak. A bolsevizmus folytán a legtöbb ember egy nagy belső átváltozáson ment keresztül. Egyiket a nagy nyomás annyira jobbra toltá, hogy a már rég feledésbe ment reakció új, szélesebb szárnyára helyezkedett, míg ellenben a másikat annyira balra toltá, hogy miniszteriábilis embernek Magyarországon ezek már csak Weltner Jakobot, vagy Buchingert tudják tartani. A szegedi kormányt, különösen annak bécsi exponensét

*) Vázsonyi Vilmos beszéde a nemzetgyűlésen 1921. december 16.

(t. i. Bethlen István grófot) a grófok gyűjtőnevével látták el. Ha tehát ezek kötik meg a paktumot a polgárság és a szocialisták között, amely valószínűleg alapját fogja képezni a jövő együttműködésnek, könnyen lehetséges, hogy a túlreakcionárius színezettől való félelmükben túlmennének a szükséges mértéken; vagy ellenkező esetben azon alul maradnának. Mind két esetben azonban a szocialistáknak egy része a paktumot már azért is kifogásolni fogja, mert az grófokkal kötött meg. Éppen azért tartjuk annyira szükségesnek, hogy Nagyméltóságod, kinek egész politikai múltja Magyarország demokratikus fejlődésével egybe van forrva és legjobban tudja, hogy az országnak mely határig kell és mely határig lehet e téren elmenni, a szóban levő paktum megkötésénél közreműködjék. Excellenciád egyszer Károlyi Mihálynak azt mondta, hogy lehet valaki demokrata akkor is, ha nem gróf. Engedje meg, hogy ezt a mondást kiegészítsem azzal, hogy lehet valaki demokrata akkor is, ha nem bolsevik.”

Ez volt tehát az első koncepciója Bethlennek. De akkor az ország közvéleménye más nézetten volt. Annyi bizonyos, hogy Vázsonyi Vilmost csakugyan Bethlen István gróf hozatta haza, a demokrata vezér Bethlen autóján tette meg az utat Bécsből Budapestre, — hogy később a két politikus útja annyira szétvált, annak sok minden oka volt, első sorban magának Vázsonyinak az egyénisége. Vázsonyi a társadalom, a fajvédők, a titkos szervezetek és a balkezű honmentők minden túlzásáért Bethlen Istvánt tette felelőssé; beleesett abba a hibába, amelyet a vérbeborult szemű antiszemiták lelki összetételében oly világosan

látott. A fajvédők azt hitték, hogy a nemzet minden sebe begyógyul és az új élet minden vonalon szép és gazdag és boldog lesz, ha kiirtják a zsidót; Vázsonyi azt hitte, hogy Magyarország rögtön talpra áll, liberalizmus és demokrácia nyomban visszaszerzi az elvesztett paradicsomot, ha kiirtja Bethlent. Vázsonyi, ez a zsidó Szilágyi Dezső, roppant elme volt, de rossz, politikus. Impresszionista, egocentrikus, asszonyosan hiú és érzékeny, magamagán ellágyuló, szentimentális és rövidlátó ember. A szíve tele volt honszeretettel, hűséggel, gőggel és érzékenységgel. Határtalanul csodálta magát s a hódolat, a tapsorkán, a szónoki siker tömjénfüstjét annyira megszokta, mint némely asszony az erős illatszereket; nem vette észre, hogy normális szaglászerveknek az már elviselhetetlen. Ha ő találta volna ki a kurzust, talán a zsidókat is eltiporta volna, mint a szocialistákat vagy a kommunistákat; de egy otromba ember inzultálta őt a kurzus nevében: ennélfogva Bethlen Istvánt, a magyar bírói tekintélyt, az egész magyar kormány becsületét, az ország külföldi hitelét sem szánta volna eltiporni. Nem mondott valótlan, amikor azt mondta, hogy ő nem magyar zsidó, hanem zsidó magyar; valóban kevés ember volt jobb és igazabb magyar, mint ő; zsidó felekezetének is bizonyára hű és igaz tagja; az is egészen megható, milyen hű és igaz legitimista; de első sorban mindig Vázsonyi Vilmos volt, aki úgy képzelte a dolgot, hogy a demokratákat, a grófokat, a Habsburgokat, Károlyt és Ottót, a keresztényeket, a zsidókat és a magyarokat is azért teremtette az Úristen, hogy Vázsonyi Vilmos szeresse vagy gyámolítsa, elejtse vagy meg-

büntesse, felemelje vagy eltiporja őket. Sok ilyen embere van a világtörténelemnek; közülök nem egy a tragikai hősök magaslatára emelkedett s jó témákat adott Shakespeare, esetleg Molière számára. A zsidók történetében pedig Vázsonyi valóságos fajmagyar típus, aminthogy a magyar politikusok között is feltűnő sok a talmudista bócher: a szörszálhasogató, rabulisztikus fiskális, a fantasztá teoretikus, a fanatikus idealista és a körmönfont szofista.

De állapítsuk meg, a románok kiűzése után nemcsak Vázsonyinak nem volt szerencséje az országgal, nem volt szerencséje Bethlen Istvánnak sem. Elsősorban nem kellett miniszterelnöknek. Sir Georg Clark tanácskozásai alatt Apponyit ajánlotta, nem kellett Apponyi sem. Aztán hiába dolgozott a külügyminisztérium békeelőkészítő osztályában, Apponyival és Telekivel hiába járta a neuilly-i kálváriát, nem kellett még Hajdúböszörménynek sem, ahol a választáson Tasnádi-Kovács Józseffel szemben kisebbségben maradt. Simonyi-Semadam Sándor bukása után újra nem kellett az ő miniszterelnöksége, hiába deignálta a kormányzó 1920 július 19-én. Még szép, hogy Hódmezővásárhely I. kerülete beküldte őt a nemzetgyűlésbe ... Az első nemzetgyűlésen nem is igen beszélt; elfoglalta magát a Menekültügyi Hivatalban, amelynek elnöke volt.

Ez a Háború és Béke című regény utolsó kötete. Az első kötet tele van vérrel, a második kötet tele gyalázattal, a harmadik — nos, a harmadik kötet rablással és jogfosztással kezdődik — ez a román megszállás — s folytatódik a kifosztott, beszennyezett, négy sarkán felgyújtott ház lakóinak családi tragédia-

jával. Lorée ezredes párisi jelentése szerint a román hadsereg kilencven millió aranykorona értéket lopott Magyarországon; a valóság legalább a kétszerese. Mikor a románok visszavonultak, a tatárjárás jutott a magyarok eszébe. A törökök a XVII. század végén sokkal szerényebbek voltak. És közbe még alá kellett írni a trianoni békediktátumot is ...

Nem volt akkor teremtett lélek, akinek össze ne szorult volna a szíve, ha végignézett ezen a szegény országon. Nem az volt a legnagyobb baj, hogy koplaltunk és kínlódtunk, hogy gyűlölködés és gyanakvás uralkodott a lelkekben, hogy nem volt munka és dolgozni sem volt érdemes, mert a munka és a bér nem jelentett egzisztenciát, nem a jelen volt az elviselhetetlen, — a legnagyobb baj az volt, hogy nem volt perspektívánk. Senki sem tudta, hogy mi lesz ennek a vége. Elképzelni sem tudta senki a kibontakozást. A kormány gyenge volt; Friedrichtól kezdve minden miniszterelnök rendet és konszolidációt akart és nőttön-nőtt a káosz. A háttérben titokzatos és illetéktelen erők működtek. Polgári dolgokban még mindig katonák ítélkeztek, az internálótáborok zsúfolva voltak, hírünk-nevünk a külföld előtt meggyalázva, tudatos és akaratlan hazaárulók rémhírekkel ordították tele a világot fehér terrorról és pogromról, itthon pedig a legjobbak szíve vérzett, látván, hogy a kurzust sokan egyszerű kenyérkeresetnek, megélhetési forrásnak, érvényesülési ugródeszkának nézik s kezd kialakulni egy keresztény lumpenproletariátus, amely anarchiába dönti a társadalmat.

Akkor születtek meg ezek a szavak: destrukció, mentalitás, ideológia, kurzus, világnézet, igazoltatás,

egyéni akció, kilengések, különítmény, fajvédelem... csupa homályos, sőt hamis értelmű frázis, leple a tehetetlenségnek, termékétlenségnek, munkátlanságnak és kalandorkodásnak.

A helyzet reménytelen volt. Most már mindenki csak abban bízott, hogy talán, Isten csodájaképpen, támad valahonnan egy ember, aki tekintélyével és erős kezével, jószándékával és tettekérszégével rendet teremt a hullámzó káoszban. Rend, tekintély, konszolidáció — ezek a szavak is ott lebegtek az emberek ajkán, de minden ember mást gondolt, amikor kimondta ezt a három bűvös szót. Voltak, akik ezt zsidó üldözéssel, zsidóbankoknak a föld színéről való eltörlésével, keresztény pénzüzetek alapításával, katonai diktatúrával, szocialisták kiirtásával s voltak, akik egy általános treuga Dei-vel, valami nagy összelelkezéssel, a testvéresülés csókjával, liberális, vagy legalább is kompromisszumos koalícióval, októbristáknak, bolsevistáknak, radikálisoknak adott általános bűnbocsánattal képzelték el. Az előbbieket korlátozták voltak, kártékonyak, de őszinték és nyíltak; az utóbbiak fantaszták és képmutatók. Az ébredő magyarok és a katonai különítmények nem minden logika nélkül mondhatták az utóbbiaknak:

— Nektek, akik megcsináltátok a forradalmat és a kommün rémuralmát, nincs jogotok béke és konszolidáció után kiabálni! Hogyne! Elkergettétek a királyt, kisajátítottátok az uradalmakat, szétlopkodtátok a képtárákat, a múzeumokat s a kincses ládákat, beleültetek az állami és alapítványi stallumokba, magatok között szétosztottátok a közhivatalokat, a

monopolisztikus jövedelmeket, az állami üzemek hasznát, a dús szolgáltatásokat, engedélyeket, kiváltságokat és ösztöndíjakat, azt szeretnék most, hogy a kifosztott osztályok nyugodjanak bele a sors változandóságába, az elűzött földesurak menjenek a hazáért kapálni, a szerzetesek kolduljanak, a börtönök lakói szálljanak magukba és tiszteljék a hatalom új birtokosait. Hát ez a dolgok természetes rendje szerint nem jöhet el olyan hirtelen, mint ahogy a megrettent kalózkodó, az elfáradt rablógyilkosok és a tettenért csirketolvajok áhítanak.

És a liberális blokk fejére idézték Anatole France gyilkos iróniáját: A rablók, miután kifosztották a polgárokat s utolsó ingét is lehúzták áldozataiknak, ráütnek a törvénykönyvükre és kijelentik, hogy most pedig hadd jöjjön a rend és konszolidáció, a tekintély- és törvénytisztelet és mindenki hajoljon meg a tulajdon szentsége előtt. És kicsúfolták a külföld előtt panaszkodó emigránsokat és a szociáldemokratákat, hogy a dunántúli atrocitásokat a külföld előtt csak így panaszolhatják el: Kérem szépen, a dolog úgy kezdődött, hogy a fehérek visszaütöttek ...

De ha logikáról van szó, a baloldal is bőven el van látva a sophisták és védőügyvédek ez isteni adományával. És nekik is igazuk van, hogy a bűnösöket egyénileg és perrendszerűen kellett volna megbüntetni, sőt, abban is igazuk van, hogy a zsidó népbiztosok, a zsidó agitátorok, a zsidó terrorfiúk ellen jóval előbb, dátum szerint 1919 március 21-étől kezdve augusztus 1-ig kellett volna pogromot csinálni.

— Miért nem álltak össze, — kérdik baloldaltól — már a forradalmak alatt régi nemesi nemzet-

ségek, főúri családok ivadékai, papok, birtokosok és katonatisztek, hogy elsöpörjék a fórumról a szemetet, amely rátornyosodik? Miért vártak és tűrtek és miért ácsorogtak tagsági igazolványért és kenyér jegyekért a szakszervezetek előtt? Mert nem volt ágyújuk? A német Burschenschaftok beérték gépfegyverrel és kézigránáttal is. Vagy gépfegyvertik sem volt? Talán csak akadt volna még néhány vadászpuska, vagy ha ezt is mind egy szálíg elszedték tőlünk, a zsebkésünk, az öklünk, a tíz körmünk csak megmaradt, hogy nekirohanjunk a csatorna gyáva patkányainak és darabokra tépjük a gyalázatosokat? Százharminchárom nap állott rendelkezésre a katonáknak, ébredőknek, fajvédőknek, antiszemitáknak s ez alatt a százharminchárom nap alatt csak a Ludovikás-gyerekek tudtak produkálni egy jóra való ellenforradalmat.

Hol az igazság?

Az igazság ott van, hogy mind a két oldalon égbekiáltó hibákat követtek el a rettenetes idők zűrzavarában. Mindenki a maga kis egocentrikus álláspontjáról nézte, irányította vagy kritizálta az eseményeket. S most a nemzetgyűlés idejét személyes kérdések, felelősségrevonások és öngazolások rabolják el. Hírlapi cikkek, röpiratok, emlékiratok, fehér, vörös és zöld könyvek árasztják el a piacot s valamennyiben arról van szó, hogy én mindezt előre megmondtam, én jót akartam, én voltam az, aki a bresztlitovszki béke ellen a polgárság és a nemzeti érzés elárulása miatt tiltakoztam, én méltányos és helyes földosztást akartam csinálni, én figyelmeztettem elvtársaimat, a szocialistákat, hogy ez a Kun Béla akasztófára való

gazember és ez a Jászi Oszkár törülmetszett hülye, én csak tíz lépést akartam tenni balra, de az események tíz mérföldre rántottak magukkal, én nem vagyok kérem, semminek az oka, mindenben a lunpenproletariátus, a polgári osztály, a zsidók, a nagytőke, az aulikus arisztokrácia, Bethlen, Teleki és Julier vezérkari főnök, a szegedi kormány, az ollenforradalmárok, az antiszemiták, a genfi, luzerni, bécsi emigránsok, a galileisták és a kongregációk, Windischgrätz és Bedy-Schwimmer Rózsi, Tisza István és Kunfi a bűnös.

De talán mégis nekem van igazam, hogy mindenben a háború, a békekötés, az antant és Wilson a bűnös. Négy és fél esztendeig háborúskodtunk s azt sem tudtuk, miért. Most megtudtuk. Azért, hogy a győztes Európa elvegye tőlünk az ország kétharmadát s csak tíz vármegyét hagyjon érintetlen. Hogy elvegye Magyarország népessége hatvan százalékát s csak annyit hagyjon meg, mint amennyi lakosa a Pestmegyénél csak háromszor nagyobb Belgiumnak van. Hogy elvegye tőlünk a vasat, fát, szenet, sót, legelőt, aranyat, ezüstöt, rezet, ércet, hogy elvegye a Dunát, hogy lehetlenné tegye a gyáripárt, a kereskedelmet, hogy földönfutóvá tegyen félmillió köztisztviselőt...

Valóban, ha ez megtörténhetett, akkor minden megtörténhetik. A csodák ideje volt ez, s e véres, aljas, pokoli csodák napjaiban minden hihető és valószínű volt, ami elképzelhetetlen. Logika csak az eszeveszett logikátlanságokban mutatkozott, amilyen például Magyarország megcsonkítása. Az emberek fantáziája a kommün alatt csak a rémségek iránt volt fogé-

kony: ki tudja, nem most kezdődik-e az egész nyugati kultúra összeomlása, ki tudja, hátha egy új világ van születendőben: egy örült, szörnyű, véres, gennyes új élet, a bolsevista rend, amelynek most játszódott le az első felvonása Oroszországban, a második már Németországban, Olaszországban, Ausztriában és a Balkánon játszódik? Ki tudja, hátha itt is van már, rengeteg orosz csizmájában mérföldeket lép s ölébe seperi az egész világot!

Ez a delíriumos pesszimizmus sorvasztotta el a lelkeket, ezért feküdt a földön a magyarság a diktatúra alatt százharminchárom napig tehetetlenül. Ki tudja, egyáltalán érdemes-e még felkelni és szétütni a banditák között, akiknek garázdálkodását az olasz megbízott kivételével az antant is cinikusan és kárörömmel nézte? — ez a gondolat mindenki agyában feltámadt és ez a lélektani magyarázata annak, hogy Magyarországon négy és fél hónapig túrték néhány tucat csavargó rémuralmát.

Ezért nem tudtuk megvédeni a határainkat, ezért nem tudtunk ellentállni a román megszállásnak, országot csonkító wilsoni békének, nagyántánknak, Trianonnak, ezért volt ellenforradalom, Orgovány, Somogyi-Bacsó-gyilkosság, antiszemitizmus, internálás, numerus clausus, katonai nyomozás, fehér terror, minden.

Valószínűleg az jár közel az igazsághoz, aki egy magas archimedesi pontról nézve a dolgokat, a háborút okolja a béke szörnyűségeiért. Nem is valószínűtlen, hogy egy vagy két évszázad múlva, amikor egy új historikus megírja majd a magyar állam életrajzát, a háború után következő tíz esztendőről csu-

pán ennyit tart szükségesnek megörökíteni: ... A háborút elvesztettük s erre néhány évig a nemzet, mint egy szívgörcsös beteg, belső tusákban, vörös és fehér terror, jogi káosz, gazdasági és erkölcsi nihilizmus, nyomor és szenvedés kínjában fetrengett a földön.

K I R Á L Y T R A G É D I A

I

A Bethlen-kormány április hó 19-én mutatkozott be a nemzetgyűlésen. Hogy a nemzetgyűlési képviselők hogy fogadták Bethlent, hogy az új miniszterelnök kikből és mi módon alakította meg a kormányát, hogy a pártok hogyan csoportosultak az új ember mögött és ellene, hogy a nemzetgyűlésen micsoda beszédek hangzottak el az új kormány mézes-heteiben, azt hiszem, nem is érdemes a feljegyzésre. Bethlen azzal kezdte, hogy... „legyen vége a forradalomnak”. Tehát még javában tartott a forradalom. A nemzetgyűlésen a kereszténypártiak és a kisgazdák voltak az urak; derék és lelkes emberek, dilettáns és hangos kardcsörtető, program és kormányzati iskolázottság nélkül; tekintélytelen tekintélyhirdetők, rögtönzött politikusok és vicinális nagyságok, rossz szónokok és szenvedélyes beszélők és valamennyien buzgó antiszemiták. Szerencse vagy szerencsétlenség, mindegy, de valami sok hatalom nem volt a kezükben és nem lehetett vádolni őket túltengő potenciával. Az ország sorsa nem is általuk, vagy az ő kezükben dőlt el. Egy látható és egy láthatatlan Magyarország között folyt elkeseredett küzdelem és a nemzet

lélekzetfojtva leste, hogy Bethlen melyik Magyarország mellé fog állni.

Bethlen jól kivárta az alkalmas lélektani pillanatot, hogy kezébe vegye a dolgok irányítását.

A helyzete nem volt irigylendő, de a személye igen. Az az ember volt, akit minden párt — a föld fölött és a föld alatt egyformán — a magáénak tartott. Amikor azt mondta, hogy legyen vége a fórradalomnak, a kereszténypárt, a kiscgazdák, a jogrendpárt, a liberális blokk, sőt a szocialisták is azt hitték, hogy nekik jött fel a nap.

Bethlen paktumot kötött a szocialistákkal. A szocialisták kötelezték magukat, hogy megcáfolják a terrorhíreket, felhagynak a köztársasági propagandával, fellépnek a nemzetgyalázó emigránsokkal szemben, nem rendeznek politikai sztrájkokat és külügyi kérdésekben a kormánnyal fognak kooperálni. Ezzel szemben Bethlen megígérte, hogy az egyesületi és gyülekezeti jogot visszaállítja, az internálásokat a minimumra redukálja, a statáriumot megszünteti, a szakszervezetek vagyonát visszaadja s nem bántja a munkásbiztosítás autonómiáját.

Mindez csakugyan benne volt Bethlen első koncepciójában s a liberális-radikális Magyarország felkiáltott: Ez az én emberem!

De ezt kiáltotta Gömbös Gyula is, aki már belügi államtitkárnak érezte magát.

Bethlen István Beniczky Ödön és Szmrecsányi György mentelmi ügyében, az orgoványi terror tárgyában, a Friedrich-ügyben, Rakovszky István házelnök konfliktusában olyan erélyes magatartást tanúsí-

tott, hogy a kiscgazdapárt tombolva helyeselt neki és benne a királyválasztó tábor vezérét látta.

— Ez a mi emberünk! — gondolták nagyatádi Szabó István hívei, Andrássy Gyula és Apponyi Albert legitimistái pedig várakozó álláspontra helyezkedtek.

Bethlen István miniszterelnökségének első felosztendejét a konszolidáció feladatai, Baranya és Pécs felszabadítása és a nyugatmagyarországi kérdés foglalták le. A konszolidációt a láthatatlan Magyarország felelőtlen akciói, a földművelésügyi minisztériumban felfedezett visszaélések és a Hegedüs Lóránt-féle pénzügyi illúziók összeomlása veszélyeztette. A kiscgazdapárt az Esküdt-ügy miatt nem Szabó Istvánra, hanem Bethlenre haragudott — örök törvénye ez az egocentrikus és elfogult osztályszempontok lélektanának — Bethlen István azonban lecsendesítette a háborgó vizeket az évszázadok óta kifinomodott erdélyi Bethlen-taktikázás utolérhetetlen művészetével. Ez a diplomata zsenialitása volt, a Bethlen Gáborok példáján és a Teleki Mihályok és Bethlen Jánosok örökségén kifejlődött zsenialitás.

Egyúttal azonban arra is ráért, hogy diplomáciai ügyességét a külfölddel szemben szintén próbára tegye. Nyugatmagyarországról van szó. Erről ezt olvashatjuk Bethlen életrajzában:

„A parlamenti szünet alatt Bethlen István gróf Bánffy Miklós gróf külügyminiszterrel együtt vett részt a della Torretta márki olasz külügyminiszter kezdeményezésére s közvetítésére létrejött velencei konferencián, mely a Nyugatmagyarország kérdésében Ausztriával kitört viszályt volt hivatva megoldani. A konferencia, melyen della Torretta elnökölt, októ-

bér 14-én eredménnyel végződött; egyrészt Bethlen és Bánffy, másrészt Schober osztrák kancellár között megegyezés jött létre arról, hogy a magyar kormány leszereli a felkelést s hogy Sopron városának és környékének hovátartozandósága népszavazás útján dőntessék el. A népszavazás (december 14-16) természetesen Magyarország javára ütött ki s az ántántbizottság 1921 december 31-én nagy ünnepek között adta vissza a várost és környékét Magyarországnak. A külföldi és hazai közvélemény Sopron visszaszerzését Bethlen István gróf kormányzatának legkiválóbb eredménye gyanánt fogta fel.”

Ez volt az első jele annak, hogy Bethlen István merre felé orientálódik. Akkor még ezt senki sem vette észre. Igaz, hogy később sokáig egymásnak ellentmondó s ránk nézve hol kedvező, hol kedvezőtlen jelek mutatkoztak Olaszország felől. A Jugoszlávia és Olaszország közt a Habsburg-ház restaurációja ellen kötött egyezmény nem volt alkalmas olasz szimpátiák felkeltésére. Angolországról akkor még csak együgyű és kalandos királyválasztási mesék keretében esett szó. Igazában szólva, senki sem tudott eligazodni az európai politikában. Voltak, akik arról beszéltek, hogy nem Londonban, hanem Parisban kell keresni a barátainkat. Nagybritannia — mondták a párisi boulevard-lapok nyomán — a Burgenland-krízis alatt megengedte volna, hogy a csehek bemasírozzanak Magyarországba, sőt a csehszlovák korridor ellen sem lett volna kifogása. Nem csoda, évszázadok óta mindig csak Bécsen és az osztrák diplomácián keresztül vettünk részt az európai politikában, a legjobb magyarok is elhitték, hogy ezt

Franciaország akadályozta meg. Azt is elhitték, hogy Franciaországnak külön céljai vannak egy Habsburg-monarchiával és Paris már Szegeden is azért csinált bizonyos önálló katonai politikát az ellenforradalmi kormánnyal, mert Paléologue, aki a világháború kitörése alkalmával Poincaré nagykövete volt Oroszországban, IV. Károlyt Budapesten akarja trónra ültetni s Budapest körül akar valamiféle új Dunamonarchiát rekonstruálni. Ezeket a feltevéseket mély meggyőződéssel terjesztették a parlamentben és a sajtóban épp úgy, mint a kávéházi törzsasztaloknál és a vásárcsarnoki bódék körül. Igazán szólva, egyformán hiteles helyek valamennyien. Vagyis sehol sem tudtak semmit. Ez a megremült és Vilmos császár győzhetetlen erejében, Ludendorff fegyvereiben, Wilson tizennégy pontjában, Károlyi Mihály párisi összeköttetéseiben, békeszerződésben, népköztársaságban, antanthatalmakban, katonai missziókban, Sir George Clarkben, Millerand kísérelésében, győztesek józan eszében és igazságszeretetében egyformán csalódott és mindenkitől félrevezetett és mindenből kiábrándult szegény árva kis nemzet gyermekes bizalommal nézett Bethlen felé, hogy az talán majd eligazítja őt a külső és belső politika labirintusában.

Akkoriban úgy látszott, hogy Magyarország területi integritása a királykérdés valamiféle irányban való megoldásától függ. A kiscsodákval valaki elhitette, hogy majd Anglia vagy Olaszország, vagy a nagyhatalmak közösen fognak Magyarországnak új királyt prezentálni egy ántántérzelmű uralkodócsaládból, teljesen mindegy, hogy melyikből, új királyt, aki

esetleg még Habsburg is lehet, csak éppen IV. Károly, a legitim uralkodó nem. Ezt hívták akkor szabadkirályválasztásnak. A másik oldalon éppen ellenkezőleg, IV. Károly révén gondolták visszaszerezhetőnek az elrablott országrészeket. Az ország két pártra szakadt és mind a két párt megijedt egy kevéssé, amikor Bethlen október 21-én a pécsi beszédben megnyugtatta őket, hogy sem puccsokat, sem trónfosztást nem tűr.

A miniszterelnök vonatán hazaérkező politikusok és újságírók azonban annyit konstataáltak, hogy a királykérdés legalább egyelőre mégis lekerült a napirendről s hajnalban a kelenföldi pályaudvaron sok szerencsét kívántak ehhez a miniszterelnöknek. A társaság kiszállt a vonatból s észre sem vette, hogy egy miniszterelnökségi titkár Bethlen elé siet, valamint halkán a fülébe súg, Bethlen elsápad, mintha egy pillanatra megtorpant volna s aztán anélkül, hogy valakit köszöntene, autójába ugrik s a kocsija elrobog a Várba vivő utón.

A király és a királyné akkor már több, mint fél nap óta Magyarország területén voltak.

II.

Ami most következik, az egyike az újkori magyar történelem legmeghatóbb fejezeteinek. Igazi királytragédia, amelynek két szenvedő hőse van: az uralkodó és a királyhű magyarság. A kormány később fehérvényvet adott ki a két királylátogatásról; én visszatásítónak tartom a könyv hangját és azt az átlászó tendenciát, amellyel az eseményeket csoportosítja; ilyennek találta, maga Bethlen István gróf is,

amint ezt a parlamentben őszintén bevallotta; de, fájdalom, a tények nagyjában igazak s a kép, amelyet a boldogtalan ifjú királyi pár környezetéről rajzol, minden ellenszenves rémregény-íze mellett is elárulja, hogy Magyarország koronás királya és Ausztria császára Svájcban egy alacsonylelkű, szedett-vedett társaság ellenőrzése alá került, amelynek kalandorpolitikáját a lojális, előkelő és igazlelkű magyar legitimisták nem tudták ellensúlyozni. A fehér könyvet fölösleges volt közzétenni, de ha már kiadták, igazságot kellett volna szolgáltatni azoknak a legitimistáknak, akik a királynak és Magyarországnak is csak jót akartak és elégtételt kellett volna adni Szent István utódjának, akit telefonon csaptak el az októbertől. Annyi bizonyos, hogy Andrássy Gyula gróf, az utolsó közös külügyminiszter, aki férfias hűséggel állt az utolsó percekig felséges ura mellett, nem tudott a második kísérletről, de az sem csodálható, hogy amikor IV. Károlyt magyar földön látta, nem tehetett egyebet, minthogy testtel-lélekkel mellette állt. Nem tett mást, mint amit Tisza István a háborúval szemben: ameddig lehetett, ellenezte, de amikor már belesodródott, magyar becsülettel, dinasztikus érzésből és politikai meggyőződésből a legvégéig kitartott mellette. Lehet, hogy ez sem, az sem volt hasznos politika; de magyar volt és hősiesség, az tagadhatatlan.

Az is kétségtelen, hogy IV. Károlynak joga volt visszakövetelni Szent István trónját. Ő magyar ember volt, sőt magyar király s méltán érezhette, hogy Budán a helye. Azt is őszintén hitte, hogy ezzel nem árt, csak használ a népének... sőt sok oka volt

hinni, hogy vállalkozásában az antant nem akadályozza, sőt Franciaország egyenesen támogatja is. Hiszen még Csehszlovákia is úgy viselkedett, mint ha nem volna ellene egy magyar Habsburg-restaurációnak. Mindent összevéve, csak a király és a magyarok voltak jóhiszeműek, Franciaország kétszínű szerepet játszott, a kisántant pedig egyszerűen csak az alkalmat várta, hogy Magyarországot valamilyen ürügy alatt feldarabolhassa.

Hogy ez mennyire igaz, azt a Fehér könyv okmánytárán kívül — ha akaratlanul is — legjobban a francia sajtó bizonyítja. Az *Europe* című folyóirat publicistája, François Crucy, azt írja, hogy ... „IV. Károly Magyarországon talán kevesebb bajt okozott volna nekünk, mint Bethlen és társai... s a franciák, akik Szegeden felfegyverezték Gömböst, IV. Károlyt pedig felbiztatták, hogy térjen vissza Magyarországra, 1921 októberében egymásnak eresztették a két ellenfelet, amelyek közül az egyik fegyvertelen volt... s miután Károly elbukott és a francia royalisták szintén, akkor kölcsönösen gratuláltak egymásnak Budapest és Paris ...”

Magyaryülölettől tájékozó és hazug beszéd ez, de az emberi fantázia olyan, hogy csak ferdíteni vagy tagadni tud, semmiből újat nem tud teremteni s a hazugság tornyát is csak igazság-téglákból tudja felépíteni. Crucy úr szavaiban sok a beismerés s ezt bizonyára nem köszöni meg neki Briand.

Annyi mindenesetre tény, hogy Bethlen István gróf már augusztusban tudomást szerzett arról, hogy a király el akarja foglalni a trónt s augusztus 29-én a kormányzó levélben könyörgött a felségnek: egye-

lőre álljon el a tervtől. Az is tény, hogy a hazatérést a magyar legitimisták sem erőltették, hiszen Andrássy megelégedett azzal a formulával, hogy a kormány sem puccsot, sem trónfosztást nem tűr. A királyt azonban, sajnos, nem Andrássy Gyula és nem a Zichy János és Károlyi József-féle legitimisták, hanem közvetlen környezete és illetéktelen tanácsadók befolyásolták.

A király személyi ügyeit névleg egy derék és jóhiszemű ember, Ledochovszky ezredes, de valójában egy Schonta nevű sorhajókapitány és egy Werkmann nevű százados intézte, aki lelkiileg, úgy látszik, közelebb állott a cselédszobákhoz, mint uralkodójához. A Fehér könyv legalább ezt írja róla: „Ez a Werkmann sokat volt együtt Pierre komornyikkal, akitől a király intimusabb dolgaira vonatkozólag folyton kérdezősködött, ő maga pedig sokat levelezett Berlinnel és Béccsel, de aligha monarchista körökkel, ami a következőkből dokumentálódik. Feleségének nővére egy Kántor dr. nevű tartalékos főorvos elvált felesége, aki ezidőtájt mint Fifi Cantora moziszínésznő megfordult Budapesten (Astoria), Balatonfüreden, Salzburgban és Svájcban. Svájcban egy Bolgyai nevű volt katonatisztrel tartott fenn összeköttetést, aki ott később kémgyanussá vált és Svájcból kiutasított. A kiutasítás után Fifi Cantora Bolgyaival Salzburgban huzamosabb ideig együtt lakott s ide rendelte sógorának, Werkmann-nak feleségét, aki akkor már szintén elváltan élt az urától és Lausanneban tartózkodott. Még 1920 novemberében és december elején Fifi Cantora, Werkmanné és Einem bárónő (a volt berni katonai attasé felesége, aki az osztrák gyermekakciót vezette) napokig együtt vannak Bernben.

A svájci kormány titkos rendőrsége ekkor gyanúsnak találta Bolgyai barátnőjének újabb ottartózkodását, annál is inkább, mert megállapította, hogy Cantorával ott többször találkozott egy férfi, akinek spanyol útlevele volt, következetesen franciául beszélt és Bolgyait igen jól ismeri, sőt ezzel összeköttetésben áll.

Erről a férfiről — írja a Fehér könyv — megállapították, hogy berni tartózkodása alatt egy Levi nevű német kommunistával is találkozott. Ugyanekkor lefoglalták Fifi Cantorának a német Erzbergerrel folytatott levelezését. Ebben a társaságban 1921 januárban megfordult dr. Török (Toch) János is, Károlyi Mihály gróf kedves embere, akit a forradalom szabadított ki a szegedi Csillagbörtönből s aki a háború alatt az olaszoknak és Franciaországnak teljesített kémiszolgálatot.”

Mit jelent mindez? Azt, hogy egy nemzetközi maffia vette célba Szent István felkent utódát, hogy őt a maga üzleti céljainak feláldozza. És jelenti még azt, hogy a szegény, elárvult király udvarában nem volt egy valamire való derék magyar strázsamester, aki puskatussal, vagy kutyakorbáccsal verte volna szét a királyi pár körül ólálkodó falkát.

De ez még semmi.

A rémregény a második kísérlet alkalmával már tragikai mélységeket kap. Ezt így írja le a rendőri jelentés:

A hazatérési terv tulajdonképpeni megtervező je Boroviceni udvari titkár, aki Miksa főherceggel együttesen dolgozta ki a részleteket. Boroviceni felesége a podgyász-szállítás körül fejtett ki tevékenységet,

Werkmann a sajtófőnök szerepét látta el. Werkmanné is állandóan akcióban van. Sokat utazik s mellesleg szemmel tartja a rendőrség embereit is.

Október 4-én Schonta titkár Bernben járt, onnan visszatérve, október 6-án megjelentek a luzerni rendőrség politikai osztályának vezetői Hertensteinben s hátrahagytak egy detektívet és négy személybiztonsági őrt. valamint házőrző kutyákat. Ezen intézkedés egy merénylettervvel hozatott összefüggésbe, valójában a svájci rendőrség e címen, finomabb formában, beállította őfelsége megfigyeltetését.

Október 10-én Boroviceni és neje elhagyták Hertensteint, magukkal vive nagyobb podgyászukat. A hír úgy szólt, hogy Spanyolországba utaznak. Hogy a kastélyban alkalmazásban levő svájciak figyelme eltereltesék a király személyéről, a királynő komornája, Löff kisasszony, palotaforradalmat inszcenált az osztrák és svájci személyzet között, hogy az utóbbiak figyelmét lekösse. Löff kisasszony a király elröpülése után olyan kijelentést tett, hogy ő és Zita királyné a tervről régóta tudtak, de csak Istennek tartoznak felvilágosítással.

Október 14-én érkezett meg Schager udvari tanácsos Wienből s ekkor Hertensteinben őfelsége Miksa főherceg és báró Ilié társaságában fontos tanácskozások folytak.

Október 18-án Zita őfelsége Zürichbe utazott s ezalatt Schonta magához kérte WALTER, a luzerni politikai rendőrség vezetőjét. Schontának ezen intézkedése azt célozta, hogy a svájci rendőrség teljesen tévútra vezettessék őfelsége szándékai felől, t. i. úgy

tüntették fel a dolgot, hogy öfelségének távolról sincs távozási szándéka.

Október 20-án délelőtt 10 órára állapították meg az elutazás idejét olyan cím alatt, hogy a királyi pár Genfben óhajtja tölteni házasságuk évfordulóját. Másnap este hiába várták Hertensteinben a felségeket és két nappal később délután 5 órakor Svájcban már mindenki tudta, hogy IV. Károly és Zita végleg eltávozott. Ez egyelőre nem látszott meg a kastély környékén, mert az őrség 20-án, 21-én és 22-én épp oly rendszeren végezte a szolgálatot, mintha mi sem történt volna.

A király podgyászának egy részét még 19-én este szállították el a zinnei úton. November 2-án, miután már köztudomásúvá lett a királyi pár eltávazása, öfelsége környezete búcsúvacsorát rendezett magának, amelyen a raktáron volt összes pezsgő elfogyott. Verkmann ötvenezer frankos végkielégítést utaltatott ki magának, a személyzetnek felmondtak, kivéve azokat, akik a gyermekek mellett teljesítettek szolgálatot.”

A többit hadd mondja el maga Bethlen István, aki az Encyclopaedia Britannicában ezt írja a második királylátogatásról:

„Október 20-án Károly király és Zita királyné repülőgépen elhagyta Svájcot és Sopron mellett, Dénesfán szállott le. A Sopronban állomásozó csendőrzászlóalj a királyhoz csatlakozott s példáját más csapatok is követték. A király kormányt nevezett ki Rakovszky István miniszterelnökségével s október 22-én elindult Budapestre, hová katonái követték. Budapesttel a táviró- és telefonösszeköttetést meg-

szakították. Amint a kormány értesült róla, hogy mi történt, kijelentette, hogy a külpolitikai helyzetre való tekintettel, a király nincs jogosítva Magyarországon királyi előjogokat gyakorolni s felhívta a felséget, hogy hagyja el az ország területét. A kormányzó a királynak levelet küldött, melyben közölte vele, hogyha bejönne Budapestre, ez Magyarország vesztét jelentené. Őfelsége jöjjön egyedül, katonái vagy kabinete nélkül s tisztázza a helyzetet egy konferencián, melyen Magyarország törvényes kormánya s az antant követői vennének részt. A király minden beavatkozást visszautasítva, folytatta útját. Másnap, október 23-án reggel egy kis összecsapás volt a király és a kormány csapatai közt Budaörsnél, a főváros közelében. A király csapatai visszavonultak és szétszórattak. A királyi párt a tihanyi apátságba vitték a Balaton mellé, hogy ott várja be az antanthatalmak döntését. Jugoszlávia és Csehország már elrendelte a mozgósítást. A nagykövetek tanácsa október 31-én követelte Károlynak és a dinasztíának formális letételét. November 3-án a magyar kormány előterjesztett egy törvényjavaslatot, melyben érvénytelenítette Károly szuverén jogait s november 5-én kijelentette, hogy mielőtt a leendő királyválasztás kérdésének rendezéséhez hozzáfogna, előzőén meg fog egyezni a Nagykövetek Tanácsában képviselt nagyhatalmakkal s beleegyezésük nélkül nem fog intézkedni. November 1-én a királyné a „Glow-worm” nevű brit monitoron elhagyta Magyarországot s Madeira szigetére, Funchalba ment.”

A trónjától megfosztott, hontalan és sorsüldözött király nem sokáig cipelte a koronás foglyok kereszt-

jét. A rákövetkező esztendőben, 1922 április 2-án egy gyors lefolyású betegség megváltotta őt testi és lelki szenvedéseitől.

A magyar legitimisták az árván maradt királyi családdal szemben megható gyengédséggel demonstrálják a magyar hűséget és lovagiasságot. Ottó trónörökös mellett felváltva egy-egy magyar főúr képviseli a nemzetet, amely — hiába minden trónfosztásnak — nem tudja lelkéből kitépni a közös tragédiában kiújult dinasztikus érzést.

A helyzet ma még a királykérdésben felette tisztázatlan. Bethlen István gróf — külpolitikai szempontokra való hivatkozással — levette a napirendről a trón betöltésének problémáját és ez látszik ezidő szerint a legbölcsebb politikának. Mohács után is szerencse lett volna, ha a magyar nemzet néhány évig várhat a királyválasztással. De a magyar társadalom mélyén titkos nyugtalanság honol; hol a legitimisták, hol a szabadkirályválasztók köréből hangzik el egy-egy ideges felkiáltás. A legitimisták forradalmárnak minősítik azt, aki belenyugszik a trónfosztás tényébe, a kiscgazdák a törvénykönyvre ütnek, amelybe a trónfosztást becikkelyezték.

Azt hiszem, itt is legokosabb volna tiszta bort önteni a pohárba. Magyarország királyság és a nemzet királyválasztó joga valószínűleg azt jelenti csak, hogy joga van Ottót, mihelyt a helyzet megengedi, Szent István koronájával megkoronázni. Minden más kombináció naiv, vagy erőltetett, vagy kalandos agyrém. Csak egy a fontos. Ne úgy képzeljék a legitimisták a restaurációt, hogy az a Habsburg-monarchia feltámadása legyen, Csehországgal, Dalmáciával, Ausztriával,

horvátokkal, szerbekkel együtt. Nem. A bécsi Olympust nem akarjuk feltámasztani. Magyar királyt akarunk, de csak magyar királyt, aki Szent István birodalmának nemzeti királya legyen. Négyszáz esztendő keserves tapasztalataiból eleget tanultunk. Azt semmi esetre sem kívánjuk, hogy a magyar bakák életét és halálát újra Conrád, Hranilovich, Christophori és Schlamelka urak tartsák a markukban. A Habsburg-ház körül kialakult népek, nemzetek és fajok fölött álló elvont császári monarchia szuverenitásából nem kérünk többé! Oktalan és felesleges dolog ma a Habsburg-háznak a magyarsággal szemben elkövetett bűneit rovásra venni ... én nem tudok egyetlen Habsburg-uralkodót sem, aki egyéni szélyből vagy családi hagyományból elkövette volna azt az észszerűtlenséget, hogy gyűlölje a birodalma egyik leghívebb népét: a magyart. Nem. A helyzet volt minden baj és keserűség és ellentét és megnemértés valódi forrása. A konzekvenciákat nem a Habsburg-házzal szemben, hanem az Ausztriával való államkapcsolattal szemben kell levonnunk. A magyar nemzet bizonyára boldogan öleli keblére az utolsó koronás király fiát, — de nem Ausztria császáriját, Csehország, Horvátország és Dalmácia királyát, mert nem akarjuk L Lipótnál újra kezdeni a magyar történelmet. Bécsi Olympost nem akarunk, de azt sem, hogy egy budai Olympuson intézzék Ausztria vagy Csehország sorsát. Nem akarjuk állandósítani a forradalmat. Mi magyarok vagyunk és az ország csak saját benső erejéből újulhat meg s nem a régi államszövetség fikciójából.

Nem tudom, a magyar legitimisták hány száza-

léka fogja fel ilyen értelemben Ottó királyságát; de ha olyanok is volnának, akik a régi dinasztikus, vagy foederatív Habsburg-monarchiáról álmodoznak, azoknak figyelmébe ajánlom az I. Ferdinánd és I. Lipót királysága között levő különbséget, amelyről Szekfű Gyula így ír*):

„Nincs okunk kételkedni, hogy a töröktől szabad Magyarország trónján I. Ferdinánd éppen úgy magyar dinaszticiát alapított volna, mint azt alapított I. Károly király, a nápolyi Anjou. Hisz a középkor Habsburgkirályai már a második nemzedékben magyarrá váltak a magyar trónon: V. László, Habsburgi Albertnek fia, nem tagja többé az osztrák németiségnek, hanem jóban, rosszban az akkori magyarsághoz tartozik.”

A világháború után való Magyarország nyelvére lefordítva ez annyit jelent, hogy IV. Károly fia, Ottó király, nem tagja többé az osztrák németiségnek, hanem jóban, rosszban a magyarsághoz tartozik és épp úgy magyar dinaszticiát alapít, mint az első Anjou.

„De I. Lipótnál más volt a helyzet, — folytatja Szekfű. — Az ő szemében a nyugati birtokérdekek hasonlíthatatlanul fontosabbaknak és nagyobb eredménnyel kecsegtetőeknek tüntek fel, mint az egész magyar kérdés. Lipót nem helyezte át székhelyét Budára, a visszafoglalt Magyarországot nem tartotta önálló értéknek, a tiszta magyar szempont tehát a nagyhatalmi törekvések előtt háttérbe szorult...”

Mi királyság vagyunk. De magyar királyság, amelyben nem a legfőbb, de az egyetlen érték a magyarság és egyetlen szempont a tiszta magyar szempont. Csak ilyen értelemben vagyunk legitimisták.

*) Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza.

LEGYEN VÉGE A FORRADALOMNAK!

Legyen vége a forradalomnak! Ezzel kezdte Bethlen István gróf a kormányelnöki programbeszédet s valóban semmire sem volt olyan égető szüksége Magyarországnak, minthogy ezek a szavak valóra váljanak. De nemcsak ez a megvert és meggyalázott Magyarország, egész Európa forradalmi lázban vonaglott még akkor. Bethlen István gróf 1921 április 21-én vette át a kormány vezetését — s ezen a napon hívta fel Curzon lord Németországot új jóvátételi javaslatokra, mert Délnémetországban szüntelen ropogtak a puskák és franciak meg németek vére festette pirosra a Versaillesi békét. Az 1921. év második felében Európa egy hullámzó és véres káosz állapotában volt. Olaszországban ekkor vívták döntő csatáikat a feketeingesek és letiporva liberálisokat, szocialistákat és kommunistákat, október 30-án bevonultak Rómába és Mussolini megalakította a fasiszta kormányt. A győztes Franciaországban július 14-én revolveres merényletet követtek el Millerand ellen, Dublinban új lángra kapott az ír forradalom és Collinst, az ír szabadállam kormányelnökét, orvul agyonlőtték. Lengyelországban Narutovitz elnököt két revolverlövessel leterítették, Görögországban a hóna-

ponkint változó kormányok haditörvényszék elé állították a megelőzőket s rendszerint agyon is lövették a minisztereket.

Az 1923. év sem hozott megnyugvást. Poroszországban március 23-án feloszlatták az önvédelmi szervezeteket, Bajorország a Hitler-puccsal volt elfoglalva, Münchenben szociáldemokraták és nemzeti szocialisták közt véres ütközetek voltak. Kommunista zendülések folytak le Gelsenkirchenben és Dortmundban és a márkát 0.007-tel jegyezték Zürichben. Csehországban merényletet követtek el Rasin dr. pénzügyminiszter ellen, június 27-én Raics Mihály négyszer rálőtt a nagy jugoszláv birodalom megteremtőjére, Pasics miniszterelnökre. Február 3-án hasonlóképpen járt Sztambulinszky bolgár miniszterelnök, március 31-én Radoszlavov miniszterelnököt minisztertársaival együtt életfogytig való börtönre ítélték, június 9-én pedig a katonai liga rendezett forradalmat. Romániában parlamenti forradalom tört ki s Törökország népe elcsapta a szultánt s végleg Kemal basa diktatúrája alá helyezte magát.

Így festett Európában a wilsoni béke, nem is beszélve Oroszországról, ahol patakokban folyik a vér és naponta ezrével temetik el az éhség halottjait.

Csoda-e, hogy ilyen európai atmoszférában a legboldogtalanabb és legkifosztottabb nép, a magyar, sem tudott megnyugodni?

I.

A királytragédia lezajlása után Bethlen lemondott, a kormányzó újra őt bízta meg kormányalakítással, az új kormány most már hozzáláthatott a konszo-

lidáció biztosításához. A nemzetgyűlést feloszlatta, az új választás nagy többséget hozott. A törvényalkotás gépezete nagyjában kireparálva, sebtiben összetolodva, megolajozva és kicsinosítva újra működni kezdett ... Az alkotmányos életen támadt réseket betömte, a normális államélet útját simítgatni kezdte, a rend, törvénytisztelet, hatásköri disztinkciók illúzióját — csak az illúziókat — újra feltámasztotta . . . Hát bizony rozoga és elnyűtt gép volt ez, de mégis működésbe jött s a polgárok ezért hálásak voltak Bethlen István grófnak. De még mindig nem érkezett el az ideje annak, hogy a népképviselőt valami pozitívumot, valami aktív sikert, valami hasznos beruházást tudjon produkálni. Csak formális eredményeket mutatott fel, csak a keretét állította fel a koncepciónak. Gazdasági téren a helyzet napról napra elviselhetetlenebbé lett. Rendes állami költségvetés nem volt; sőt pénzünk sem volt, amire azt rá lehetett volna építeni. Hegedűs Lóránt szimfóniái botrányos hangzavarba fűltak, a korona napról napra romlott. Az aranykorona, amely 1914 július 1-én még egyenlő értékű volt a papírkoronával, szédületes karriert csinált tíz év alatt. 1918 október 30-án 2.30 papírkoronát adtak egy aranykoronáért, 1919 március 21-én 4.40-et, 1919 július 31-én 6.40-et, 1920 június 30-án már 34-et, 1920 december 15-én 88-at, ekkor jött Hegedűs Lóránt az adószimfóniákkal s 1921 május 15-én csak 42 papírkoronát ért az aranykorona. A dicsőség nem tartott soká. 1921 szeptemberben már 132 koronára szökött fel az ára, 1922 szeptemberében 458-ra, 1923 szeptemberében már 6987-re s 1924 májusában 17.886-ra. A magyar korona Zürichben 1924

március 11-én az osztrák korona alá került, amennyiben 0.008-ra esett, míg az osztrák 0.0081^{7/8}-on állt.

Ezt eleinte drágaságnak hívták, később koronaromlásnak vagy inflációnak, végül már csak zürichi jegyzésnek s nem is bánták, sőt örültek neki és spekuláció tárgyává tették. Ekkor a fél ország abból élt, hogy a pénz nem ért semmit. Ezt pedig sokáig tőzsdekonjunktúrának hívták, pedig csak közönséges gazdasági és pénzügyi nihilizmus volt.

Volt idő, amikor ebbe a nihilizmusba beleszédült az államtól kezdve minden apró molekulája a közgazdasági és társadalmi életnek. Munkaadó és munkás, tőke és vállalkozás ezidőben kénytelen-kelletlen valutaspekuláns és hazardőr volt és bódultan bukda-csolt a zürichi jegyzés, a világparitás, az aranyvaluta, a takarékkorona, a búzahitel, a valorizáció és egyéb értékmérő ringy-rongyok szemétdombján. A sülyedő korona összedöntötte a kereskedő számításait, a kispolgár költségvetését, a munkásember jámbor tervezéseit, amely államot és vásárcsarnoki kofát árdrágító ravaszkodásra, konjunktúrák kihasználására, oktalan ijedtségekre és eszeveszett illúziók felépítésére csábított, amely az órásból előbb aranyművest, aztán ékszerkereskedőt, végül valutaspekulánst és tőzsdeügynököt kreált, amely egymás ellen uszította a termelő falut és fogyasztó várost, amely kitenyész-tette a társadalmi mikrobák ezreit.

Ebben a megmérgezett atmoszférában az egész régi becsületes és naiv magyar társadalom egy óriási bakkasztal körül támolygott, egyik a pénzét, másik a szőnyeget, harmadik a karjainak, vagy agyvelejé-

nek munkaproduktumát dobálta oda a nagy zürichi krupié asztalára, örökös izgalom, vérmes remények, dühös szemrehányások, kínos dilemmák, keserű megbánások között nyomorodott el ez a szerencsétlen társadalom, amely ma már leküzdhetetlen undort érez minden bankbizományos bolt, minden vagyonmentő aukció, minden kosztkamat és minden zürichi jegyzés hallatára. Ebből a mocsárból kilábolni! — ez volt a leg-egyetemesebb vágya Középeurópa minden országának s az lesz a legnagyobb ember, aki végre-valahára lerombolja a spekulációba és a munkanélkül való meggazdagodásba vetett illúziókat és visszatereli az embert a becsületes munka és a verejtéken szerzett kenyér tiszteletéhez.

De arra még sokáig kellett várni a magyar társadalomnak. Egész Európa beteg volt s a ragály felülről jött. Amióta Európában kitört a háború, kitört a háború az egyén lelkében is s azóta felülről, a legnagyobb egység felől demoralizálódnak a kisebb formációk.

A wilsoni béke nem volt más, mint a hatalmon levők vakmerő, szeszélyes, erőszakos és önző egyéni akciója. A politikai anarchia kikerülhetetlenül maga után vonja a gazdasági és erkölcsi anarchiát is s ez a folyamat lehat egészen az egyéni élet legbensőbb intimitásaiba. Amilyen Európa, olyanok az egyes országok és az egyes országok képére és hasonlóságára formálódik át a társadalmak, családok és egyének anyagi és erkölcsi élete. Meglazult a társadalmi szolidaritás, megbomlott a családi élet, elvadultak az egyéni erkölcsök, — az egyéni ember erkölcsrajza csak kicsinyben való másolata a társadalmak,

népek, világrészek erkölcsi képének — tota in minimis existit natura.

Ennek a teoretikus megállapításnak azonban nemcsak tudományos vagy belletrisztikus értéke van, hanem vannak politikai és gyakorlati konzekvenciái is. Az erkölcsök felülről lefelé romlottak. A betegség a népek egyeteménél, a legmagasabb kategóriákban ütötte fel fejét, tehát a gyógyulás folyamatának is ott fenn kell kezdődnie.

A gyógyulásra sürgős szükség volt, mert az élet kezdett tűrhetetlen lenni.

A háború kitörése óta egy szörnyű betegség kezdte ki az emberiség lelkét, bizonyos kollektív lelki járvány, amelyet progresszív felelőtlen ségnek nevezhetnénk el. Azelőtt a gazdasági életnek megvoltak a maga törvényei. Jött a háború, elvesztettük a háborút. Jöttek a pénzügyi csodák. Akinek azelőtt adóssága volt, az az adósságból nagy vagyonokat csinált. Jelzálogkölcsonnel agyonterhelt földbirtokok, hitelbe vásárolt házak vakmerő vabanque-játékosok tehermentes tulajdonai lettek. Valami közgazdasági csodatevő egyszerre kifizette az emberek adósságait és az özvegyasszonyok s a nyugalomba vonult kereskedők, akik irigyelt tőkéjüket a józan ész és a pénzügytani szabályok szerint takarékpénztárba vagy járadékkötvénybe fektették bele, rohamosan elszegényedtek és megátkozták azt, aki a takarékoságot és a nyugdíjat kitalálta. Azelőtt családunk, kaszinótársaink, hivatalbeli főnökeink és üzletbarátaink elől a leggondosabban eltitkoltuk, ha véletlenül beleestünk egy áru- vagy értéktőzsdei spekulációba. Ezt olybá tekintettük, mint ifjúkori bűneinket,

duhaj mulatozásainkat, szégyelni való szerelmi kalandjainkat, vagy boros fővel rendezett ferbli-csatáinkat. A háború után pedig mindenki, aki nem nyúlt a tőzsdéhez, élénk lelkiismeretfurdalást érzett, tele volt önváddal s kételkedni kezdett reális gondolkozásában, életrevalóságában, jó családapai vagy jó férji mivoltában. Most az panaszkodik, aki gyámoltalan és indolens passzivitással elmulasztotta a nagy konjunktúrák kihasználását, akinek nem volt szíve perzsa szőnyegeit, zongoráját, briliáns fülbevalóit és balatoni villáját, értékpapírokba fektetni s ezért magában sokszor bocsánatot kér a jó Istentől és a gyermekeitől. Bűnösnek érzi magát. Nemcsak azért, mert nem úgy cselekedett, mint normális idegzetű, fürge észjárású, vállalkozó szellemű és a viszonyokhoz alkalmazkodó vérmérsékletű embertársai, hanem azért is, mert a világ összes ifjú pénzügyi tudósai elméletileg is igazolták az új gazdasági irányzat törvényszerűségét. Megbukott a régi elmélet, revideálni kell egész közgazdasági és pénzügyi kódexünket. Papírból is lehet aranyat csinálni. Át kell értékelnünk minden meglevő javainkat és ki kell dobálni szellemi lomtárunkból a régi gazdasági elveket. Gyakorlat és elmélet szédületes példákkal igazolja a maga álláspontját. Román szőnyegkereskedőből Cyprut lett, galíciai üzérből Bosel lett. Új vagyonok születtek a semmiből, amelyet konjunktúrának neveztek. Borzasztó tömegű pénzek gyűltek össze olyan helyeken, ahol azelőtt a verejtékkal megkeresett piszkos kis garasoknak is eszeveszetten tudtak örülni. Mi elképedtünk és összeszorult a szívünk.

Nem csoda. Az élet kezdett undorító lenni.

Arról nem is beszélek, hogy azelőtt egész évre megcsinálhattam a költségvetésemet; tudtam, mennyi a jövedelmem és mi a kiadásom; hogy gazdag ember vagyok-e, vagy szűkösködő teherhordó kuli; hogy jut-e nyári fürdőzésre, külföldi útra, új könyvekre, a szobák kifestésére és a szalongarnitúra felfrissítésére. Hogy félre tudok-e tenni jövő esztendőre és a kalkulált tíz esztendő múlva meg tudom-e venni a gellért-hegyi vagy az akvinkumi villát.

Adósnak lenni: csupa boldogság volt régen. Pontosan kiszámíthattam mennyi a kis telkem amortizációs terhe, ez a teher hányadrésze a jövedelmemnek, a jövedelmem mennyivel haladja meg a magamra vállalt produktív befektetések terhét, mikor lesz esedékes a biztosítási összeg, amelyet leányom hozományának szántam ... egy-két-három évtizedre kiépítetem az életem sínjeit, amelyeken zajtalanul, simán gördül az egzisztenciám ...

Ma?

Reggelre kelve megdrágul a tej. Az arcom rándul egyet idegesen; szivarért megyek a trafikba: nincs. Egy skatulya gyufát! Tessék holnap jönni! A vasúton megdrágult a tarifa: nem tudok elutazni. A kávéházban nem kapok újságot. Megfájdul a fejem, a homlokomon kidagad az ér. A cselédem béremelést követel. A tandíjat felemelik. Váltani akarok: nincs aprópénz. Telefonálok: nincs összeköttetés. Egylovast keresek: félóráig kell utána nyargalásznom. Káromkodom. Végül elcsípek egyet. „De nem ám taxi szerint, uram! Megdrágult a zab!” A konflis kocsija csupa rongy és bűz. A Margithíd közepén elszakad az istráng. Az ablak nagy csattanással lezuhan és dara-

bokra török. A kocsis negyvenezer koronát követel a kárért. Megrázkódom, elátkozom a lovat, kocsit, taxit, ablakot, lószerszámot és hidat. Bemegyek a hivatalba. A szoba hideg és nedves és kályhafüsttől bűzös. A felek türelmetlenek. A szolga beteg. A kisleánya sír, orvosságra kér pénzt. A vízvezeték elromlott. A lift megállt. Négy emeletet le-föl az aktákért; az akta elkallódott. Minden tagom reszket; sírógörcs környékez. Adóintést hoznak, képtelen, enormis, ijesztő mammuthösszegek. Hol fellebbezhetek? Melyik bíróságban van a hivatal? Hol a telefonkönyv? Megvan, de csak a régi. Miért nem vesznek újat? Drága.

Valami képtelen, átkos, elviselhetetlen, ideglázító akadály minden lépéseknél. Minden megmozdulásom egy-egy sisifusi erőfeszítés. Küzdelem a létért: ez most nem frázis, hanem percről percre megújuló harc, tusa, verekedés, szörnyűködés, csalódás és düh szakadatlan mártíromsága.

Ez az, ami deprimálja az idegeimet az egész emberségemet, a jellememet, a másokhoz való barátságos viszonyomat. Ez családot, társadalmat, politikát, iskolát, piacot, tőzsdét, üzletet és közéletet tönkretesz. Sohasem tudom, mennyim van, mit szabad, hogy lesz holnap, sikerül-e az, amit e percben elhatároztam, nem borítja-e fel egész spekulációm a pénzem romlása, a drágulás tempója, a mások spekulációja, a bellum omnia contra omnes idegőrzítő zűrzavara.

Ez az: kiveszett az életünkéből az a kellemes, gondtalan, biztos és sima a u t o m a t i z m u s , amelyben azelőtt napi teendőinket szinte észrevétlen öntudatlansággal végeztük, mint az emésztést, vagy az

ebéd utáni szundikálást. Voltak sínek, amelyre beállítottuk egy részét az egzisztenciális életünknek s ezen a síneken magától szaladt hivatalos, társadalmi, gazdasági és vegetatív programmunk jól megépített, hibátlan lokomotívja. Most minden legcsekélyebb ténykedésünkhöz invenció, önmérséklet, latolgatás, spekuláció, rizikóvállalás, bizonyos hazard elhatározás szükséges. Az egész életünk üzleti vállalkozás. Nagy differencia, hogy ma adom-e el munkámat, vagy holnap. Hogy ma veszem-e fel fizetésemet, vagy holnap. Hogy ma rendelek-e cipőt, cukrot, lisztet, dohányt, vagy holnapután. A munkás, a napszámom az író, az orvos, a háziúr, a bérlő nemcsak spekulál, de valutázik is, tőzsdézik is, hazardíroz is minden számlájával, minden fillér munkabérével: mert nem a végzett munka, a szolgáltatás, az érdem, vagy a jog. hanem a zürichi kurzus, az aranyparitás, a drágasági index vagy a világparitás szabja meg keresete értékét. Az egész világ egy nagy bakkasztal, Montecarlo, nasi-vasi és pénzpiac. Máról holnapra, akaratom, érdemem, bűnöm, hozzájárulásom nélkül 10-20-50 százalékkal szegényebb vagy gazdagabb vagyok, kevesebb vagy több a jövedelmem.

Ez az igazi destrukció. Ez az örökös bizonytalanság, folytonos ingadozás, véget nem érő ideiglenesség.

Valóban, úgy nem lehet élni, hogy minden bevásárlás, minden ebéd, minden telefonálás, minden egyszerű, apró mozdulat arcába kergesse az embernek a vért, új helyzet elé állítsa, töprengést, felháborodást, csalódást, testi kint, lelki gyötrelmet, sorsfordulatot, jellempróbát, sőt pesszimizmust, reszkető

félelmet, életundort, elkeseredést és ernberggyűlöletet okozzon. Ez az igazi forradalmasító motívum, amely degenerál, felizgat, desperádóvá tesz, egyéni akciókra ragad, tekintélyt rombol s tömegneurosist okoz és felborítja az erkölcsi, társadalmi és politikai világrendet.

Adjátok vissza régi kényelmes és biztos síneinket! Hogy egy kis önfeledt nyugodtságban pihenhessük ki agyonroncsolt idegzetünket. Hogy életünk egy része automatikusan gördülhessen ezeken a síneken. Marad még életterhünk elég. A nagy gondokat vállaljuk. De az aprók, a mindennapi dühök és dacok, fellobbanások és lelohadások, a káromlások és arculcsapások piszkos vértanúságát nem bírjuk tovább!

Adjatok pénzt, keveset, rosszat, kicsinyt, bánom is én, csak állandó legyen az értéke és ki tudjam számítani, bemehetek-e a drogériába egy darab szappant venni a havi fizetésemből. Hogy, ha leejtek a földre egy százezrest, ér-e még akkor is valamit, amikor felveszem a földről? Hogy egyszer már ne csalás, lopás, hamisítás, spekuláció, hanem kínálat és kereslet szabályozza az árakat. Hogy a kereskedő ne reszkessen, amikor elviszik az áruját és a vevő ne átkozza el az életét, amikor a ruhája árát a tegnapihoz hasonlítja. Hogy hétfőn meg tudjam csinálni a költségvetést szombatig. — Uraim, siessünk, mert közel van az idő, amikor egy nagy bolondok háza lesz ebből az agyonrendszabályozott, agyontámogatott és agyonjavított országból. Siessünk, építsük ki újra a szétromlott, aláaknázott, zátonyra jutott életünket.

hogy rára kassunk valamit életünk szörnyű teher-
vonatából. Legyen vége a forradalomnak!

II.

Külföldi kölcsönre volt szükség. De erről addig nem lehetett szó*), míg a jóvátétel! bizottság fel nem oldotta a magyar állam bevételeit a jóvátételi zálog-
jog alól. Bethlen tehát 1923 májusában felkereste
Parist, Londont és Rómát s ott előadta a magyar
helyzetet. A Népszövetség Magyarországot felvette
tagjai közé s a szeptemberi nagygyűlésen újólag meg-
hallgatta Bethlent. Október 17-én a jóvátételi bizott-
ság elvileg hajlandónak mutatkozott az elsőbbségi
jog feloldására s erre a Népszövetség égisze alatt meg-
lehetett kezdeni a külföldi kölcsönre vonatkozó tár-
gyalásokat. Ilyen körülmények között a szövetség
vita tárgyává tette a kölcsön természetét s a Buda-
pestre küldött szakértők kidolgozták a rekonstrukció
tervezetét. Ehhez aztán 1923 október 20-án a tanács
is hozzájárult.

A Népszövetség kikötötte magának, hogy a 250
millió kölcsön felhasználását ellenőrizhesse. A magyar
állam tehát kötelezte magát, hogy minden hónapban
a Népszövetség elé terjeszti a helyreállítás részletes
programját, más kölcsönt nem vesz fel és megszünteti
az inflációt, a szomszéd államokkal kereskedelmi
szerződéseket köt s beleegyeznek, hogy egy népszövet-
ségi megbízott Budapesten ellenőrizze a pénzügyi reform
keresztülvitelét, fedezetül pedig leköti a vámok, a
cukoradó, a dohányilletékek bruttó jövedelmét, a só-

*) Bethlen István gróf: Encyklopedia

jövedék tiszta hozadékát, szükség esetén egyéb bevételeit is, kivéve a Máv. jövedelmeit.

A bizottság ez alapon 1924 február 21-én megengedte a kölcsön felvételét s 1924 március 14-én alá is irták Genfben a jegyzőkönyveket.

Bethlen István gróf a kölcsön hatásáról a következőket írja:

„Smith Jeremiás népszövetségi főbiztos 1924 május 1-én megkezdte működését s ez időtől fogva kitűnő tudását és törhetetlen buzgóságát teljes mértékben a rekonstrukció előmozdításának szentelte. Ezen program eredményes keresztülvitele rendkívül nehéz terheket rótt a magyar népre. A mérleg egyen-súlyának helyreállítása csak úgy volt lehetséges, ha az állam legmesszebbmenő takarékosága az állami adminisztráció minden ágára kiterjed és így a kormány kénytelen volt sok ezer érdemes és tehetséges alkalmazottját szolgálatából elbocsátani s különböző termelési ágaktól az ezidáig engedélyezett segílyt megvonni. Másrészt pedig a jövedelmek emelkedésének érdekében szükségessé vált az összes adók fel-emelése, ami a polgárságra nézve mindig igen nagy teher, általános gazdasági válság idején pedig majdnem elviselhetetlen. A magyar nép által hozott áldozatok már is megtermettek a maguk gyümölcsét. A szanálás határozottan eredményes volt és a pénzügyi egyensúly már a kitűzött terminus lelegejére teljesen helyrebillent. A Népszövetség legnagyobb megelégedtségének adott kifejezést és úgy a tanács szeptemberi gyűlésén, mint az 1925-iki nagygyűlés alkalmával legnagyobb elismerését tolmácsolta úgy a magyar kormánynak, mint a főbiztosnak és egyúttal legőszin-

több csodálatát nyilvánította a magyar adófizetők bámulatos önfeláldozása és áldozatkészsége fölött. A magyar kormány a szanálás alatt 1924- és 1925-ben hozzáfogott a különböző államokkal, elsősorban Magyarország közvetlen szomszédaival való viszonyának rendezéséhez. Ez alatt a két év alatt tulajdonképpen megszakítás nélkül tárgyalásokban volt Ausztriával. Jugoszláviával, Romániával és Csehszlovákiával és a tárgyalásoknak egy egész sor kereskedelmi, jogi és pénzügyi egyezmény lett az eredménye. A magyar kormány kétségbevonhatatlanul bebizonyította, mily őszintén óhajtja a békét és konszolidációt.”

III.

Az állam gazdaságilag szanálta magát. A 230 milliós kölcsön, nem is annyira pénzügyileg, mint inkább lélektanilag, hasznóhajtó hitelműveletnek bizonyult. Kétszázötven millióból nem lehet egy országot talpraállítani, de a külföldi kölcsön nem is erre kellett. Kellett arra, hogy visszaadja az állam tekintélyét, hogy felkeltse az ország iránt a külföld bizalmát és megnyissa a külföldi hitel zsilipjeit, hogy megállíthassák a bankóprést és a magyar ember újra igazi, értékálló pénzhez jusson, vagyis hogy megteremthessük a pengőt és visszaállítsuk a fillér becsületét.

Bethlen ezt a feladatot derekasan megoldotta. És ezzel egyidejűleg megpróbálkozott a másik nagy problémával is, azzal, amelyről a jobbagyfelszabadítás óta mindenki beszélt, de amellyel senki meg sem próbálkozott. A földbirtok igazságosabb elosztásáról

és a földnélküli magyarok igényeinek kielégítéséről van szó.

Bethlen István azt írja, hogy a földreform végrehajtása elvitathatatlanul nagyatádi Szabó István nevéhez fűződik. A statisztika szerint 1921 január havától 1926 végéig összesen 1,300.000 kat. hold földet és 250.000 házhelyet osztottak szét kisembereknek s ezzel túrhetően feljavították a kis- és nagybirtoknak Magyarországon tagadhatatlanul megdőböntő arányszámát.

Érdemes munka lesz, ha a magyar földbirtok elosztásáról felelevenítjük a Szekfű Gyula által összeírt adatokat, amelyek a békebeli Nagymagyarországra vonatkoznak. Eszerint Magyarország területének 32 százaléka ezertől tízezer holdig terjedő nagybirtokból állt. Az ország területén 1900-ban 2,388.482 gazdaság volt, összesen 36,857.000 holdon. Ebből ezer holdnál nagyobb gazdaság 3768 volt s ez a 3768 gazdaság 11,901.000 holdat foglalt magában. Ezzel szemben az összes gazdaságok 53 százaléka úgynevezett törpegazdaság s ezen törpegazdaságok az ország 37 millió holdjából összesen csak 2,155.168 holdat, tehát a területnek csak 5.8 százalékát foglalták el. Viszont a hitbizományok, amelyek már kizárólag főúri kézen vannak, 2,239.000 holdat tettek ki. Azaz kétszázmillióháromszázezer hold mindössze csak néhány család birtoka, míg a másik kétmilliószázötvenezer hold az ország agrárlakosságának 53 százalékát, összesen egymilliókétszáznyolcvanezer kisgazdaságot volt kénytelen eltartani.”

Jegyezzük meg jól: ezt nem valami lazító agrárszocialista írta, hanem Szekfű vette ki a földművelésügyi kormány jelentéséből.

A most végrehajtott földbirtokreform után — most már természetesen csak Csonkamagyarország területéről van szó — az arány így alakul ki:

Az 1925. év végén Magyarországon 1130 nagybirtokos kezén 5,383.482 hold, 9630 középbirtokos kezén 2,654.100 hold és 840.000 kisbirtokos kezén 8,110.223 hold földet találtunk. Maga a földreform 400.000-rel növelte a kisbirtokosok számát, vagyis ennyi földnélküli embert tett kisgazdává. A szántóföld, rét, kert és szőlő — vagyis a többtermelésre alkalmas területnek most már 62.3 százaléka van kisbirtokosok tulajdonában. Mindenesetre lényeges javulás. De ha meggondoljuk, hogy Németországban 76%, Franciaországban 84%, Dániában 82% van kisbirtokos kézen (pedig ott 100—200 hektáron felül már nagybirtoknak nevezik a gazdaságot), akkor meg kell állapítanunk, hogy Magyarországon a földbirtokreform még nincsen befejezve. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az összesen 8 milliót, tehát az egész művelhető földterületnek majdnem a felét kitevő közép- és nagybirtokból még mindig 3 millió és 700 ezer hold a kötött birtok! Nincs befejezve a földbirtokreform azért sem, mert a földhöz jutott emberek nagyrésze nem tud mit kezdeni a birtokával. Nincs pénze beruházásra, a kiosztott föld egy része parlagon hever, a másik része kevesebbet termel, mint azelőtt. Ezek súlyos bajok, de mindenhol a világon így kezdődik a földtulajdon reformja. Valahogy nálunk is el kellett kezdeni s ma még meg kell elégednünk annak lélektani hatásaival. Ha egyébként nem is, meg kellett csinálni azért, hogy a földosztó agrárszocializmus utópiáiból a magyar paraszt örökre kiábránduljon.

IV.

A gazdasági szanálás mellett szükség volt a lelkek szanálására is. Valljuk be, ez nehezebben ment. De nehezebb volt a feladat is. Láttuk, hogy ezekben az esztendőben betegek voltak a lelkek egész Európában. Az lett volna a csoda, ha ebben az egyetemes európai örültek házában egyedül mi, a legszerencsétlenebbek, maradtunk volna épelméjűek.

Legyen vége a forradalomnak! Az ember azt hihetne, hogy Bethlen István szájával az egész nemzet beszélt. Nem. Voltak, akik forradalommal akarták tönkretenni az újjáéledt polgári Magyarországot és voltak, akik forradalommal akarták megmenteni azt. Bethlen István talpra akarta állítani s eközben nemcsak a kisántánt, de a magyar honmentők önhatalmaskodása is újra és újra csaknem földre terítette. Amikor Bethlen az 1922. év őszén felvétette Magyarországot a Népszövetségbe, Kecskemétről küldöttség járt nála, hogy kiszabadítsa a nyugatmagyarországi toborzás miatt letartóztatott Héjjas Ivánt. Bethlen ekkor azt mondta a kecskemétieknek:

— Nem tűrök semmiféle terrort és semmiféle erőszakoskodásnak nem fogok engedni. Vagyok olyan férfi, hogy feleljek azért, amit teszek és semmit el nem mulasztok, amit az ország érdekében szükségesnek tartok. Amint nem tűrök destrukciót, úgy nem tűrök hazafias önhatalmaskodást sem. És nem tűrök alvezéreket. Egyéb mondanivalóm nincsen.

De a honmentőknek volt még mondanivalójuk.

Bethlen István gróf 1923 április 30-án indult el első külföldi útjára s ettől kezdve 1924 december 4-ig

négyszer járta Parist, Londont, Rómát, Genfét, hogy a külföldet Magyarország iránt bizalomra és hitelnövényt hangolja. És ezalatt a másfél év alatt itthon a következőképpen támogatták őt:

Nem szólva a Fővárosi Operettszínházban a márciusi ünnepeken történt forrongásokról és az ellenzéki lapvezéreknek küldött bombákról, — ezek még csak gyermekes csínytevések voltak — Július 2-án merénylet követte el a Club-kávéház ellen, a Szentkirályi-utca 2. számú házban dinamitot és ekrazitot találtak, kommunista összeesküvéseket fedeztek fel a kormányzó személye és a fennálló rend ellen, augusztus 2-án sztrájkba léptek a mozdonyvezetők, ugyanekkor tiltott toborzásra jöttek rá az Alföldön, novemberben bombamerénylet követte el a francia követség ellen s bajor horogkeresztesek segítségével akarták elcsapni a kormányt, Csocsó bácsi korcsmájában egyéni akciókra szervezkedő társaságot tartóztattak le, december 6-án egy Lobl nevű mészáros agyonszúrt egy őrvezetőt, december 26-án pedig véres bombamerénylet történt Csongrádon, amelynek kapcsán az Alföldi Brigád nevű fajvédő szervezetet leplezték le. A következő év elején nem történt semmi. De Bethlen Londonban járt, tehát egy Drózdny nevű képviselő kötelességének érezte, hogy a nemzetgyűlésen felkavarja az orgoványi borzalmak szennyes hullámaival...

A Népszövetség mégis megadta a kölcsönt. Május 1-én jött, Budapestre Smith Jeremiás fődelegátus s még ugyanabban a hónapban Beniczky Ödön volt belügyminiszter beledobta a közéletbe a Somogyi—Bacsógyilkosság botrányos emlékét... és Bethlen István ezzel a súlyos podgyással indult el hatodik útjára ...

A szanálás munkáját még ez sem borította fel s Bethlen István gróf a Népszövetség általános elismerése mellett számolt be a rekonstrukciós munka sikeréről.

A következő évben, 1920 május végére reméltni lehetett, hogy a népszövetségi ellenőrzés is megszűnik és Magyarország visszakapja államgazdasági és pénzügyi függetlenségét.

És ekkor jött a frankhamisítási ügy, amely összeomlással fenyegette a verejtékes munkával felépített egész szanálási művet.

V.

A frankhamisítási ügy az 1925. év utolsó napjaiban pattant ki s háromnegyed évig példátlan izgalmokban tartotta az egész nemzetet. Maga az eset, mint bűnügy, mint politikum, mint nemzetközi affér ismeretes. Most csak lélektani vonatkozásaira kell rávilágítani.

A nemzet az első pillanatban felháborodott. Nem hitte el a hazafias motívumokat. A főszereplő, Windischgrätz herceg, nem volt rokonszenves egyéniség, habár voltak, akik azt mondták, hogy minden hibája és hóbortja mellett van egy tiszteletreméltó rögeszméje is: mindenáron be akarja bizonyítani, hogy osztrák tábornagy öregapjának milyen jó magyar unokája van. Nem hittük el neki. Azt mondtuk, hogy pezsgőzés és kártya közben, milliárdos kártyaadóságok terhétől görnyedve, szubrettekkel való autókirándulások, lovas-póló, meg falkavadászatok alatt nem lehet, — úgy mellékesen, két mámoros éjszaka között, katzenjammeres fővel — hazát menteni

és ellenséges vagy gyűlölt államokat pénzügyileg megrendíteni. Azt mondtuk, hogy ők csak önmagukat akarták megmenteni az anyagi összeomlás és a nyomorúságos jövő veszedelmétől. És a hazafias cél, a frankkontremin és a propagandaköltség csak balkáni ízű ürügy, albániai banda vezérek kifogása, desperádók narkotikuma, kalandorok együgyű mentsége és — eszköz néhány egzaltált vagy naiv, szúklátóköri, vagy féleszű bűntárs beugratására. És azt mondtuk, hogy ebben az esetben nem történt egyéb, minthogy-Windischgrätz herceg hadat üzent Franciaországnak, Sztrache főügyész pedig hadat üzent Windischgrätznek. A két hadüzenet megtörtént; de mielőtt a herceg csak bele is foghatott volna a hadmozdulatokba, Sztrache főügyész már eldöntötte a háborút. Windischgrätz elesett; vezérkara a főügyész foglya; hadikincstára lesülyedt a legközönségesebb bűnjelek közé ... és ne feledjük, hogy Sztrache főügyész a magyar állam ügyésze, aki nem engedte, hogy egy magyar állampolgár ilyen eszközökkel harcoljon egy idegen állam érdekei ellen.

Ez az egész. És azt mondtuk, hogy ha még tiz vagy húsz Windischgrätzről sülné is ki, hogy egyéni akciót terveltek Franciaország, Anglia vagy akár a világ összes államai ellen, az eset bűnügyi jelentősége ezzel ki van merítve. Franciaországot semmi egyéb nem érdekelheti, mint az, hogy Sztrache főügyész közbelépett és eldöntötte a háborút.

Ez volt a frankügyben az ország első hangulata.

De aztán jött a dolog politikuma. Franciaország és a kisántánt túlságos heveséggel kaptak az ürügyen, hogy — ha már a királykérdésben nem

sikerült — legalább a frankügyben tegyék tönkre Magyarországot. És a magyar politikusok is túlságos mohósággal ragadták meg az alkalmat, hogy Bethlent és az egész Bethlen-rendszert megbuktassák. Erre már másként beszéltünk. Azt mondtuk, hogy aki közönséges bűnügynél többet lát Windischgrätz herceg ügyében, az nem jóhiszemű ember. Az titokban örül, hogy magyar emberek kompromittálták a magyarságot és felbőszítettek egy idegen államot. Az titokban vagy nyíltan boldog, hogy valamiért megint pirulnunk kell, valamiért, amit magyar állampolgárok követtek el ostobaságukban vagy beszámíthatatlanságukban. Ezek a kárörvendők bizonyára megkapják a leckét a külföld és első sorban Franciaország józan közvéleményétől. Mert Franciaország látni fogja, hogy néhány magyar desperado otromba merényletétől egyenesen és egyedül a magyar kormány mentette őt meg. És Franciaország meg fogja köszönni ezt az illetékes magyar kormányközlegeknek.

De Franciaország nem akarta belátni. És azt állította, hogy a frankhamisítás ügyében Bethlen is bűnös, legalább is annyiban, hogy tudta, túrta és ezzel elősegítette. Bethlen azt mondta, hogy nem. És a magyar ellenzéki grófok, Vázsonyi demokratái és a szocialisták nem Bethlennek, hanem Sauerweinnek és Benesnek adtak igazat.

Elképedtünk. Hát ez is lehetséges?

Parlamenti bizottság, független magyar bíróság ítelt az ügyben s kiderítette, hogy a kormányt még politikai felelősségben sem lehet elmarasztalni, de a vádlottakat, akik férfiasan és rokonszenvesen visel-

kedtek, súlyos börtönre ítélte. A magyar ellenzék azonban elragadtatta magát s a nemzetközi pörben, amelyben Chamberlain Bethlen mellé állt, Vázsonyi, néhány gróf, a liberális blokk és a szocialisták Briand mellé álltak.

A Timesben cikk jelent meg, amely a „szerencsétlen ügyről” megállapította, hogy jelentéktelen eset és kár körülötte akkora lármát csapni. Megróttta a kisántantot s főleg Csehszlovákiát, hogy Franciaország protektorátusa alatt európai konfliktussá fújta fel a dolgot, mert senkinek sem érdeke, hogy Magyarország belső felfordulás áldozatává váljék. Az ország — írja a Times — szépen fejlődött, a kormány pontosan betartotta vállalt kötelezettségeit s a hamis frankok dolgában is becsülettel teljesítette kötelességét. És kárhoztatta Franciaországot, hogy bele akar avatkozni Magyarország belügyeibe, amivel letért az egészséges politika útjáról.

A franciák ezzel szemben olyanféle ultimátumra gondoltak, mint aminőt 1914-ben Bécs küldött a királygyilkos Szerbiának. Ez az ultimátum elmaradt ugyan, de Vázsonyi átvette a vádat és már nemcsak Bethlent, de a magyar bíróságot is meggyanúsította. Tagadhatatlanul úgy festett a dolog, hogy a magyar ellenzék nem a Times, hanem a francia sajtó mögé sorakozik.

Ez aztán alaposan megváltoztatta a nemzet hangulatát. Amikor az ellenzék a magyar bíróság ítéletétől a Népszövetséghez felebbezett, egyszeriben el-lágyultunk a frankhamisítókkal szemben és mérlegelni kezdtük a hazafias cél enyhítő körülményeit. Meg-

állapítottuk egyúttal, hogy kóros elválkozás történt az emberek gondolkodásában. Az egyik pozitív, a második negatív irányban zabolátlankodik. Az egyik minduntalan kitalál valamit és azt tízzelvással rá akarja oktrojálni polgártársaira. Ez az egyik baj. A másik sem kisebb. Az önkéntes honmentőkkel szemben ugyanis ott állanak a jogrend jóhiszemű vagy ravasz, de egyformán engesztelhetetlen védelmezői. Ez a két tábor aztán ökölharcra megy egymással és megakadályoz minden igazi konszolidációt. Mintha nem is egy nemzet fiai volnának; mintha még az együttlakás és a közös cél szolidaritása sem fűzné őket egymáshoz. Ha a romantikusok valami politikai tuzásra ragadtatják magukat, a realisták olyan offenzívát indítanak ellenük, amelyben gyűlölet és keserűség nem válogat a gázbombák, robbanó aknák és tengeralattjárók semmiféle harcmodorában. Sőt. A liberális sajtó olyan hangon ír, az ellenzéki politikus olyan hangon nyilatkozik, hogy nem tudja az ember: csehszlovák újságot olvas, vagy egy román politikus nyilatkozatát hallja-e a magyar közállapotokról.

És rémülten kérdeztük: olyan fékevesztett módon gyűlölik itt egymást az emberek, hogy néha közelebb látszanak állani a közös ellenséghez, mint a belső ellenfélhez? Hát már a legrimitivebb szolidaritás is kiveszett ennek a megcsonkított országnak meggyötört lakosaiból? Hát lehetséges az, hogy Magyarországon akad ember, aki — bármily ügyben és bármilyen indokból — Népszövetség után kiált, vádaskodik és kárörömmel röhög a nemzet bajain?

Ez volt az az eset, amikor a felháborodás ellen-szenvesebb, mint maga a bűn. Ez az, amikor az igazság

és erkölcs rikácsolása nagyobb veszedelem, mint a tévedt emberek nyomorult bukása.

És mindenki megkönnyebbülten lélegzett fel, amikor Bethlen a Népszövetség júniusi ülésén sokkal nagyobb sikert ért el, mint gondoltuk volna.

Anglia befolyása alatt a Népszövetség nem helyezkedett Vázsonyi és a magyar Bethlen-ellenzék álláspontjára és feloldotta Magyarországot a pénzügyi ellenőrzés alól.

Ez volt Bethlen István legnagyobb diplomáciai diadala. Kifelé és befelé egyaránt.

És ezzel körülbelül vége is lett a forradalomnak.

BETHLEN ÉS MUSSOLINI

I.

Magyarország és Olaszország a háborúban ellenségek voltak. A magyar és az olasz nép soha. A háború után Francesco Nitti ezt írta rólunk Nincs béke Európában című művében: „Magyarország szenvedte a legsúlyosabb területi és gazdasági megszállást. Ez a szegény nagy ország, amely a civilizációt is, a kereszténységet is megmentette, olyan kegyetlen bánásmódban részesült, amelyre nem találni magyarázatot, hacsak nem a szomszédos népek prédára való vágyában és abban a tényben, hogy ezek az alantasabb népek, látván az erősebbik legyőzését, a teljes tehetetlenségre kívánták kárhozatni. A győzők gyűlölik Magyarországot az ő büszke ellenállásáért. A szocialisták gyűlölik, mert kénytelen volt ellen-szegülni a belső és külső bolsevizmusnak. A nemzetköziesek pedig gyűlölik a zsidók ellen elkövetett erőszakosságok miatt... Ilyenformán Magyarország elszenved minden igazságtalanságot pártfogó nélkül, minden nyomorúságot segítség nélkül és minden cselszövést védekezés nélkül.” A proletárdiktatúra alatt a győztes nagyántánt kisujját sem mozdította a magyarság érdekében, egyedül egy olasz tiszt, Roma-

neli alezredes, mutatott részvétet a szenvedő ország szenvedő fiai iránt. Két év múlva, Nyugatmagyarország ügyében, 1921 október 4-én a magyar-osztrák bizottság egy olasz államférfiú, della Torretta elnökllete alatt ült össze tanácskozássra s az olasz elnöknek volt köszönhető, hogy elrendelték a népszavazást. A győzők között tehát volt már olyan, amelyik nem gyűlölte Magyarországot. A népszövetségi kölcsön tárgyalása közben találkozott először Bethlen Mussolinivel. Ez akkor volt, amikor a franciák a kisántánt kedvéért megghiúsították a zálogjogok felfüggesztését. Ez alkalommal az Idea Nazionale azt írta, hogy garanciákkal kell gondoskodni a magyarok nemzeti jövőjéről és a Voce Repubblicana a „második Tisza” névvel tisztelte meg Bethlen István gróft. És Bethlen 1923 május 29-én azt mondta az egységes pártban: Magyarország többé nem áll egyedül Európa fórumán. Két nagyhatalom, Anglia és Olaszország, mellettünk foglal állást. Itáliának nincs egyetlen érdeke, amely a mieinkkel ellentétes volna s Itália önzetlenségének és nagylelkűségének nagyszerű tanújelét adta akkor, amikor a jóvátételi bizottságban olyan indítványt tett, amely nekünk praktikus szempontból is megfelelt volna.

A kölcsöntárgyalások alatt kezdett tájékozódni a közvélemény arról, hogy Bethlen István gróf merre felé orientálódik. Addig mindenki úgy nézett Magyarország miniszterelnökére, mint azelőtt háromszáz esztendővel Roe Tamás, az angol diplomata, nézett Bethlen Gábor fejedelemre: Nem értem ezt az embert!

Pedig de sok orientációt ajánlottak neki! A magyar politikusok, négyszáz esztendő után egyszerre nyakukba szakadván az önrendelkezési szabadság, nyakra-főre orientálódtak. Az egyik a német szövetség mellett való kitartást ajánlotta, a másik Szovjet-ország felé kacsintgatott. Daruváry és Gratz Gusztáv volt külügyminiszterek nem is titkolják, hogy az Oroszországgal való gazdasági megegyezést első sorban politikai szempontokból erőltették. Ezekkel a szempontokkal aztán Hadik János gróf alaposan elbánt s azt hirdette, hogy „a nagy háborúk sodrában támadt európai helyzetváltozásokkal szemben mindig az okos kiváras politikájával tudtuk a nemzet érdekeit a legbiztosabban megóvni. Magyarország érdeke a mai helyzetben a semlegesség politikáját követeli. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a nagy arányokban kibontakozó keleti és nyugati mérközésekkel szemben, bármennyire is szorította akcióra a közhangulat, mindig defenzív maradt. Politikájának ereje a semlegesség volt. A porosz-francia mérközés idején Andrássy és Tisza semlegesség! politikája győzte le a cseh-osztrák katonapártot. És Andrássy, aki a semlegesség bölcs politikájának győzelme után lett külügyminiszter, háttérbe tudta szorítani azt a ballplatzai szellemet, mely, sajnos, mai külképviselőnkbe átültetődött. Csak e szellemben tenyészhet a Szovjetunió hadseregére építendő tervek fantasztikus ötlete. A Szovjetunióval való kapcsolat gondolata és annak propagálása a legveszélyesebb hazárdjáték. És mert Bethlen miniszterelnök nyilatkozata óta erősödött az ezirányú propaganda, tőle kell elvárunk, hogy ennek egyenes és határozott szóval véget vessen.

Ő van hivatva a felvetett kérdésre világosságot deríteni . . .”

Bethlen hamarosan meg is adta a választ s az orosz orientáció agyréme lomtárba került.

Ehelyett — Bethlen olaszországi útja előtt — a magyar-román personálunió rémképe született meg a túlfűtött fantázia forráságában. Voltak, akik egyszerűen be akarták léptetni Magyarországot a kis-ántántba, voltak, akik Páneurópa vagy Középeurópai Egyesült Államok, esetleg egy dunai konföderáció alakjában akarták visszaállítani az összeomlott német és osztrák nagyhatalmi közösség struktúráját. Somssich József gróf például így ír erről a kérdésről: „Távol áll tőlem azt állítani, hogy a régi monarchiát minden áron helyre kell állítani, de ki merem mondani, hogy ha nem sikerül annak helyébe valami egyebet helyezni, úgy a legsötétebb jövő elébe nézhetünk nemcsak mi, de a volt monarchia egyéb államai is. Hogy azt az új alakulatot majdan dunai konföderációnak, vagy egy u. n. „Staatenbund”-nak (államszövetség), vagy „Bundesstaaten”-oknak (szövetséges államok) fogjuk-e nevezni, azt ma még idő-előlti megállapítani; egyelőre szabadjon azonban remélnünk, hogy a tömörülés szükségességét nemcsak a mi mértékadó köreink, de egyik-másik szomszédunk is belátja és megvalósításában közreműködik.”

Nem, ezt nem szabad remélni. Nem konföderációra, hanem integritásra van szükség, Szent István király birodalmának helyreállítására. A dunai konföderációtól csak egy lépés az Európai Egyesült Államok utópiájáig s ezt az utópiát a legrosszabb helyről, a francia miniszterelnök székéből ajánlották

Középeurópának. Painlevé jól számított. A világsajtó fontoskodva tárgyalja a francia miniszterelnök magas - röptű elmefuttatását; s a világsajtó után Magyarországból is hódolattal üdvözlik Painlevé hitvallását az örök béke és az Európai Egyesült Államok új vállalása mellett.

Eszünk ágában sincs, hogy rosszhiszeműséggel vagy a nemzeti öntudat fogyatékoságával vádoljuk azokat, akik felülnek a volt francia miniszterelnök puffogó frázisainak. A francia nép sovíniszta és nacionalista: még sem kiáltotta ki ezért Painlevét pacifistának vagy a győzelem árulójának. Franciaország tudja, hogy a világgyógyító egyetemes orvosságot Painlevé a külföldnek ajánlja, de maga nem vesz be abból egyetlen cseppet sem. Painlevé az Egyesült Államok utópiáját hirdeti, de ezalatt szépen fenntartja a megszállást és irgalmatlanul behajtja a hadisarcot Németországon és a francia nép bojkottálja nemcsak a német anilinfestéket, hanem a német tudományt, irodalmat és művészetet is. Franciaország a civilizáció élén halad, tiszteletben tartja a népjogokat, előharcosa a szabadságnak, de azért nem tűri, hogy Abd el Krim függetlenítse a maga népét a francia zsarnokság alól. Painlevé vizet prédikál és bort iszik, mert tudja, hogy a víz, amelyet Európával meg akar itatni, mérgező baktériumokkal van tele.

Az Egyesült Európai Államok gondolatánál valószínűleg még sokáig ácsorog az emberi ész és sokáig eljátszik a fantázia. De aki meg akarja csinálni, annak első sorban a franciákkal gyűlik meg a baja. Franciaország már egyszer megmutatta, hogy mit ért ő Egyesült Államok alatt. Napóleonnak hívták azt a

franciát, aki egész Középeurópából egy nagy államszövetséget kalapált ki örökké vértől csepegő kardjával. Nos, ezt az államszövetséget nem köszönte meg Európa népe, amelyet a korzikai ember erőnek erejével fel akart szabadítani és boldoggá akart tenni a francia császár protektorátusa alatt. Lehet, hogy Painlevé is így gondolja az új államszövetséget. De ha így gondolja, akkor hamar meggyűlik a baja egy másik nagyon liberális és nagyon öntudatos ország közvéleményével. Angliáról van szó, amely egy kicsiny szigetország Európa nyugati partjaival szemközt, de a föld egyötödének ura, kizárólag annak következtében, hogy Európában apró nemzeti államok vannak egy óriási államszövetség helyett. Nem. Anglia nem kér az Európai Egyesült Államokból soha. Ő már egyszer megjárta egy ilyen államalakulattal az Atlanti Óceánon túl. Az Amerikai Egyesült Államok kialakulásából eleget tanult.

Franciaország még meggondolja majd, hogy elidegenítse-e magától az Európai Egyesült Államok propagandájával Angliát. Jól meg fogja gondolni. Mert ha netalántán mégis feláldozná egy szép utópiáért az angol szövetséget, abban a pillanatban megindulnak a német ezredek és nem állanak meg a Marne-nál és Verdun erődjeinél. Akkor Franciaországnak vége van és vége van az Európai Egyesült Államok szép álmának is. Mert Németország ugyan hajlandó megcsinálni a középeurópai államok konföderációját, de ő a módszert nem Painlevé beszédeiből, hanem Napóleon stratégiájából veszi majd át.

Az új jelszó eldőrdült és még sokáig visszhangzik az elesett, bágyadt, jobb jövő után sóvárgó, poli-

tikai messiások után epekedő népek agyában. A magyar radikális agyvelő csodálatosan hajlamos az ilyen epidémiák befogadására. Volt idő, amikor magyar fantaszták megelégedtek egy kis dunamenti Svájc-al; láttuk, hogy ez mennyire sikerült. Most egy nagyobb és fantasztikusabb vesszőparipára kaptak: nem sikerült a kis Svájc, tehát az Európai Egyesült Államok gondolatával kell elbódítani az égő, szenvedő, vergődő elméket.

Bethlen István gróf nem ment bele ezekbe a társasjátékokba. Nem vétette el Albrecht főherceggel sem az olasz király, sem a román király leányát, nem lépett be a kisántántba, nem fenyegette Európát a szovjetszövetséggel és nem kért Páneurópából. Ehelyett 1927 Április 2-án feleségével és a külügyminisztérium néhány előkelő tisztviselőjével felült a vonatra és hétfőn, április 4-én, beszállt a római Grand Hotel egyik lakosztályába. Még aznap délben meglátogatta Mussolinit és a Palazzo Chigi gyönyörű dolgozószobájában a ducet és Bethlent közös filmre fotografálták le az olasz riporterek. A duce átadta Bethlennek a Mauricius- és Lazarus-rend nagykeresztjét, délután pedig Bethlen István grófnénál tiszteletget és finom bókokat mondott neki a Fiera letterariában olvasott Bethlen Margit-féle novellák kapcsán. Este ebéd volt a magyar követnél. Másnap, kedden, a Palazzo Chigi dísztermében aláírták a magyar-olasz barátsági szerződést s Mussolini Corvin-kódexekkel ajándékozta meg Magyarországot. Este a Capitoliumon díszebéd volt, amelyen a duce ezt a pohárköszöntőt mondta:

— Ama szívélyes és egyhangú rokonszenv, amely-

lyel az olasz nemzet üdvözölte önt, amikor közénk érkezett, bizonyára már tolmácsolta ön előtt azt, hogy mily őszinte és spontán érzelmek fűzik a mi népünk lelkét a magyar nemzethez. Az anyatermészet és a történelem mélységes kötelékeket és rokonságot teremtett a két nemzet között. A mi barátságunk, amely valójában olyan régi keletű, hogy kezdetének megállapítása céljából egészen Arragoniai Izabelláig és Corvin Mátyásig kell visszamennünk, az idők során mindinkább megerősödött. Nemzeti felébredésünk heroikus korszakában, amikor önkénteseink és katonáink oldalán számos magyar is ontotta nemes vérének, ez a barátság még jobban megszilárdult. Ettől kezdve minden alkalommal, valahányszor országaink súlyos perceket éltek át, az olasz és a magyar nép testvéries közelségben érezték egymást. Ha önök mivelünk tartottak, amikor Olaszország, saját nemzeti tudatára ébredve, egységes és független akart lenni, mi is önök mellé állottunk, valahányszor az önök fékezhetetlen nemzeti szelleme büszkén megnyilatkozott.

— A világra zúdult tragikus korszak, amelynek során állami és politikai kényszerűségek országainkat két ellentétes táborra osztották, nem volt képes e kölcsönös baráti érzelmeket elhalványítani.

— A válság elmúltá után kölcsönös rokonszenvünk érzelmei, amelyek végre szabadon fejlődhetek ki és nyilvánulhattak meg, megújult erővel indultak virágzásnak. Kétségkívül megérezte ezt a magyar nemzet akkor, amikor a konfliktus befejezése után nehéz pillanatban közel érezte magához Olaszországot, amely hön örvendett annak, hogy némi vigaszt biztósíthatott Magyarország számára. És, amikor ez a próba

is elmúlt, Olaszország nyíltan kifejezte a nemes magyar nemzet előtt, hogy milyen csodálattal nézi ez alkalommal tanúsított bámulatos erejét.

— Ma az új Olaszország lelkileg közelállónak érzi magát ama nemzethez, amely érintetlen formában megőrizte a régi erényeket és amely oly dacos vitalitásnak adta tanújelét. Ma inkább, mint valaha, megelégedéssel és hittel látja Olaszország, hogy⁷ Magyarország jobb jövő felé halad, amelyre kiválóan méltó. Igen örvendek annak, hogy nagyméltóságod jelenlétében megerősíthetem országomnak a magyar nemzet iránt táplált érzelmeit.

— Ma ön velem együtt aláírt egy barátsági szerződést, amely hivatva van hivatalosan megszentelni azt, ami népeink lelkében már megvolt. Amikor majd Fiume kapuján keresztül a magyar forgalom újból rálép a tenger szabad útjaira, ezzel a közgazdasági életnek amaz áramlatai is táplálékhoz jutnak, amelyek a fennálló kapcsok megerősítéséhez sokban hozzájárulnak.

Szerdán Bethlen audiencián volt az olasz királynál, aki déli egy órakor dejeuner-t adott a magyar miniszterelnök és felesége tiszteletére. A fogadtatás a Kvirinálban a legdíszesebb külsőségek közt folyt le. A vendégek díszbe öltözött gárdisták közt vonultak fel a palotába. A király Bethlen Istvánné és Khuen-Héderváry Sándorné közt ült s ott volt Giovanna hercegnő, a király leánya, Mussolini miniszterelnök és Grandi államtitkár. Este Hóry András követ ebédet adott, amelyen Olaszország politikai, társadalmi és művészeti arisztokráciája és a Rómában működő egész diplomáciai kar megjelent. Csütörtökön Bethlen el-

búcsúzott Mussolinitól, pénteken ő és felesége kihallgatáson voltak a pápánál és szombaton elhagyták Rómát.

Ez volt Bethlen orientációja. A szövetséget sokan és sokféleképpen kommentálták, de nem az az érdekes, hogy mit szólnak hozzá a nemzet barátai: ezek egyelőre üres bókók és jóindulatú jósolgatások — a fontos az, hogy ellenségeink mit szoltak a dologhoz. A Quoditien sűrítve hozza az összes rosszindulatú találgatásokat, íme:

Bármilyen is a szerződés tartalma, igen súlyos esemény, hogy a magyar és olasz fascizmus szövetséget köthettek, mert ez megerősíti Bethlennek és Mussolininak, a demokrácia nagy elnyomóinak pozícióját. Esetleg elősegítheti a szerződés a restaurációt is. A szerződés igen nagyjelentőségű, mert az angol-olasz együttműködés révén bekapcsolódik Anglia szovjetellenes akciójába. Ezzel Magyarország, amely úgy is tömve van angol arannyal, hivatalosan hozzászegődik Olaszország ambícióihoz és osztani fogja Angliának a szovjettől való félelmét. A szerződéshez Bethlen István gróf nyilván olyan feltételeket kötött, amelyek csak Magyarország szomszédai, a csehek és a szerbek ellen irányulhatnak. Ha hozzávesszük, hogy éppen ők azok a nemzetek azok, amelyeket szoros baráti viszony fiúz Franciaországhoz, akkor megérthetjük, milyen veszedelmet jelent a magyar-olasz szerződés Franciaország számára.

Ez a kommentár többet mond minden lojális áradozásnál, amellyel itthon és minden savanyú közö-

nyösségnél, amellyel a kisántánt részéről fogadták Bethlen és Mussolini szövetkezését.

II.

A Quotidien azt mondja, hogy Mussolini és Bethlen a demokrácia nagy elnyomói...

Van benne valami. Bethlen és Mussolini cselekedetei elárulják, hogy abból a demokráciából, amely Európát odáig juttatta, ahol most van, csakugyan kiábrándultak. A demokrácia zsákutcába jutott. A marxizmus ugyan a demokrácia elvi alapján áll, de egyelőre még Oroszországban sem jutott tovább a diktatúránál. De a demokrácia nacionalista szempontból is lejárt a magát. A demokrácia törvényes gyermeke a parlamentarizmus; s ez a leányzó már sok szégyent hozott amúgy is agyonkompromittált és hitelét veszített apjának fejére. Az európai parlamentek szomorú vergődése azt a gyanút kelti a közömbös szemlélőben, mintha már csak azért állnának fenn, mert nem tudják azokat mással és jobbal helyettesíteni. A demokratikus parlamentek sehol sem képesek olyan erős és homogén többséget produkálni, amely az egész nemzet akaratát tudná demonstrálni. A parlamentek mindenhol ad hoc koalíciókkal, vagy blokkokkal dolgoznak s csak csekély befolyással vannak úgy a nemzeti életre, mint a közigazgatásra, amelyeket a parlamenttől távol álló erők s a parlamentáris körökkel sokszor ellenséges viszonyban álló bürokratikus szervezetek irányítanak.

Angliából és Franciaországból, a parlamentarizmus két klasszikus hazájából frappáns példákat

lehetne felhozni a demokrácia csődjének bizonyítására. De maradjunk Magyarországon. A mi parlamentünk ellenzéki oldala semmi kívánni valót nem hagy magán demokratikus volta szempontjából. A mi doktriner demokratáink eszmei közösségben élnek a szociáldemokratákkal, de maguk közt annyi frakcióra bomlanak, ahányan csak vannak s a szocialistákkal való kooperációt annyiszor bontják fel, ahányszor szavazásra kerül a sor a parlamentben. A mi demokrata ellenzékünk még odáig sem tudott eljutni, hogy vezért válasszon, aki — lord Bolinbroke szavai szerint — felverné a vadat s akit a nép kopók módjára követne.

Nálunk nem rosszabb a helyzet, mint máshol, de ez a nem rosszabb helyzet közel áll a csődhez. A demokrácia leleplezte magát: szónokolni tud csak, de cselekedni nem. Még önmagával sem tud mit kezdeni, mert megbénítja magát az individuális szabadságnak a politikai atomizálódásig menő túltengésével. Magyarán: egy jóra való pártot sem tud alapítani, nem hogy aktív és homogén többséget, vagy egy életerős, kemény kezű kormányt.

De ez nem öröm és nem perspektíva. A demokrácia — úgy látszik — megbukott s magával rántja az ortodox parlamentarizmust. Ezen talán nincs is semmi sírni való. De mit tegyünk helyébe?

Az európai politika legsúlyosabb problémája ez a „mit tegyünk helyébe?” A diagnózis megvan; de hol a terápia? Azt hiszem, ezen még sok Hamlet sokáig kínozza gondoktól égő, elgyötört, tépelődő agyát.

Mussolini, a régi szocialista vezér, kiirtotta Olaszországban a szociáldemokrata pártot. Bethlen István, akit a szocialisták becsaptak a paktummal, kijelentette, hogy a szociáldemokrata párt ezzel kívül helyezte magát az egységes magyar fronton. Azt is Bethlen merete kimondani, hogy a szocializmust és kommunizmust ennél fogva csak a taktika különbözteti meg. Ez őszinte és bátor beszéd. Garami Ernő azonban nem ilyen őszinte. Garami esztelen nagyzási mániának minősítette a szociáldemokrata párt szerepét a forradalmi kormányalapításokban s azt írja, hogy a bolsevizmus és a szociáldemokrácia olyan szöges ellentétben állanak egymással, mint akár a szociáldemokrácia és a legvéresebb császári önkény. Már majdnem elhittük neki. Most látjuk, hogy ez „szöges ellentétben” áll az igazsággal. A szociáldemokrácia mindenütt hajlamos arra, hogy a csöcselék diktatúrájává fajuljon, ahol erre alkalom kínálkozik. Igaza inkább Kun Bélának volt, aki be merete vallani, hogy a szociáldemokrácia az alfa, a bolsevizmus az ómega, aki meg merete írni, hogy ő nem nézi, mi az igazság, csak azt, hogy mi használ, vagy mi árt a proletariátusnak s csak a bécsi lumpenproletariátus őszinte, amikor forradalmat csinál egy esküdtszéki verdikt (a saját esküdtszékének ítélete) miatt, mert az véletlenül nem az ő osztályérdeke, osztályízlése, osztályerkölcse szerint mérte az igazságot!

Nem. Mondjuk ki, hogy mától kezdve őszinték leszünk. A szocialisták ismerjék be, hogy őket csak taktikai szempontok választják el a kommunistáktól, — a polgári társadalom pedig mondja ki bátran

és őszintén, hogy semmi különbséget sem lát nemzetközi szocialista és világorradalmasító kommunista között, ha a szocialista kívül helyezi magát az egységes nemzeti fronton.

Ha mind a két fél részéről lesz annyi bátorság, hogy erre a tiszta és szilárd alapra helyezkedjék, akkor talán hamarabb kitisztul a helyzet. Olaszországban és Oroszországban pro és kontra megvolt a bátorság; meg is lett az eredmény; az egyik oldalon az élet, a másik oldalon a halál. Ami Középeurópában van, győztes és legyőzött államokban egyformán, az a rothadás. Rothadásból is támadhat élet és támadhat halál is: mi nem akarunk és nem is fogunk meghalni, de a lassú feloszláshoz sincs kedvünk tovább. Élni akarunk, mint ahogy Anglia is életakarását bizonyította, amikor leszámolt a szovjet-propagandával s Olaszország is az életet választotta, amikor leszámolt az egész szociáldemokráciával.

Bethlen István leszámolt a liberalizmussal is. Ebben a kérdésben a legjobb magyarok is két táborra szakadtak; az egyik tábor minden bajt, amely ötven év óta érte a nemzetet, a liberalizmus rovására ír, a másik minden baj orvosságát a liberalizmustól várja. Hogy kinek van igaza — azt óvatosan és okosan kell eldönteni; minden attól függ, hogy mit értünk liberalizmus alatt. Én meg tudom fogalmazni a liberalizmus tanát úgy is, hogy az valósággal krisztusi tanításnak látszik; de a politikai tudománynak nem az a célja, hogy egy viharvert múltú özvegy Mária Magdolnát mindenáron rehabilitáljon. Úgy is fel tudom

tüntetni a liberalizmust, hogy az sodorta nemcsak Magyarországot, de egész Európát a világháborúba, — de haszontalannak és meddő erőlködésnek tartom, hogy egy politikai rendszert tegyek felelőssé minden szerencsétlenségért, mikor a bajt végre is emberek okozták, akik vissza tudnak élni a legszebb elmélettel is. És ne feledjük el, hogy 1848 előtt és Napóleon után, a szentszövetség idején antiliberális szellemben kormányozták a népeket s nem volt paradicsom kertje az az Európa; viszont Angliának elég liberális alkotmánya és elég liberális közéletje van s az írek mégis évszázados forradalomban emésztik a maguk és a birodalom erejét.

Boldog emberek volnánk, ha minden bajunk okát egyetlen elv, egyetlen tévedés, egyetlen axióma, vagy egyetlen bűn alapján meg tudnánk állapítani. Akkor semmi sem kellene, mint hogy kitorúljunk szótárunkból azt az egy szót és kivágjuk államéletünk szervezetéből azt az egy fekélyt; de a betegség, amely átjárta az egész organizmust, nem gyógyítható ily primitív módon. Magyarországot nem lehet meggyógyítani sem úgy, hogy kiírtjuk, sem úgy, hogy újra trónra ültetjük a liberalizmust. Mindenekelőtt már csak azért sem, mert kérdéses dolog, hogy volt-e Magyarországon igazi liberalizmus, sőt tovább kell mennünk: olyan politikai elv-e a liberalizmus, amely népek és korok bukását, vagy felemelkedését önmagában előidézhetheti?

Hogy Milton és Kant, vagy Washington és Franklin liberálisok voltak, ezt javára írjuk a szabadelvűségnek, de hogy Amerikában a liberalizmusból tröszt-diktatúra és közigazgatási anarchia, Francia-

országban pedig mindenható etatizmus lett, azzal a liberalizmus hívei nem szeretnek eldicsekedni.

A liberalizmus vádlói és védői egyképpen kénytelenek elismerni, hogy ez a princípium hasonlatos egy jóakarátú és nagyon szép asszonyhoz, aki igazi ember léteére naponkint hétszer vetkezik. A védők temérdek enyhítő körülményt találnak és a megértés és megbocsátás álláspontján felmentést kérnek a történelem esküdtszékétől. Nos, ha rajtam áll, esetleg fel is mentem a megtévedt erényt; de meggondolom, hogy hasznát veszem-e annak az erénynek, amely ennyi bajt zúdít az emberiség nyakába.

*

Mussolini mindezek helyébe a fascizmust, Bethlen István a nacionalizmust állította. A háború előtt úgy látszott, mintha a nacionalizmus örökre lejárt volna magát s még azok is eltitkolták nacionalista érzelmeiket, akik idegrendszerükben hordozták azt és nacionalista mivoltukat bizonyos ijedt ál-szeméremmel nyomban letagadták, ha egy borzas-hajú galileista hajadon megkérdezte tőlük politikai hitvallásukat. A nacionalizmus éppen olyan szégyelni való defektus volt, akárcsak a büntetett előélet vagy a vérbaj s aki mégis naivul feltárta nacionalista bensejét, az kitette magát annak, hogy kigúnyolják a körüti kabarékban, állandó rovatot kap a vicclapok hasábjain és kroit írnak róla a radikális lapok humoristái.

A háború után az egész világon rehabilitálták a nacionalizmust s kitünt, hogy minden nép életképes-sége saját belső értékétől függ és minden népet a

nemzetközi fórumon annyira becsülnek, amennyire az megbecsüli magát s amennyire kifelé is éreztetni tudja hitét a saját halhatatlanságában.

Vannak azonban, akik nem így, sőt éppen ellenkezőleg látják a dolgot. Ezek most humanistáknak nevezik magukat.

Mint mindenkinek, a humanistának is volt apja, de elesett a világháborúban. Illetőleg nem is esett el, csak begubózta magát. Tudniillik hernyó volt azelőtt, a földön csúszott, a történelmi materializmus, a pacifizmus és a defaitizmus sarában, obskúrus tanok mélyén húzódott meg, a marxizmus, szindikalizmus és kommunizmus titkos zugaiban. Néha egyenesen anarchista vagy nihilista volt s mint irodalmilag kezelt díszpöndró, ilyenkor selyemhernyónak hívatta magát s Turgenyev és Krapotkin herceg rokonságával kérkedett a földalatti csatornák fülledt atmoszférájában.

Mit kerteljünk sokat? Azelőtt, a béke utolsó évtizedeiben radikális volt. Világpolgár és Világ proletárjai egyesüljetek. Internacionalista, kozmopolita, művész hazája széles e világ. Felsőbbrendű ember, európeér, nyugati szellem, intellektuell, tudományos szocialista, örökbéke, világszellem, Európai Egyesült Államok, — gögös mosollyal, maró iróniával csúszkált-máskált a porban, fejét magasra emelve, mint a hernyók.

Addig-addig, amíg kitört a világháború.

A világháború alatt téli álmodt. A forradalmakban agyonkompromittálta magát. Soha olyan kudarcot nem vallott még elmélet, mint az övé. Egy

időben úgy látszott, mintha saját maga is megundorodott volna önmagától. Kisült azonban, hogy ez nem undor volt, csak közönséges gyávaság. És ahogy a hadviselt országokban csak némileg is elkezdődött a konszolidáció, újra felütötte fejét. A gubó széthasadt és most pillangó alakjában röpköd fejünk fölött.

Szép, finom, szelíd kis pillangónak játssza ki magát. Halkan zizegnek a szárnyai és le-leszáll, hogy mézet vegyen magához az esztéta-lelkekből. Először is világbéke-húrokat pengetett. Nem akart több katonát látni és azt mondta, hogy ez volt, vagy lesz az utolsó. Aztán jogrend és konszolidáció után sóhajtozott. Majd szabadságról és lelki függetlenségről beszélt. Szép, egyetemes, emberi posztulátumokról. Liberalizmus, demokrácia, igazság, béke, esküdtszék, jogegyenlőség, általános titkos választójog, parlamentarizmus — ezeket suttogta fülünkbe és lehet-e szebb szavakat súgni halandó ember fülébe?

De hamar kisült, hogy csak a hang Jákobé, a kéz Ézsaué.

A radikális világpolgárt ma már másként hívják. Egy társaságban hallottam először, ahol nacionalizmusról, integritásról, Csonkamagyarországról, irredentáról van szó. Ott azt mondta: én nem vagyok nacionalista; én nem akarok irredentáról hallani; én egyformán szeretem embertársaimat, nyelv, faj és nemzeti különbség nélkül; én hiszek Páneurópában, a népek világszövetségében, az emberiség szolidaritásában, a Népszövetségben, a kultúra közösségében, mert én humanista vagyok.

Ez a humanista. Nem hazafi, nem irredenta, nem militarista, hanem humanista. Tehát most így hívják.

Még most szerény és finom és teoretikus; irtózik a vértől, a háborútól, a felfordulástól: gyengéd és előkelő lélek. Anatole France, Shaw, Wells és a l'art pour l'art híve. Az irodalmat nem engedi összekeverni a politikával s letagadja, hogy Turgenyev, Tolstoj és Dostojevskij annak idején összekeverte. Wilson híve és egyelőre még válogat a sok internacionále között. Leninről engesztelékeny megértéssel szól, de dühbe jön Mussolini neve hallatára. A pesti Lenin fiúk vérengzését elítéli ugyan, de indokolni tudja, az ólmosbotokat azonban a világtörténelem legaljasabb fegyverének minősíti. Helyesli Magyarország lefegyverzését s megérti, hogy Mac Donaldot támadják a magyar szanálásért, de nem veszi észre a kisántánt örült militarizmusát és az erdélyi magyar kisebbség mártíromságát. Megbotránkozással csóválja fejét, hogy Anglia meg akarja szüntetni a diplomáciai összekötést Szovjetoroszországgal és felháborodik, hogy Chamberlain még mindig kezét fog Mussolinivel.

Ez a humanista. Most így hívják. Jó lesz rá vigyázni, mert a humanisták agyafűrt és lelkiismeretlen fickók voltak már a XV. században is, azóta pedig sokat tanultak. És a humanista hamar szemtelenné lesz, ha elszaporodik.

A humanisták jól dolgoznak s itt-ott haszonnal is jár a munkájuk. Például nekik köszönhetjük, hogy Mussolinist ráingerelték a fascizmusra és Bethlen István grófot a nacionalista politikára.

LENNI VAGY NEM LENNI

I

A királypuccsok kapcsán nem sikerült Magyarországot feldarabolni, pedig a kisántánt szívesen eljátszotta volna azt a szerepet, amellyel a szent szövetség oly nagy sikert aratott a lengyel tragédiában. Magyarország belépett a Népszövetségbe és gazdaságilag úgy ahogy, talpraállt. Még egy kitűnő alkalom kínálkozott, hogy letöröljék a Duna-medence térképéről és ehhez már magának Sauerwein urnák is megnyerték a beleegyezését. A frankpörről van szó. De Bethlen valahogy itt is felülkerekedett, sőt ez alkalommal már kitűnt, hogy Bethlennek hatalmas barátai vannak és Crucy úr — heves francia fantáziával — Angliának olyan érdekeltséget imputált a magyar ügy körül, amelynek kedvéért még marokkói érdekeit is feláldozta. A kisántánt tehát Foch marsallhoz fordult. Tudta, hogy a francia militarista körök élén a hatalmas marsallra mindig számíthat. Valahányszor tehát úgy látszik, mintha a világ urai kezdenék belátni, hogy igaztalanul bántak el velünk, a kisántánt mindannyiszor figyelmezteti Foch marsallt, hogy Magyarország erős, gazdag és hatalmas ország és titokban nagy hadsereget tart, amely állandóan fenyegeti a

körülötte levő győztes, vitéz, derék kultúrállamok egzisztenciáját.

Legnagyobb szerencsétlenségünkre egy szó sem igaz a vádaskodásból. Sajnos, szegények vagyunk, nincs katonánk, nincs fegyverünk, de azért Foch marsall jól teszi, ha állandóan rajtunk tartja a szemét. Mert annyi csakugyan igaz a dologból, hogy — nem jól ugyan, nem fényűzően és nem kedélyesen — de még mindig élünk, sőt élni is akarunk még néhány ezer évig. Sőt, azt is megmondhatják a tábornagynak, hogy ravasz, okos és mérsékletes magyarok vagyunk. Tudjuk, hogy most semmit sem tehetünk és olyan átkozottul ravaszok vagyunk, hogy nem is kockáztatunk semmit. Nincs mód, amelyen annyi veszedelmet készíthetnénk ellenségeink számára, mint csendes, béketűrő, okos várakozásunkkal. Passzivitásban vagyunk és mielőtt bármire is gondolnánk, előbb a magunk megrongált egészségét akarjuk helyreállítani. Tudjuk, hogy minden kaland, elhamarkodás és kétségbeesett sötétbeugrás most öngyilkosság volna. Éppen ezt nem akarjuk. Élni akarunk. Erősek, józanok, magyarok akarunk lenni újra és minden gondunk a gyógyulás.

Ezt mondják meg Foch marsallnak. Egy pár ezer fegyverrel több vagy kevesebb, — tudjuk jól, hogy ez sem nem ront, sem nem segít rajtunk. De mindennap egy csepp hit a szívünkbe és egy csepp vér az ereinkbe: ez megteremti a jövő erős, egészséges, bővérű és fürge magyarságát! Nem vagyunk oly bolondok, hogy Dávidot játsszunk és parittyával menjünk az antant-Góliát tankjei elé. De tele vagyunk Dávid hitével és bizakodásával. Hogy talán bele is nyugod-

nánk a békeszerződésbe? Szó sincs róla, Foch tábornagy úr! Ez, bevalljuk, sokkal távolabb van tőlünk, mint a kisántánt gondolja. Soha egy percre sem! A magyar gyerek már úgy születik a világra, hogy Kolozsvár, Kassa, Pozsony és Temesvár felé sóhajt a kis síró szája. De már a dajkájától tanulja, hogy csend, türelem, várj, nőjj meg, tanulj sokat, légy ember a talpadon. Szerezz vagyont, várj, várj, míg eljön az a gyönyörű nagy nap!...

A tábornagy úr talán hallott valamit a freudizmusról. Én a pszichoanalízist nem tartom tudománynak, de a pszichoanalízisnek van egy pár kitűnő ötlete a tudatalatti érzések és gondolatok felszínre hozatala körül s ezen a téren nem utolsó az, amikor az embert a freudista doktor felszólítja, hogy engedje szabadon csapongani fantáziáját, beszéljen össze-vissza mindent, ami eszébe jut és a nyelvére tódul, hagyja nyakló nélkül kalandozni az asszociációit abban a bizonyos kényszerlogikában, amellyel a gyermekek gondolkoznak az értelmi cenzúra sutbavetésével. Ilyenkor csakugyan sok rejtett igazság napfényre kerül. Ilyenkor az emberi lélek pongyolában mutatkozik meg és sok titkos szépség vagy sok titkos csúnyaság leplezi le magát. Ilyenkor gyakran bomlanak le a válaszfalak az őrületség és a zsenialitás, a naivság és a ravasz hipokrizis között, ilyenkor kisül az igazság — ha néha csak egy rögeszme, vagy egy ábránd, félelem vagy vágy, vagy akár egy elszólás alakjában is.

Mi magyarok is rajtakapjuk magunkat, hogy állandóan kényszerlogikával dolgozunk, az idegeinken keresztül gondolkodunk és pénzgondnak, politikai gondnak, nemzeti gondnak, egyéni és családi gond-

nak, minden testi, lelki hangulatnak, örömnök, fájdalomnak egy a vége: Nagymagyarország. Ez jut az eszünkbe, ha süt a nap, vagy ha szakad a zápor; ha az utcán öngyilkost szállítanak, vagy ha rágyújtunk egy cigarettára. Ha az ember akármiről, akármikor, akárhogyan gondolkodni kezd, ha kinyitja a száját, ha valamiféle írásba belefog... mindig ez a vége. Ha Freud professzor egy magyar embert felszólít, hogy engedje át magát a kényszerlogikának és hirtelenében mondja el egymásután mindazt, ami a nyelvére szalad, mindig ez a vége: Kárpátok ... Erdély ... Adria...

Ez azt mutatja, Tábornagy úr, hogy önnek csakugyan jó lesz résen állania. Mert, láthatja, mi fenéig romlott nép vagyunk. Mi ezer esztendővel ezelőtt már ilyen romlottan jöttünk be Európába. Nem tudunk belenyugodni abba, hogy elvétessék tőlünk, ami a mienk. A mi romlottságunkhoz csak egy nép romlottsága fogható. Azé a nemzeté, amely nem tudott belenyugodni a német Elzász-Lotharingiába. Ön ismeri a fajtáját. Nos, hát szakasztott ilyenek a magyarok is, Foch tábornagy úr.

Nem is teszi jól a kisantánt, ha a titkos jólétről és titkos fegyverkezésről szóló égbekiáltó valótlanságokkal kompromittálja magát. Ha igazán gyanúba akar keverni bennünket, jobban tenné, ha illetékes tábornoki körökkel közölné az alábbiakat.

II.

Itt valahol, ott valahol esett, szép, szomorú fejekkel, négy-öt magyar összehajol...

De ez nem Parisban van, ahova a háború előtt

sírrvavigadozni jártak a magyarok és sötét próféciaikat mondtak a Bakonyról és a romlásnak indult hajdan erős magyarokról. Nem. Ezt kis kolozsvári és kassai, temesvári és pozsonyi kávéházakban lehet mostanában látni, ezt a rembrandti képet, négy-öt összahajlott magyar fej szilhuettjét, borús, ráncos, aggódó arcokat, reszkető ajkakát, amelyek gyötrődve kérdik: miért és meddig és megérjük-e mi még, hogy másképp is lesz ez?

És most nem Parisban írják az új, könnyes és zokogó verseket, hanem Erdélyben és a Kárpátok alatt — egy új, erős, zengő magyar költészet nőtt a szomorúság és árvaság fáján s ez az új hajtás költőibb és magyarabb mindennél, ami Budapesten terem. Ez a másik Magyarország magyarabb és lelkesebb, művészibb és mélyebb lelkekkel van tele s bizonyos, hogy ez egy új, ragyogó renaissance-szal ajándékozta meg nyelvünk történetét.

Sok szépszavú és zengő lelkű Mikes Kelemen ül a kis Magyarország partján s hallgatja idegen tengerek mormolását... Máramarosban és Csíkmegyében, Bácskábac és a tótok földjén most jöttek rá az emberek, hogy a legszebb és legfájóbb szerelem az, amely az embert a hazájához köti. Ott mindennap megkérdezik egymást: meddig tart ez még? Mindennap megnézik az újságokat: nincs-e bennük valami hírecske, amelyből illúziókat lehet felépíteni a békeszerződések revíziójáról? Ott túl a sorompókon látják az emberek, hogy a békeszerződést sehol a világon nem veszik komolyan. Látják, hogy angol és francia államférfiak maguk is bevallják az új európai térkép lehetetlen voltát. Tudják, hogy az olaszok gúny és megvetés

hangján beszélnek Wilson professzor úr országhatárai-ról, amelyeket tudatlanságtól és bosszúvágytól vezetett kezek rajzoltak meg a háború alatt. Ott jobban tudják, mint itt, hogy a győztes Románia államférfiai is — így, szószerint, magyarul — s ó h i v a t a l n a k nevezik a Népszövetséget. Ott azt is tudják, hogy a nagyántánt már csak formailag áll fenn és Olaszország messzebb van Franciaországtól, mint Berlintonl Paris s hogy nincs az a hatalom, amely még egyszer lövészárokba tudná kényszeríteni az angol fiatalságot Franciaország érdekeiért. Chamberlain nem tűri, hogy a Népszövetség beleavatkozzék Bulgária belügyeibe és Szovjetország csak azért üzheti tovább forradalmosító agitációját keleti és déli Ázsiában, mert a többi nagy hatalom még a leninizmust sem gyűlöli annyira, mint az angol imperializmust. Ez így van és a Népszövetség nem úr senki fölött sem, csak aki önként aláveti magát rendelkezéseinek. Kis és nagy dolgokban egyaránt tehetetlen ez a testület s eddig jóformán semmi eredményt nem ért el, ha csak azt nem könyveli el sikernek, hogy a magyar cognacot ezentúl borlelkének vagy minek kell hívni. A kisebbségi jogok, birtokreformok, kártalanítások, nyugdíj-ügyek, határrendezések terén éppen a kis- és nagyántánt részéről éri napról napra frivol gúny és felsülés és igazságosztó hatalmától ma a kis gyermek sem fél, sem Franciaországban, sem Itáliában, sem Romániában. Erdélyben a magyar földbirtokosok törvényen kívül állanak s míg az erdélyi angol vagy francia, vagy jugoszláv birtokosok kártérítést kapnak lefoglalt földjeikért, addig a magyar birtokosokat egyszerűen kikergetik ősi birtokukból.

Csonkamagyarország mégis az egyetlen ország a világon, amely úgy viselte magát, mintha belenyugodnék a trianoni béke égbekiáltó igazságtalanságába. Pedig egyszer, amikor *egy* kissé megmozdult, a nyugatmagyarországi dolgok körül tapasztalhatta már, hogy az erő, az akarat, a bele nem nyugvás, a dac, a tiltakozás nem marad eredménytelenül. A fiúmei kérdés és a nyugatmagyarországi népszavazás volt az első komoly rés a békeszerződések sérthetetlenségén. Ezt a rést azóta olyan tág repedések követték, hogy ma már csak a hatalmak egymásra való féltékenysége és a leigázottak tehetetlensége drótozza össze Wilson Tótországait.

És ott; túl a sorompókon egyre várják, hogy a magyarok mikor és hogyan ragadják meg a nemzetközi politika nap-nap után kínálkozó alkalmait, hogy szóvá tegyék a revíziót. Nem, arról ott sem álmodoznak, hogy fegyverrel szóljunk bele a népek vitáiba. Ez örültség volna, mert hiába volna D'Annunziónk, aki Fiúmét megszállja, miránk a Népszövetség éppen azért uszítaná a kisántánt gyűrűjét, hogy legalább egyszer életében megmutathassa erejét és létjogosultságát. Ezt ott is tudják s nem is ezt várják tőlünk. De várják azt, hogy itt benn a lelkek bele ne nyugodjanak a mostani helyzetbe; várják, hogy egy pillanatig se szűnjünk meg agitálni és elégedetlenkedni; várják, hogy bejárjuk egész Európát és győzzük meg a világ minden népét a magyarok igazságáról.

Nekünk, akik itt élünk, a sorompókon belül, ezt éppen oly erősen kell éreznünk, mint ahogy ők érzik a megszállott területeken. Lehet, hogy néhány esztendővel ezelőtt még opportunusnak látszott ezekről a

dolgokról hallgatni. De ma már erre semmi szükség. Ami ezelőtt két évvel még politikai ügyetlenség volt, az ma már parancsoló szükség és egyetlen helyes magyar politika. Perényi Zsigmondra kell hivatkoznom, aki a békerevízióról a következőket mondta:

— Néhány évvel ezelőtt sokan még csak suttogva mertek erről beszélni, hiszen a békeszerződések sérthetlenségének vitatását az utódállamok majdnem casus bellinek tekintették. De azóta nagyot változott a világ felfogása, a locarnói konferencia óta megszűnt a békekötések sérthetlensége. A közvetlenül nem érdekelt európai és amerikai államférfiak szeme kinyílt és meglátták a békeszerződésnek egész Európára kiterjedő káros hatását. A revízió szükségessége vitán felül álló igazsággá erősödött és csak a végrehajtás módozataival nincsenek tisztában. Én azt hiszem, hogy közel van már az az idő, amikor a szomszédállamokban is lesznek olyan bölcs államférfiak, akik felocsúdvá az imperializmus kábító álmából, be fogják látni azt, hogy saját érdekükben engedniök kell az ő intranzigens álláspontjukból.

Értsük meg jól: volt idő, amikor a békerevízióról beszélni nem volt okos dolog; ma az a helyzet, hogy Hungária irredentáról nem beszélni bűn.

És hála Isten, beszélnek is már. Lassan, de biztosan érik ez a gyümölcs. Ma már Budapesten is összehajolnak szép, szomorú fejek, magyar fejek és magyar szívek, csordultig fájdalommal, felháborodással és könnyel és kérdezzetik egymástól: miért van ez így és meddig tart még ez?

A magyar föld talaja meglazult és itt-ott, mindig több és több helyen, apró melegvízforrások fakadnak

a földből. Könnyforrások ezek, amelyek a Hungaria irredentáért buggyannak fel s lassan-lassan egymásba folyva s szétterülve elöntik a magyarok szívét.

III.

Nemrég valamelyik társadalmi egyesület közép iskolai tanulók számára pályázatot irt ki. Hetedik-nyolcadik osztályú gimnazistáknak arra a kérdésre kellett felelniök: milyen eszközökkel gondolják visszacserezni Magyarország régi határait? Vagyis: ez a pályakérdés ki akarta puhatolni, hogy a tizenhét-tizen-nyolcéves Magyarország hogyan képzei el az irredentát. Az eredmény? Számtalan pályamű érkezett, többnyire okos, értelmes, csinos dolgozat, a kultúrfőlényről és diplomáciai ügyeskedésről, de hogy fegyverrel kell visszaállítani a régi magyar határokat és pedig sürgősen, haladéktalanul, kapával, kaszával, szabad-sággharccal, — arról mindössze négy-öt fiú beszélt.

Hm...

Mi ez?

De Amicis és Daudet könyveiben a kis savoyardok s a kis elzásziak másképp beszélgetnek. És másképpen beszéltek a magyar gyerekek is negyvennyolc után, sőt még a kilencvenes évek véderővitái alatt is más hangnemben folytak le a diáktüntetések Pesten és a jogakadémiai városokban. Meg tudom érteni, hogy a szóban forgó pályázat eredménye nem alkalmas arra, hogy magyar De Amicis-ok és magyar Daudet-k fantáziáját romantikus novellák megírására inspirálja. Sót, bevallom, engem is lehangol ez a gyér mekleléktani tünet. Szebb lett volna, meghatóbb, elbájolóbb és szívdobogatóbb, ha ők, a tizenhétévesek,

a forró és zabolátlan temperamentuma kis magyarok naivul, ahogy hozzájuk illik, megvillogtatják a véres kard szimbólumát és felajánlják fiatal életüket Erdélyért és a Kárpátokért. Mi öregek ellágyultunk volna ezen az entuziazmuson és eléjük álltunk volna, hogy leszereljük őket.

Bevallom, nekem, íróembernek, nincs kedvem hallelujázni a pályázat eredménye fölött. Nekem kedves és megindító látvány az emberben felfedezni az örök gyermek naiv és édes rajongását. De nem is szomorodom el. Ha már a gyermekek is józanok és megfontoltak, körültekintő politikusok és számító diplomaták, ha már a gyermekek is többtermelésről, gazdasági talpraállásról, faji és kulturális megerősedésről, európai erőviszonyokról és a magyarság modernizálásáról értekeznek véres kard és revánsbosszú helyett, ez sem nem lesújtó, sem nem felemelő, sem sírni, sem örülni való, ez egyszerűen csak kortörténeti és tömeglélektani tünet.

Ez a tünet térben és időben egyetemes. Minden nagy világkatasztrófa után mindenhol így van. A háború mindig roppant testi és lelki erőfeszítést jelent, amely után az emberek mindig azt hiszik — még a győztesek is! — hogy igazság, becsület, jog, területi igények, hatalmi vágyak, vagy méltánytalanság, rablás megtorlása és elveszett értékek visszaszerzése felé minden út hamarabb elvezet, mint a háború.

Ennek a kornak minden oka megvan arra, hogy csakugyan ezt higgye. Gyűlöli a háborút? Nem. Fél tőle? Nem. Csak haszontalannak, hiábavalónak Normann Angell cinikus angol fogalmazása szerint — rossz üzletnek tartja.

Még azt sem kérdezem, hogy igaza van-e? Sőt. Megengedem, hogy nincs is igaza. De kénytelen vagyok belátni, hogy egy olyan háború után, amely húszmillió ember életébe került s csak nyomort és lelki veszettséget hozott az emberiségre, de senkinek, egyetlen népnek, egyetlen embernek — angolnak, franciának, sőt győztes és meg zabált kisántántbelinek sem adott semmit, mindenre gondol a megcsömörlött lélek, csak háborúra nem. Jobb volna pedig, ha éppen arra gondolna? Lehet. De nem tud. Ez a törvény. Tíz-hús esztendő kell, amíg újra eszébe jut.

Az 1927. évben érettségiző gimnazista sem tud. Ő négyéves kora óta, vagyis, amióta az eszét használja, nem hall egyebet, minthogy minden baj, nyomor, bűn, gazság és tragédia oka a háború. És ezt a háborút az öregek csinálták. Ő most okosabb akar lenni az öregeknél. És úgy gondolkozik, hogy legalább is kipróbál minden egyéb eszközt, mielőtt háborút üzenne Európának ...

Ezt mutatja a pályázat eredménye. Nem regényes és nem hősköltemenynek való eredmény. De én, hiába, mégis úgy érzem, hogy ha arra kerül a sor, a pályaművek szerzői lesznek a legjobb frontharcosok.

A lapok megírták az esetet és két újság — s éppen a legmagyarabbak közül való — elegikus hangon parentálta el ebből az alkalomból a magyar ifjúságot. Hangulat. És hangulati értelemben két pompás vezércikkkel lett gazdagabb a magyar publicisztika. De a két vezércikk egyértelműleg tovább is megy és felteszi a kérdést, hogy ki felelős ezeknek az álom és illúzió nélkül való kis kiszámításon magyaroknak koravén s objektív bölcseségeért? Ki az, aki lenyír-

bálva szárnyaikat, pápaszemes és kultúrfölnyes kisbaglyokká szelídítette a magyar sasfiókokat?

A két lap nem Bethlen István grófort támadta ezért, pedig, hogy ebben az országban valami kormányzati elv ez idő szerint Bethlen akarata nélkül, vagy éppenséggel ellenére alakulhatna ki, azt nem merném mondani, — hanem azt az embert, akit Bethlen az ország kultúrdiktátorává tett, azt a majdnem páratlanul hasznos politikust a Bethlen körül dolgozók között, aki eddig még férfiasan elvégezett minden rájabízott dolgot.

Klebelsberg Kunó grófról van szó.

Ki ez a Klebelsberg?

Az bizonyos, hogy itthon és a külföldön Bethlen István után Klebelsberg Kunó nevét emlegetik legtöbbit a magyar politikában. Ez az idegen hangzású név épp úgy magyar fogalommá lett és épp oly népszerűen hangzik Pesten s a vidék lejelrejtettebb zugaiban is, mint például egykor Wekerle vagy Hieronymi, Trefort vagy Festetich György neve. A viselője is történelmi alakká nőtt; benne van a magyar nép eszejárásában, argot-jában, humorában, — majdnem azt mondtam, hogy még a költészetében is; talán tíz év múlva majd ezt is elmondhatom. Nehéz róbr írni. Aki kiejti a nevét: gyanúba keveredik, hogy nem lekötelezettje vagy haragosa-e? Különös dolog — vagy éppen ellenkezőleg: ez a természetes? — Klebelsbergnek nincsenek objektív kritikusai, csak ócsárlói vagy hízelgői vannak. Ez mutatja, hogy ő valódi, hogy aktív, hogy eleven ember, hogy erős és nagy egyéniség abban a korban, amelyet nemcsak tudományban, hanem a politikában is a mikrobák századának lehetne

nevezni. Ez mutatja, hogy ő tudja, mit akar és amit akar, meg is tudja valósítani. Ő is tévedhet, de a tévedése is az emberi nagyság egyik velejárója. A rendszer — a kultúrfölény — lehet, hogy nagyon messzenéző, kerülő utón elinduló és a jövő számára dolgozó, nagyon drága és merész szisztéma, de bizonyos, hogy koncepciózus és hazafias elgondolás és nagyszerű programm.

Mi ez a programm?

Ő maga így felel erre a kérdésre:

— Szomszédaink a monarchia összeomlása után területben, népességben és anyagi erőforrásokban megnövekedtek; művelődési fölényünk leküzdése végett tervszerű kultúrpolitikai programokat állítottak fel, melyeknek megvalósítására hatalmas pénzügyi erőket vetettek latba. Ne feledjük el, hogy az a szent terület, amelyet mi hazánknak nevezünk, Közép-Európában, Európa belvárosában fekszik s ha mi magyarok csak egy kisebb műveltségű állam zsúpfedeles házában akarnánk élni, akkor ilyen ház számára nagyon korán túlságosan drágává válnék Európának ebben a belvárosában a házhely. Lebontanák szegény zsúpfedeles házunkat és más, szerencsésebb nemzetek építenének itt modern palotát. Valójában lét vagy nemlét kérdéséről van szó.

A programm tehát a „lenni vagy nem lenni” kérdés megoldása.

Embernek, fajnak, népnek, nemzetnek, tragikus helyzetben szinte egyetlen és legeslegvégső kérdése: lenni vagy nem lenni? Lehet így élni, megcsonkítva, legázolva, koldusboton, bénán, üres, rongyos tarisz-

nyával, énekes kéregető módján fetrengve a népek országútján? Szörnyű tragédia! Arra gondolni sem lehet, hogy fegyvert ragadjunk és azzal szerezzük vissza régi gazdagságunkat. Európa ellenséges, idegen, a legjobb esetben közönyös szemmel nézne ránk és a szomszédaink létkérdése a mi dilemmánknak a „nem lenni” irányában való megoldása. Eszembe jut, hogy Romáin Hollandnak van egy bűvös-bájos kis regénye, amely olimpusi, derűs hetykeséggel ezt a címet viseli: Élünk ám még, cimbora! A hőse Magyarország, — vagy mit is beszélék, Romain Rollandnak Hekuba a mi kis dunamenti népünk! — a hőse egy szegény, pestises, vagy kolerás paraszt, a szeretetreméltó, vidám Colas Breugnon és ő vágja ezt oda a képmutatón szánakozó szomszédok szemébe, a körülötte settenkedő, nagyképűsködő és krokodilus-könnyeket hullató szomszédokéba, akik körülállják.

Élünk ám még, cimbora! — ennek a legénykedő, gúnyos, szilaj, tréfálkozó négy szónak a tragikus páthosza folyton a fülemben cseng. Ebben a négy szóban benne van az erős, elszánt, megrendíthetetlen és optimista ember egész testi-lelki rajza s benne van az egész optimizmus, a maga bölceleti, erkölcsi, társadalmi és emberi összes vonatkozásaival. Benne van a diadal a kiállott betegséggel, az öröm az új élet pirkadásával, a gúny a sors mostoha szándékaival, a lenézés az élet apró és nagy kellemetlenségeivel szemben. Benne van a természetes és józan ember bölcs igénytelensége: hogy az élet a legfőbb jó s már magában véve az, hogy élünk, mindent pótolni tud. A pusztán ólét már maga mennyei boldogság, égi adomány, isteni szerencse, amit jókedvűen és hálással köszönteni illik,

amivel lehet és szabad büszkén eldicsekedni, amire rá lehet építeni az emberi boldogság összes illúzióit.

Élünk ám még, cimbora! — ezt kiáltja oda Klebelsberg Kunó a cseh, oláh és szerb szomszédoknak, sőt — élni is akarunk, még pedig nem zsúpfedeles kis parasztházikóban, hanem modern palotában.

Egyszer, egy parlamenti beszéde alkalmával, valamelyik hazafias, lángolóan lelkes magyar fajvédő ellenzéki képviselő ezt kiáltotta a kultuszminiszter felé:

— Igen ám, de kultúrfölénnyel nem lehet az ágyukat megtölteni!

Frappáns közbeszólás volt ez s az ellenzék viharosan tapsolt. Pedig a dolog éppen ellenkezőleg áll. Azokat az ágyukat, amelyekkel a régi Magyarországot, a régi nagyságot s tetejébe még a modern, gazdag, erős, boldog Magyarországot vissza lehet szerezni és ki lehet verekedni, kizárólag és csakis kultúrfölénnyel lehet megtölteni. Az unalomig elkoptatott mondása Moltkenak, hogy az 1871-iki porosz győzelmet nem a német hadvezérek, hanem az iskolamesterek nyerték meg; de az 1914-18-iki világháború lélektani tanulságai éppen azzal igazolták ezt a régi mondást, hogy a háborúk elvesztésének felelősségében is osztoznak az iskolamesterek a hadvezérekkel. Osztoznak, mert a háborút nem a fegyverek, hanem a lelkek ereje és a hazafiság szívóssága dönti el s a frontok nem a pergőtűz alatt, hanem a megmérgezett lelkek elernyedségében szoktak összeomlani.

Igenis, a magyar ágyukat ez idő szerint kultúrpolitikával kell megtölteni.

És hogy erre rájött s hogy ezt az elvet tüskönbokron, szegénységen és csüggedésen, tömjén-felhőn és gyanúsítás-felhőn, hódolaton és gáncson, szűkkeblőségen és irigységen, megnemértésen és léhaságon keresztül következetesen keresztülerőszakolja, ez a német nevű magyar kultuszminiszter legnagyobb érdeme. Ezzel mutatja meg, hogy tettekre is váltja azt a szép mondását, hogy ... ha idegen hangzású magyar-nak szabad valamiben különböznie a többi magyartól, ez a különbség csak abban állhat, hogy a szenvedő hazát, ha lehet, még jobban szeresse.

Az ő eszközei a népiskola, a középfokú oktatás és az egyetemek. Beszédeinek gyűjteményéből az is megtudhatja, hogy mit tett ő ezen a területen, aki csak kritizálni szokott, de régi jó magyar szokás szerint nem fáradozik azon, hogy szemügyre is vegye, ami felett Ítéletet mond. Csonka-Magyarországnak 3455 községe van. Ebből 317-ben épít 1073 tantermet és 328 tanítói lakást. Ebbe 48 ezer olyan gyermek járhat iskolába, aki korábban egyáltalán nem járt. Magyarországnak 750 ezer tankötelese van, — gondoljuk meg, hogy mit jelent ennek a 45 ezer gyermeknek az iskoláztatása! Amióta kultuszminiszter, 1706 új tanítói lakást szervezett s Budapesten, a főváros környékén, az Alföld tanyavilágában, a latifundiumokon, a falvakban és a pusztákon megvetette egy olyan népnevelés alapját, amely mellett ismeretlen lesz az analfabetizmus balkáni fogalma.

Hogy megreformálta a középiskolát s hogy az egyetemek felépítésére és megszervezésére mennyi gondot fordított, ez annyira általános és mindennapi témája sajtónak, szakirodalomnak, parlamentnek és

társadalmi közvéleménynek, hogy ezen a téren szinte mentegetésre és védelemre szorul. Legtöbbször az egyetemi politikája miatt támadták. Erről mondja egyik beszédében: Jugoszlávia egyszerre három klinikai telepet épít: Belgrádban, Zágrábban és Laibachban. Jogi kart Szabadkán és Üszkübben. Románia a régi két egyeteme mellé még kettőt kapott: a kolozsvárit és a csernovitzit s most azon van, hogy 150 millió aranykoronás hitellel klinikáit, laboratóriumait és könyvtárait nyugateurópai színvonalra emelje. Még Görögország is amely pedig háborút vesztett, ez év őszén Szalonikiben újabb egyetemet nyit meg. És mikor körülöttünk éppen a magas kultúra terén lázas munka folyik, addig nálunk egyesek a három vidéki egyetem lemeszárlásával foglalkoznak.

— Míg én azon töröm a fejem, — panaszkodik a miniszter — hogy hogyan tudom éppen a magas műveltség terén ezzel a szédületes irammal a versenyt tartani, addig egyesek a legcsekélyebb tudománypolitikai intézkedést is fényűzésnek tartják. Véresen komoly dolgokról van itt szó, amelyekkel pártpolitikai okokból taktikázni nem volna szabad.

*

Véresen komoly dolog... És a legtragikusabb a dologban az, hogy e körül a kultúrfölény körül éppen a legmagyarabb oldalról taktikáznak. Egy komoly nacionalista újságban a legnacionalistább lelkek és a legvilágosabb elmék egyike a kultusztárca költségvetésénél cikket irt. e tárgyról ilyen cím alatt: Morituri te salutant. A haldoklók tisztelegnek Klebelsberg előtt, abból az alkalomból, hogy évenként négy-ötezer diplomás lateiner-proletár hagyja el a főiskolákat. Ez

forradalomra vezet, forradalomra, amelyet nem a zsidók, hanem az elhelyezkedni nem tudó korgó gyomrú, intelligens, tetterős és elszánt magyar kultúrproletárok fognak kirobbantani. Végzetüket siettető vak nemzedékek struccpolitikája ez! — sóhajt fel a legjobb magyarok egyike, Milotay István.

Meghül bennem a vér. Hát ez a jószándékkal kikövezett országút csakugyan a pokolba vezet? Hát Klebelsberg egyetemei, külföldi kollégiumai, pécsi, szegedi és debreceni klinikái és tüdőbeteg-szanatóriumai csakugyan forradalmosítják a jövő generációt? Hát a tudomány, az orvosképzés, a külföldi egyetem és az ösztöndíj ilyen kárhozatosán züllesztő és életrontó tényező egy nemzet életében? Mi ez? Cassandra rémlátása ez, vagy sötét Macbeth-jóslat, amely éppen azért megy teljesedésbe, mert beleszuggerták az emberek idegrendszerébe?

Az bizonyos, hogy a Morituri te salutant írója jóhiszemű, kristálytisza agyú, finom és képzett és jó magyar férfiú és amit mond, azt a meleg szíve mélyéről felbuzogó hazafias aggodalma mondatja vele ... s ahogy az érveit, adatait és következtetéseit csoportosítja, logikusnak és objektívnek látszik. Az csakugyan rettenetes, hogy Magyarország jelenleg való gazdasági keretei között évenként néhányezer diplomás ember hiába keresi egzisztenciális elhelyezkedését. És égbekiáltó szerencsétlenség egyáltalán, hogy Magyarország anyái több gyereket szülnek, mint amennyit ez a tenyérnyi föld táplálni tud. És színarany igazság, hogy itt valamit tenni kell, mert ha ez így megy tovább, akkor — igaza van a cikkírónak — kitör a létért való testvérháború, felébred a barlangi ember

morálja és kannibálok módjára felfaljuk egymást, mi magyar diplomás koldusok.

Dehát mit kell tennünk?

A cikkíró nem mondja meg, de nekem van fantáziám és van bátorságom nyílegyenesen tovább vezetni az ő logikáját. Többféle megoldás kínálkozik.

Az első, legprimitívebb megoldás volna a magyar anyák méhének termékenységét korlátozni, hogy ne legyen egyáltalán emberfölösleg a magyar glóbuson.

A második: vissza a balkáni hegyek homályába! Igen. Mesterségesen leszorítani a magyar anyák méhének gyümölcsét balkáni nivóra, elzárni a magas kultúra elől, Montenegró és Albánia mintájára visszafejleszteni bocskoros állattenyésztővé és analfabéta östermelővé, hogy ne legyen diplomás proletár főlőleg a magyar glóbuson.

Kém, ezt nem folytatom tovább. Nem megyek el a testvérháborúig és az emberevésig és a balkanizálásig, pedig annak a borús és kegyetlen Macbeth-jóslatnak ez volna — in ultima analysi — a konzekvenciája. Ne tréfáljunk efölött a tragédia fölött. Igaz, hogy *primum vivere, deinde philosophari*, de most 1927-et írunk s már a Fidzsi-szigeteken is kezdik észrevenni, hogy az élet *conditio sine qua nonja*: a philosophari és elvész az a nép, amely elmarad a tudományos haladás világversenyében.

Az igazság az, hogy tudomány nélkül nincs élet és aki a nemzet sorsát lelkén viseli, annak nem a tudomány vagy tudománytalanság között kell választania, hanem levegőt, kenyeret, egzisztenciális feltételeket kell adnia a lehető legmagasabb kultúrára nevelt, lehető legnagyobb embertömegnek. A kultusz-

miniszternek nincs más kötelessége, mint lehetővé tenni a legtöbb ember legnagyobb kultúráját. Arra való a többi miniszter, az egész kormány, az állam, a társadalom, a sajtó, az irodalom, a bank, a gyár, az ipar, kereskedelem, a katona, igen, polgár és katona, szellemi harcos és gyalogos, tüzér, utász, pilóta és bombavető, hogy az elképzelhető legkultúraltabb tömegek számára az elképzelhető legnagyobb egzisztenciális létfeltételeket biztosítsa... Az ő feladatuk megteremteni a legtöbb ember legnagyobb jólétét, vagy jobban és nacionalista nyelven mondva, a legtöbb magyar ember legteljesebb testi és lelki boldogságát.

Igaz, a mostani Csonkamagyarország termelő ereje fogyatékos, gazdasági keretei szűkek, az élet ige.i nehéz és sok a diplomás és diplomátlan munkanélküli. Igaz, hogy egész gazdasági életünk építménye alacsony, szűk és a fejünk — a szegény, gondterhes diplomás fejünk — minduntalan belevágódik a korhadt mestergerendába. De hogy úgy segítsünk-e magunkon, hogy felemeljük a mennyezetet, vagy úgy, hogy megkurtítsuk magunkat egy fejjel, — ezen, azt hiszem, nem szabad vitatkoznunk.

Nem. Akik Klebelsberg kultúrpolitikáját támadják, nem veszik észre, hogy a nihilizmusnak csináltak propagandát. Mert ha Klebelsbergnek nincsen igazsága, akkor nem jöhet más, mint a Turgenyev nihilje, a kétségbeesett, éjsötét, végzetes megsemmisülés. Csakhogy szerencsére a Macbeth-jóslat nem csak hogy téved, de pontosan az ellenkezőjét tartalmazza a célszerűségnek. Az igazság ez: Magyarország kicsiny, szegény és hátramaradott ahhoz, hogy

évente ötezer diplomás embernek kenyeret adjon, de csak az évente ötezer diplomát termelő maximális kultúra teheti olyan naggyá, gazdaggá és fejletté, hogy az ötezer diplomáson kívül a magyar anyák minden rendű és rangú diplomátlan gyermekét is el tudja tartani.

Gondolom, ez Klebelsberg gróf kultúrprogramja is és többet igazán nem várhatunk egy kultuszminisztertől. Én azt hiszem, ez a Klebelsberg derekasan ért a mesterségéhez. Mindenesetre hasznavehető kultuszminiszter és olyan ember, aki tudja, hogy mit akar s amit akar, keresztül is viszi. Tudja, hogy a nemzetet csak a magyarsága tarthatja fenn a környező északi, keleti és déli szlávság koncentrikus nyomásával szemben. Nincs itt más menekvés, mint a kultúra és pedig a magyar műveltség mentsvára. Tudomány, irodalom és művészet. A tudomány megnövelheti a nemzet gazdasági erőit: fokozhatja életképességét és anyagi jólétét, az irodalom és művészet pedig megőrizheti lelkét és kedélyét. És egyelőre nincsen fontosabb, mint praeparálni és életben tartani a magyarok lelkét. Ha el is vészett minden, fő, hogy a lélek megmaradjon: mert ez elegendő.

Volt már erre példa a magyarság történetében, még pedig nem is olyan régen. A szabadságharc után, a kétségbeesés és gyász nyomorúságos napjaiban. Erről a korról írja Herczeg Ferenc, hogy „az egzisztenciák tudósai, az államférfiak, minden lépésükkel, amelyet előre tettek, beleütköztek a való tények vas-korlátjaiba; a korlátlan lehetőségek emberei, a költők, a nyomorúságos valóság feje fölött már régóta teljes és független nemzeti életet éltek.”

Magyarországon ma a kultuszminiszteri székben olyan ember ül, aki költői lélekkel ostromolja a valóságok vaskorlátjait. Neki semmi sem lehetetlenség. És igaza is van. Semmi sem lehetetlen, amit az ember igazán és teljesen akar. Tesz, vesz, tárgyal, agitál, alkot, szinte egy középkori mágus fascináló erejével szuggerálja a lelkekbe a kultúrfölény programját. És a szeme nemcsak időben, de térben is messze néz: egész Európába. Tegnap Berlinben, ma Rómában agitál; egyszer a porosz, aztán az olasz kultuszminiszterrel tanácskozik; a külföld fővárosaiban magyar kultúrházakat emel, a magyar ifjúságot végigviszi egész Európán, hogy minél európaiabb és minél magyarabb generációt neveljen a jövő Magyarországnak; ösztöndíjakat alapít, tehetségeket kutat fel és nevel, tudományt és irodalmat támogat, másodszor is megalapítja az Akadémiát, a gyűjteményeket és múzeumokat egy-egészesíti és megszervezi... valóban, szédítő tevékenység ez, nem csoda, hogy ez a mindenütt való jelenvalóság meghökkenti a nyugodt és álmos magyar közvéleményt és izgalomba ejti a kedélyeket.

IV.

Kultúrpolitikáról szólva, nem lehet elhallgatni a numerus clausust. De beszélni sem érdemes erről a dologról sokat. Érthető, hogy az új Magyarország, amelynek lateiner középosztálya egy tíz vármegyéből álló tenyényi területen zsúfolódott össze, ezzel is védeni akarta a maga fajtáját. Nincs miért kertelni: a numerus clausus a zsidóságot le akarja szorítani az ügyvédi, orvosi s mérnöki pályákról (a tanári és tisztviselői pályáról nem, mert a professzori és hivatalnoki

koldusbothoz úgy sem nyúl az okos zsidó), nincs is ok pirulni amiatt, hogy a magyar faj még az antiszemitizmustól sem riad vissza akkor, ha saját fiaiban tovább akar élni, — azon már régen túl vagyunk, hogy az összes fajok, népek, nemzetek, osztályok ökölharcában, a világ összes kultúrbestiáinak önző, éhes, emberevő és népirtó orgiájában egyedül mi magyarok játszunk a fenkölt humanista, a szemérmes kultúr-ideológus, a hiú és naiv européer szerepét, — a numerus clausus ügyét nem ebből, hanem kizárólag abból a szempontból kell nézni: eléri-e célját vagy nem?

Bethlen István gróf a numerus claususról a következőket mondta: „A magyar kultuszminiszter ezelőtt egy évvel kifejtette Genfben, hogy a numerus clausus átmeneti intézmény, mely átmeneti intézményt momentán fennálló gazdasági és szociális helyzet tett szükségessé. Minthogy momentán helyzet szülte ezt az intézményt, a momentán helyzet múlásával a törvény is hatályát kell, hogy veszítse. A kultuszminiszterrel szemben az a vád merült fel, hogy ő Genfben így beszélt, de Budapesten a kormány mást mond. Én itt nyílt színen újból ismétlem ezt a kijelentést és kötelezettséget vállalok abban a tekintetben, hogy a numerus clausus csak átmeneti intézmény. A numerus clausus kérdésénél nem politikai felfogások ütköznek, hanem érzések és az érzéseken kívül életösztönök és bizonyos fokig a kenyérkérdés is. Az egyik oldalon ott áll a zsidó hitfelekezethez tartozóknak sérelmi érzete, melyet semmiféle dialektikával, semmiféle formulával elosztatni senki nem fog tudni. Az ő részük-ről a sárga folt újból való jelentkezésének sérelmi érzetével állunk szemben. Ez akár igaz, akár nem,

de tény, és ezzel a ténnyel számolnia kell minden magyar politikusnak, mert különben homokra épít.

— A másik oldalon — ne higyjék és ebben van a sok tévedés, hogy kizárólag egy botor, egy oktalan, céltalan antiszemizmus áll, mert ha csak ez állana. akkor a kormány már rég napirendre tért volna fölötte — ott áll egy meggyötört, vagyonából kifosztott, tömeglakásokba zsúfolt, az ország egyes részeiből kidobott keresztény középosztály nyomorúsága. Nyomorúsága és sötét aggodalma gyermekeinek jövője, kenyeré iránt. Azt látja ez a középosztály, hogy csatát veszített vagyoni téren, látja azt, hogy az ő életének vize a létért való küzdelemben lassan a sivatag homokjába fülő gyenge érré sorvadt össze. Attól fél, hogy végképp elenyészik, ha legalább átmenetileg nem kreálnak olyan korlátok a létért való küzdelemben azokkal szemben, kiktől saját kenyerüket féltik. Lehet itt is ez az érzés jogtalan, alaptalan, de ez az érzés itt is tény, amely -lyel számolnia kell mindenkinek, akár Bethlen, akár más ül ezen a helyen.”

Ezt mondja Bethlen.

Vázsonyi Vilmos természetesen nem így látja a dolgot. „Ha van ebben az országban szabadelvűség és demokrácia, — mondta Vázsonyi — ha megvan benne a nemzeti múltja iránti tisztelet és a nemzet jövődjében való remény, mi nyugodtan rábizzuk magunkat a magyar nemzet tradicionális szabadelvűségére és demokráciájára. Mi nem tévesztjük össze az országot a kurzussal, a pillanatot az örökkévalósággal és azok a diákok sem tévesztik össze, akik külföldön tanulnak. A t. képviselő uraknak jó lecke, ha meggyőződ-

nek arról, hogy a braunschweigi műegyetemen tanuló, az itteni egyetemekről kirekesztett zsidó vallású hallgatók egyesületeinek papirosán ott van Csonkamagyarország térképe és alatta ez: Hungariam integram. A numerus clausus nem zsidó ügy, hanem a nemzet és a demokrácia ügye.”

Így beszél Vázsonyi.

Kinek van igaza?

Hát itt aztán csakugyan nem lehet az igazságot szótöbbséggel megállapítani. A magam részéről nem is sokat vesződnek az ideális igazság kikutatásával. Ehelyett azt kérdezném, hogy mi használ többet Csonkamagyarországnak: a numerus clausus, vagy annak eltörlése? A kérdésre pedig azzal kezdeném a választ, hogy a numerus clausus mindezideig nem használt semmit és nincs is remény arra, hogy haszna valaha is arányban álljon azzal a kárral, amelyet okoz. A numerus clausus temérdek pénzt visz ki külföldre, ellenünk ingerli a nemzetközi zsidó pénzvilágot s a magyar zsidóságot, mint a középkorban, akarva, nem akarva, az ipari, kereskedelmi és bankári pályákon való aranycsinálásra kényszeríti. Ennél fogva biztosra veszem, hogy nem sok idő múlik el és Bethlen István a numerus clausus-törvényt is oda juttatja, ahová a botbüntetést. A numerus clausust nem kell szégyelnünk a világ előtt; de ha a numerus clausust, mint hasznavehetetlen és obscurus fegyvert sutba dobjuk, azt sem kell szégyelnünk a magyar fajvédők előtt.

Én csak azt nézem: mi árt és mi használ Csonkamagyarországnak? És eközben nem borulok le sem a zsidók, sem a fajvédők nagysága előtt.

V.

Numerus clausus ... zsidókérdés ... ha a kommunizmus után kilobbant antiszemitizmusról meg néni emlékezném, félek, hogy jobbról és balról egyformán gyáva opportunizmussal vádolnának meg. És joggal. Zsidókérdés van s erről beszélni még nem lázítás és nem antiszemitizmus. A témát az teszi kényessé, hogy egyrészt a zsidók minden mértéken felül érzékenyek, másrészt, hogy a fajvédők az antiszemitizmust majdnem végzetesen és pedig magára az antiszemitizmusra nézve végzetesen kompromittálták. Pedig abban, hogy valaki antiszemita, éppen úgy nincsen sem bűn, sem szellemi alacsonyrendűség, sem faji elfogultság, mint ahogy nincs abban, hogy valaki ellenszenvvel nézi a svábok, oláhok vagy rácok, a germán vagy latin fajok, esetleg az északi vagy a keleti népek erkölcsileg, gazdaságilag vagy szellemileg jellemző tulajdonságait. És felesleges dolog azon vitatkozni, hogy a zsidóság faj-e, vagy felekezet. Ha a nemzetközi zsidóság felekezetnek tekintené magát, nem volna cionizmus és nem hozna annyi áldozatot a palesztinai zsidó állam érdekében. Nemrég a magyar zsidóság még sértve érezte magát, ha fajnak tekintették s ma még mindig vannak, akik duzzogva veszik azt tudomásul és retorziókon törik a fejüket. Ez gyermekes dolog és kevés önérzetről tesz bizonyosságot. Nem én vagyok az, aki ezt megállapítja és csodálkozik azon, hogy a magyar zsidóság oly egyértelmű és érthetetlen sértődöttséggel hördül fel egészen objektív, halkhangú, sőt lojális fejtegetéseken. Ezt észrevette már a zsidófajú Jászi Oszkár is, aki Magyar

Kálvária című könyvében ezt írja az antiszemitizmusról:

„Különben ebben a mértéktelen antiszemitizmusban maga a zsidóság, sőt az egész magyar liberalizmus is bűnös. Az utolsó huszonöt év alatt a zsidókérdés tabuvá lett Magyarországon, qui mange du juif, en meurt... lehetett volna mondani. A zsidóságot nem volt szabad sem bírálni, sem figyelmeztetni. Aki például megállapította a magyar zsidóság számbeli túltengését a szellemi élet vezető pozícióiban, mely éppen nem felelt meg sem országos átlagszámának, sem szellemi, erkölcsi fajsúlyának: aki megjegyezte, hogy a zsidóság túlzott érvényesülése gyakran nem magasabb intelligenciát, csak tekintetnélküli könyököt és vastagabb arcbőrt jelent; aki analizálni merté azokat a kóros tulajdonságokat, melyeket az évszázados gettó fejlesztett ki a zsidóságban; aki utalni bátorzkodott arra, hogy idegen uzorásoknak beözönlő csapatai mily veszedelmesek az egyszerű falusi kultúrákra nézve; aki kritizálni merészelt a budapesti metropolisz zsidó entellektüel szellemi életének számos ízléstelenségét és ripők amorálizmusát stb., stb.: az ilyen ember rögtön közveszélyes, durva, műveletlen antiszemitaként lett beállítva, akit az egész sajtó lehurrogott, sőt lehetlenné tett.

Mikor Ágoston Péter a háború alatt a lappangó zsidókérdésre rámutatott elnagyolt, de igazságra törekvő könyvében, az egész „liberális” sajtó torkon ragadta, a hivatalos zsidó sajtó pedig üvöltött a dühtől. Amikor pedig én a Huszadik Században egy széleskörű körkérdést rendeztem ebben a tárgyban — látva a zsidó probléma példátlan kiélesedését — a

zsidó közvélemény terrora oly nagy volt, hogy vezető-politikusok (úgy konzervatívok, mint szocialisták) nem mertek nyilatkozni s mikor a Szemle zsidó száma megjelent, a zsidó felekezeti sajtó oly éktelen lármát és gyűlölködő campagnet indított ellenem, hogy rab-bik kiprédikáltak a zsinagógákban és hajtóvadászatot indítottak a Huszadik Század és a Radikális Párt ellen.

Zsidókérdés tényleg létezik Magyarországon és azt tényleg orvosolni kell.”

Nem folytatom tovább az idézetet, nehogy azt a látszatot keltssem, mintha hipokrita módon kéjelegnék egy antiszemita zsidó mazochizmusában. Ehelyett bevallom, hogy a kommün alatt nem voltam olyan antiszemita, mint a kapitalista és burzsoá-zsidók, akik tömegesen keresztelkedtek ki azért, mert a népbiztosok, az agitátorok és a forradalmi törvényszékek elnökei nagyrészt zsidók voltak. Ez naiv, ámbár érthető tüntetés volt, de meg kell állapítanom, hogy ezzel ők kezdték az általánosítást s hogy nagy következtelenségről és a lélektanban való nagy járatlanságról tettek bizonyosságot akkor, amidőn ugyanezt az általánosítást rossz néven vették az ugyancsak naiv és szenvedélyes fehér ellenforradalmároktól. Általánosítás ... ez a dőre, de ösztönös hajlam temérdek visszaélés, bűn, igazságtalanság és felfordulás előidézője volt az emberiség történetében, de úgy látszik, még a legkiválóbbak is ritkán tudják magukat alóla mentesíteni. A proletárdiktatúráért a magyarság egy része a zsidókat tette felelőssé és ezt rosszul tette. De rosszul tette Vázsonyi Vilmos is, hogy miután egy nekivadult ébredő magyar inzultálta, — a volt igaz-

ságügyminiszter a magyar bírói kart gyanúsította meg elfogultsággal és pártatlansággal. Az inzultus és az ismeretes Vázsonyi-cikk között való összefüggés nem a politika, hanem a lélektan körébe vág... s oda tartozik a kurzus antiszemitizmusa is. A kicsinyes, céltalan, együgyű és visszataszító zsidóüldözéssel nem használtak semmit, de kárt háromfelét is okoztak. A jó magyar zsidókat is elidegenítették a magyar nacionalizmus gondolatától, az előkelő lelkű és finnyás keresztényeket elriasztották a zsidókérdés okainak tisztázásától s végül megállították azt a folyamatot, amely sokak nézete szerint a problémát annyiramennyire mégis csak meg tudná oldani: a kikeresztelkedést. S mialatt az antiszemiták ezen fáradoztak, rajtuk is beteljesedett, hogy qui mange du juif...

A kérdés most már visszatért a maga természetes és észszerű medrébe s ebben Bethlen Istvánnak nem kis érdeme van. S a megoldást csak az az igazi és tiszta nacionalizmus hozhatja meg, amelynek nincs szüksége sem antiszemitákra, sem filoszemitákra, csak a nemzet anyagi és erkölcsi szempontjából hasznos magyarokra.

A C I T Y E M B E R E

I

A háború után valaki Londonban járt és a lordmayorral beszélt. Megkérdezte tőle, hogy mi a véleménye Magyarország megcsonkításáról? A lordmayor elpirult. A lordmayor dadogott. Bevallotta, hogy Magyarországról sohasem hallott.

— A világháborúban?

— Akkor sem.

— A békekötéskor sem?

— Nem.

A lordmayor szégyellte magát. Sietett megnyugtatótati a magyart, hogy nem ő a legműveletlenebb ember Londonban. Sőt. Ő ismeri a délamerikai népeket mind egy szálig. Ismeri a néger törzseket és az ausztráliai bennszülötteknek minden nyelvcsaládját. A Balkánon is el tud nagyjában igazodni s tudja, hogy Szaloniki nem a görögöké és hogy Budapest a fővárosa Romániának. De ő öreg ember és Európa új térképét már nem igen ér rá megtanulni.

Néhány évvel ezelőtt egy amerikai egyetem rektora gratulált nekünk, hogy mi magyarok vagyunk a világ egyik legokosabb népe, amit azzal is bebizonyítottunk, hogy nem vettünk részt a világháborúban.

A rektor úr nem tudta, hogy Magyarország része volt az osztrák császár birodalmának, — amit éppenséggel nem kell restellnie, hiszen ezt a titkot Bécs és a császári és királyi diplomácia még legbizalmasabb körben sem árulta el.

Lloyd George a béketárgyalások legutolsó napján, amikor Románia és Szerbia Temesvár fölött összekaptak, még nem tudta, hogy ez a város Középeurópa melyik részén fekszik.

És Bethlen István írja, hogy Neuillyben hatalmas szavú, döntő befolyású államférfiak Magyarországot csak mint osztrák provinciát ismerték és így is kezelték. Mintha csak középafrikai törzsek sorsáról lett volna szó: a diktátumokat szerkesztő világhatalmasságok delegáltjai azt sem tudták, hogy melyik törzsfőnök melyik birtokát hol és milyen terjedelemben növelik vagy csonkítják. Csak azt tudták, hogy a cseh, román és délszláv néptörzsek számláját ki kell fizetniük — még pedig egy szomszéd törzs, a magyarok bőréből. Ennyi volt az egész. Oly váratlanul és oly lélegzetelállító teljességgel győztek, hogy nem is volt idejük és türelmük gondolkodni. Adakozó kedvükben — hiszen megtehették, senki előtt nem kellett szégyenkezniük és senkitől sem kellett félniük — csak osztogatták a magyar vármegyéket, bőkezűen és mosolyogva, megszédülve a saját nagylelkűségüktől. Benes maga bevallotta, hogy maga sem hitte volna... A románok annyira megrészegettek, hogy később Debrecent, a szerbek, hogy Pécsét is követelték. Sok újdonsült cseh imperialista bánta, hogy stratégiai okokból legalább Budát is nem követelte. Magyarországnak tragédia, de Európának barbár vicc, farsangi tréfa,

brutális kaszárnyacsíny volt az egész. Mulattak a magyar törzsfőnökök, Apponyi, Bethlen és Teleki könnyem.

Ma már más a helyzet. A háború után összetákolt új Európát senki — még a francia és cseh lelkiismeret sem — tartja az örökkévalóság számára épült monumentumnak. Európa minden győztes állama hajlandó volna revízió alá venni a békeszerződéseket, még nem ugyan a maga, csak a másik érdekelt hatalom számlájára. Olaszország elejtette Jugoszláviát és Csehszlovákiát, Angliának nem fáj a feje az észak-afrikai francia gyarmatokért, sőt Nizza és Korzika sorsáért sem fogja kockáztatni egyetlen skót katona testi épségét sem. Franciaország nem fog Besszarábiáért feláldozni egyetlen csepp vért sem és Amerika vagy Japán nemcsak közönyösen, de kárörömmel nézik az angol-kínai vagy angol-orosz konfliktus fejleményeit. Olaszországnak egészen külön imperialista programja van és szószerint veszi és meg is valósítja mindazt, amit az állami szuverenitásról, a sacro egoismo-ról, a legfelsőbb nemzeti akaratból folyó önrendelkezési jogról hirdet. Olaszország minden évben veszít egy világháborút, mert az olasz asszonyok méhe termékeny, Mussolini nem tudja hová tenni emberfölöslegét és Mussolini Olaszországa látja, hogy a francia asszonyok méhe meddő és Franciaország nem tudja benépesíteni északafrikai gyarmatbirtokait. De tovább is van. Szovjetoroszországgal Európának előbb-utóbb le kell számolnia. Ebben a leszámolásban döntő szerepe lesz Németországnak. Ez világpolitika. Másrészt azonban Olaszországnak dülőre kell juttatnia a maga balkáni programú ját is: ez déleurópai politika

és ebben Magyarországnak nem kis szerepe lesz. Németország és Magyarország, a két legyőzött állam tehát megszűnt elhanyagolható mennyiség lenni és Európa máris számít arra, hogy fel kell adnia a kérelhetetlen wilsoni békék álláspontját.

Az elsők, akik ezt az igazságot felismerték, az angolok és az olaszok voltak. 1927 június közepén Rothermere lord megkezdte cikksorozatát a Hungária irredentáról.

A dolog jelentőségét semmi sem bizonyítja olyan nagy erővel, mint hogy a kisántánt sajtója a Rothermere-akciót olybá tünteti fel, mintha az csak a londoni City üzleti érdekeit akarná szolgálni. A kisántánt bizonyára nem tudja, hogy ezzel mily nagy szolgálatot tesz az akciónak s nekünk magyaroknak. Mondjuk ki kereken: elszólta magát. Aki e világi dolgokkal foglalkozik, annak bizony le kell mondani minden szentimentalizmusról, romantikáról és idealizmusról. Nem mondom, hogy az iskolás gyermek lelkének árt egy cseppnyi történelmi romanticizmus, de nekünk felnőtteknek tisztába kell jönnünk azzal, hogy a történelem nem igazság szerint mér, a történelem nem társadalmi dráma, ahol a bűn elbukik, a megbántott világrend elégtételt kap és az erény győzedelmeskedik. Szakítanunk kell azzal a szokásunkkal, hogy elérzékenyünk önmagunk fölött, hogy hősi erényeinket és lovaságunkat olyan erényeknek tartsuk, amelyek előtt egész Európa meghajol és amelyekért az egész világ megfizet.

Négyszáz esztendő óta elszoktattak bennünket a külpolitikától s most hirtelen egész egzisztenciánk attól vált, függővé, hogy mennyire tudjuk kihasználni

a külpolitikai konjunktúrákat. Nem csoda, ha eltévedünk ebben a labirintusban s a magyar közvélemény alig érti meg egy-egy diplomáciai sakkhúzás, vagy valamely nemzetközi akció tulajdonképpen való jelentőségét. Például hatalmasan tévedne az, aki azt hinné, hogy a Rothermere-akció nem jelent egyebet, mint egy előkelő idegen egyéni rokonszenvét a lovagias magyar nemzet iránt. Ha ez így volna, a nemes lord cikkeinek édes-kevés hasznát látná Magyarország. Körülbelül annyit, mint Cunningham ezredesnek, aki a bolsevizmus alatt Magyarországra küldte egyik bizalmas zurnalisztáját s a hírlapíró jóminőségű és olcsó angol harisnyákat kínált az ellenforradalmároknak.

Azóta egy és más történt. Eszünkbe jut ismét François Crucy dühtől tajtékozó cikke, amely olyan kulisszatitkokat fecsegett ki ugyan Anglia és Magyarország egymáshoz való viszonyáról, amelyek ötven százalékban a túlvérmes francia fantázia szüleményei csak, de akaratlanul is azt bizonyította, hogy Magyarország bejutott a nemzetközi politika tényezői közé. François Crucy a legmélyebb megvetéssel mutatott rá arra, hogy ami Angliát és Magyarországot összekapcsolja, az nem más, mint a világtekintélyek egyik legnagyobb tekintélye, valami, ami erősebb a szükség esetén papírrongyoknak deklarálható szövetségi szerződéseknel, erősebb a faji, nyelvi és vérségi kapcsolatoknál, erősebb az igazságnál és az erénynél, valami, amit egyformán tisztel és amitől egyformán retteg a világ minden népe, az aranyban fuldokló Amerika és a vérben fuldokló Szovjet, Franciaország és Csehszlovákia, Briand és Benes — és ezt a valamit Font Sterlingnek hívják.

François Crucy úr ezt nagyon megvetőleg hangsúlyozta, megfeledkezvén arról, hogy Franciaországban a háború előtt, alatt és után a Dollárral karöltve ugyanaz a Font Sterling tartotta a lelket, amelyet most olyan megsemmisítő göggel vet szemére Magyarországnak.

Hát mi magyarok, hála Isten, azon az úton vagyunk, amelyn az ember leszokik a koldusok gögijéről egyrészt, másrészt pedig arról, hogy egyebet sem tegyen, mint leboruljon a saját nagysága előtt. Mi rájöttünk arra, hogy a Font Sterlingnek csakugyan nagyobb hasznát vesszük, mint a török háborúban szerzett érdemeinknek s a François Crucy által emlegetett Font Sterlingeért éppenséggel nem szégyenkezünk, sőt büszkék vagyunk rá. Anglia bizonyára tudja, hogy miért áll rendelkezésére Magyarországnak a maga Font Sterlingjeivel és miért nem teszi ugyanezt Csehszlovákiával vagy Romániával, amelyek a fonthiteleket épp oly örömmel vennék igénybe, mint mi. S ha most Rothermere lord a Livre Sterling megvonásával terrorizálja Csehszlovákiát, akkor ezzel elárulja, hogy nem veszi tréfára a dolgot.

François Crucy azzal akarja megbélyegezni Magyarországot, hogy miniszterelnöke, Bethlen István gróf a londoni City embere és csehszlovák lapok most azzal akarnak halálos csapást mérni lord Rothermere-re, hogy a Daily Mail főszerkesztőjét a londoni City emberének mondják. Nos, ha mind a két vád igaz, akkor alapos okunk van feltenni, hogy a Rothermere-akció eredménnyel is jár. És akkor szerencsét kívánhatunk magunknak Bethlen István grófhhoz,

Rothermere lordhoz, a londoni Cityhez és ahhoz a politikához, amely hármukat összehozta.

Csak egyre figyelmeztetjük a Rothermere-akció elleneseit. Ha ők azt hiszik, hogy a londoni City csak a pénze után fut, amikor Newton lordokkal, Rothermere-sajtóval és angol parlamenti bizottságokkal Magyarország határait ki akarja tágítani, gondolják meg, hogy a londoni Citynek szabadságában állt választani Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Magyarország között a pénze kihelyezésénél — és a City Magyarországot választotta. A City tudta, miért. A City emberei gyönyörűen megélnének Magyarország nélkül, a City emberei a világ politikai és gazdasági hatalmának ormain állanak, magasan fölötte azoknak a kis balkáni mesterkedéseknek, amelyek a versaillesi és trianoni paloták mellékszobáiban Középeurópa térképét árajzolták és Magyarország testéből lelopkodtak annyit, amennyi beléjük fért. De a City emberei tudják, hogy mindennek dacára a Duna mentén mégis Magyarország az egyetlen nemzeti állam, az egyetlen igazi erő, az egyetlen fix pont, az egyetlen kőszál amelyre európai politikát és nemzetközi békét lehet építeni. A londoni City urai tudják, hogy Magyarország fennállása, nyugalma és elégedettsége európai érdek és ebben az értelemben olyan egyetemes érték, amelyet bűn volt kapzsi szomszédok, mondvacsinált államok és Európára nézve értéktelen és szükségtelen kisántántok prédájára vetni. Ezt jelenti a Rothermere-akció és Rothermere lord, ha sikerül az agitációja, nemcsak Magyarország, de egész Középeurópa megmentője lesz.

A Font Sterling nem oka, hanem éppen ellenkező-

leg, jele és következménye annak a szimpátiának, amelyet Anglia Magyarország iránt mutat s Benes, ez a világosfejű reálpolitikus, aki sokkal előbb leszokott a szentimentalizmusról, mint mi, — nagyon jól tudja, hogy mit jelent az, ha Anglia font sterlingekkel mutatja meg egy országgal szemben a rokonszenvét.

II.

Mylord!

ön felhívja a magyar intelligenciát, hogy készítsen térképet, amelyen részletesen meg legyen vonva az új határ, amely szerint lefaragtassék a trianoni békediktátumról mindaz, amit arra a tudatlanság, a kapzsiság, az egy oldalú információ és a magyarság meg nem hallgatása ragasztottak. E pillanatban nem tudom, hogy lehetséges-e ilyen térképet rajzolni mást, mint amelyben az egész régi Nagymagyarország bennefoglaltatik. Valószínűleg nem, mert nem tehetjük ki magunkat annak a látszatnak, mintha ezzel bizonyos területekről önként, saját meggondolásunk és belátásunk szerint lemondanánk. De ha lehetséges is, Trianonról mindenekelőtt a jogcímet szeretném lefaragni, azt a történelmi csalást, amely alapul szolgált Millerandnak az ezeréves igazságtalanságról szóló aforizma használatára.

Millerand híres kísérő levele szerint az antant legfelső haditanácsa jogosan csonkította meg Magyarországot, mert a nemzetiségek már 1918-ban spontán kifejezték elszakadási hajlandóságukat, amit a tanács annál is inkább tiszteletben tart, mert még egy ezeréves birtoklás sem ad semmiféle jogot, ha ez a birtoklás igazságtalan volt.

Tehát az antant haditanácsa szerint a magyar nemzetnek a Felvidék, Erdély, Délmagyarország és a nyugati Dunántúl fölött való ezeréves birtoklása igazságtalan volt...

Mylord! A magyarok — amikor mai hazájukba jöttek — itt mintegy harminc néptörzset találtak, amelyek nemzeti életre fejlődni képtelenek voltak s hamarosan felolvadtak a kereszténnyé lett és latin államnyelvet használó egységes magyar nemzet egyetemében. Tudnunk kell, hogy a németeket Szent István kezdi betelepíteni, az erdélyi szászokat II. Géza hozza 1146 körül Flandriából és Németországból, az oláhok csak a XIII. század végén kezdenek beszivárogni Erdélybe s a középkor utolsó századaiban Kassától és Máramarostól az Aldunáig és Belgrádig virágzó magyar községek éltek, az Alföld és Dunántúl német, szerb, tót, oláh lakossága helyén színmagyar nép lakott. Tudnunk kell, hogy a szerbek a törökök elől menekültek hozzánk s Horvátország népe a Hunyadiak korában telepedett le a Száva-Dráva között, akkor még magyar vármegyékbe.

Mylord! Ön bizonyára hallotta Corvin Mátyás nevét, aki Leonardo da Vinci, vagy, az ön nyelvén szólva, A II. Henrik korában a leghatalmasabb király volt Európában. Az ő idejében Magyarország területén öt millió magyar ember élt, vagyis éppen kétszer annyi, mint amennyi angol a brit szigeteken. Ez az öt millió magyar majdnem 70 százalékát tette a Mátyás király korabeli Magyarország lakosságának, tehát minden bevándorlás, telepítés, beszivárgás ellenére a nemzeti-ségek egész tarka-barka népe nem érte el a kétmilliószámot. Ez történeti tény. És most gondoljon arra:

mi lehet az oka annak, hogy négyszáz év múlva, 1913-ban, amikor a skótokat és íreket nem számítva, magában az anyaországban 36.9 millió angol ember élt, Magyarországon csak 9 millió ember vallotta magát magyar anyanyelvűnek s körülbelül ugyanannyi idegennyelvű lakost számlált össze a „sovinizta” magyar közigazgatás? Mi ennek az oka? Hogy Benes úr erre mit válaszolna, körülbelül tudjuk. De a tények azt mondják, hogy ezalatt a négyszáz esztendő alatt a magyarságot kétszer próbálták kiirtani; először a törökök, még pedig olyan sikerrel, hogy Budavár visszafoglalása után a magyarság száma 1.2 millióra csökkent, aztán a Gross-Österreich fanatikussai, akik ezt a maradék magyarságot is el akarták németesíteni. Jól jegyezzük meg: Magyarország először a tatárok, aztán a törökök ellen védte Európát s közben kizárólag csak a szintizta magyarság vérzett el, nem pedig a nemzetiségek, mert ezek a négyszázéves tragédia alatt a Mátyás korabeli 30 százalékról a szatmári békéig (1711) 71 százalékra szaporodtak. A magyarság Mátyás király óta a világháborúig 5 millióról 9 millióra szaporodott, a nemzetiségek 2 millióról szaporodtak 9 millióra, így fest az a tűzzel-vassal történt magyarosítás s így fest az az ezeréves igazságtalanság, amelyről Millerand beszélt. Ne csodálja tehát Mylord, ha a magyarok nem akarják feladni azt a jogcímet, amelyen végső fokon az integer Magyarország visszaállítását követelik.

A XVIII. században Mátyás király 70 százaléknyi magyarsága 30 százalékra olvadt le s ez Magyarország sorsát megpecsételte. A XVIII. század alatt valamivel pótolni kellett a török háborúk alatt lecsök-

kent lakosságot és e célból ki kellett nyitni az ország kapuit bevándorlásoknak és településeknek. Ez még önmagában véve nem lett volna baj. Abban rejlett a katasztrófa, hogy ez alatt a száz év alatt a magyarságot is csak mint egy korlátolt szuverénitású nemzetiséget kezelték, sőt, mint a legveszedelmesebb és legéletképtelenebb nemzetiséget, el akarták németesíteni akkor, amikor tót, román, szerb a bécsi centralisztikus köröknek nemcsak türelmességét, de egyenesen jóindulatát és tüntető kedvezéseit élvezte. Külön, sötét nemzeti tragikum, hogy ezen az állapoton a XIX. század elejének liberális atmoszférája és a magyar államnyelvnek a latin helyébe való beiktatása nemhogy javított volna, hanem még rontott. Ha a XVIII. század alatt nem lehetett szó magyarosításról az osztrák állameszme miatt, az alkotmány helyreállítása után a nemzetiségek már oly nagyfokú faji öntudat birtokában voltak, hogy nem lehetett magyarosítani belső okok miatt. Nem is magyarosítottunk. A rendi korszakban tömegestől nemesítettük a nemzetiségeket, vagyis jogokat adtunk nekik minden tekintet nélkül arra, hogy ezeket a jogokat nem a magyar állami szuverenitás, hanem a bécsi centralisztikus törekvések érdekében fogják felhasználni. A parlamentáris korszakban a legszélsőbb liberalizmus elvi alapjaira helyezkedve, tökéletes egyéni szabadságot adtunk a nemzetiségeknek s a magyar szuverenitásnak csak annyiban adtuk meg a magáét, hogy elzárkóztunk a nemzetiségek területi önkormányzatának, vagyis a nemzeti-ségi autonómiának követeléseitől.

És az utóbbin nincs mit csodálkozni. Keleti Svájcot csinálni Magyarországból: ez nemcsak fantasztikus

és utópista álmom volt, de Magyarországnak a Habsburg-monarchiában elfoglalt helyzeténél fogva egyszerűen azonos lett volna a magyar nemzeti állam önnyilkosságával. Képzelnék el, hogy közös hadügy, közös külképviselet, azaz osztrák hadügy és osztrák külképviselet mellett hová süllyedt volna a magyar nemzeti államnak szuverenitása, ha Szent István birodalmának határain belül egy tót, román, szerb, horvát, szász és sváb parlament, vagy tartománygyűlés rendelkezett volna a maga közigazgatási és kulturális hatóságaival?

De még ezt is el lehet képzelni egy olyan államalakulatban, amely a liberalizmus nagy eszményeinek, az Észnek s a Belátásnak magaslatán áll, mint ahol Nagybritannia áll a skót, ír és angol öntudat differenciáltsága mellett is birodalmi és imperialista eszmék közösségben, vagy ahol Svájc áll a történelmi egység és az érdekek azonosságában. De a Duna mentén nem a magyar nacionalizmus volt az a gyújtópont, amelyben a centripetális erők találkoztak. Mit akarok ezzel mondani? Azt, hogy lett légyen a magyar állam a legkegyelmesebb, a legszabadelvűbb, a legkevésbé sovinszta és legkevésbé centralisztikus, mindez hiábavaló, ha a környező államok nacionalisták, sovinszták és imperialisták. Németország, Franciaország és Olaszország nem szándékozik Svájc rokonyelvű kantonjait magához ragadni, de Románia, Csehország és Szerbia Magyarország román-, tót- és szerblakta részeit igenis a maga államsfélsége alá akarta hódítani attól a pillanattól fogva, mikor ezek az államok nemzeti öntudatra erősödtek és imperialista terveket kezdtek szövögetni.

Nem úgy áll tehát a dolog, hogy a kevert nemze-

tiségű országrészeket a magyarok ezer évig jogtalanul maguknál tartották, hanem éppen ellenkezőleg: a Magyarországot környező államok ragadták el a mi kevertnépű országrészeinket imperialista céljaik megvalósítására.

III.

Ezt a levelet pedig egy máramarosi barátomnak küldöm.

Nem írom ide a nevedet, Barátom, mert félek, hogy az idegen impérium szemében gyanússá és ellen-szenvessé tesznek. Nem akarom a magad érzékeny személyét, a házadat, a feleségedet, a nagy, szép leányodat a besúgók, árulók, titkos rendőrök és arcátlan zsarolók üldözésének kitenni. Nem is egyedül Hozzád megy ez az írás; hanem valamennyitekhez, akik még ott vagytok, a várakozás, a nosztalgia, az árvaság és a keserves béketűrés leeresztett sorompóin túl; remélem, hogy azért megtalál e levél. A szeretet, az ima, a madarak éneke és a Duna felől keletre sóhajtó magyar szellő átrepül a vámon, a határőrök fegyverei között, a fináncok sorfalán... azért írok Neked, mert úgy hallom, hogy nem bírod már az új, sivár, goromba és egészségtelen atmoszférát és ide igyekszel közénk, kis Magyarországnunk édes kebelére.

Azért írok Neked, hogy megállítsalak az úton. Ne hagyj ott a posztot, derék, öreg magyar Atyámfia. Ha az éhség, vagy a hivatás, vagy a családod üdve kényszerítene rá, tárt karokkal fogadnálak. De Neked házad, földed, gazdaságod és pénzed van Máramarosban. Szép, ősi, tekintélyes neved, szolgád, cseléded, sok híved van, akik megszokták, hogy téged kövessenek

bölcsességben, tisztességben és munkában. Mindenki, a bíró, a katona, a közigazgatás embere levett süveggel beszél veled; a paraszt áhítattal néz fel rád és századok óta megszokta őseid gőgös, de életadó, kemény, de meleg patronátusát. A borodat a saját szőlődben szüreteled; fádat a magad erdejében vágod; ökröd, lovad, birkád a te tenyésztésed. Te úr vagy most is és vágató szekered után tisztelettel fordul inog a tegnapról mára felcseperedett martalóc. Neked ott kell maradnod, szegény magyar testvér. Szorítsd össze a fogadat, élj az ő törvényeik szerint, add meg a császárnak, ami a császáré... de add meg az Istentől beléd lehelt léleknek is, ami az övé. Élj úgy, mint ahogy egy angol él Kanadában vagy Dél-Amerikában. Gyűjts vagyont és mentsd meg egy magyar ember számára földből, sóból, fából, baromból és egyéb kincsből, ami megmenthető. Elölük mented meg. Légy egy Isis konzulátus vezetője ott a Szaharában. Mint a római birodalom propraetori és proconsulai, úgy szívd fel magadba az ő életenergiájukat a magyarság számára. Légy kereskedő, diplomata, üzér, gazda és ágens: ágense a magyar boldogulásnak, a kultúrának, a nagy, szép, visszatérő magyar jövődönnek. Légy a fajtád, a véred, a testvéreid szószólója, patrónusa, ügyvédje, papja, szolgája és testőre. Ha színészek járnak arra, házalj a jegyeikkel, tapsolj a primadonnának, tereld be népedet a szálába, ahol a magyar szó csendül. Vándor diáknak, tudósnak, utazónak, íróknak, festőnek, nagynak ős kicsinynek légy a mentora, az útmutatója, a protektora. Ne nézd, hogy megérdemi-e? Ne nézd meg a súlyát és ne latolgasd az értékét. Van benne arany is biztosan: a magyarsága. Legyen nyitva a

háza barátoknak és idegeneknek. Segítsd az ott tengődő magyar kisiparost, a munkást, a kereskedőt: nem baj, ha néhány filléred bánja is, vagy valamivel gyatrább is az ő kezemunkája. Ha rá is szedne némelyik, bocsásd meg neki: nem jókedvből teszi, a nyomorúsága vitte rá. Mutasd meg, hogy egy komoly kis ország komoly gyermeke vagy. Ne beszélj a magyarságodról, de cselekedjél érte. Vásárolj össze a magyar könyveket: és ne feledkezzél meg arról, hogy vannak magyar tudós társaságok, kiadásra váró könyvek, elkallódásnak kitett tehetségek, szétzüllő gyűjtemények: küld el, lopd át fölösleges filléreidet. Tanítsd a fiadat Pesten, itt avassák orvossá vagy mérnökké. De a kenyerét ott keresse meg. Magyar orvos gyógyítsa őket; magyar mérnök építse a vasútjaikat: majd a mienk lesznek az Isten segítségével. Hódítsd meg őket szép, régi magyar erényekkel. Igézd meg fölényes, szuggesztív úri tempóiddal; bájold el kikultúrált és fenkölt lelked finomságaival. Jöjj gyakran közénk. Fürdőbe, szanatóriumba, mulatóhelyre járj el mihozzánk. Itt vedd a ruhádat, itt vedd a leányod kelengyéjét és itt vásárolj cselédeidnek naptárt és imakönyvet. Ne félj, át-csempészed azokat és a magyarok lelkét a vámvizsgálaton.

Boldog vagyok, ha hallom, hogy a magyarok gazdagodnak nálatok. Mondd meg nekik, harácsoljanak össze mindent, amit ész, ügyesség és szorgalom kiuzsorázhat a betolakodókból. És ha már kicsordul a bőség szaruja, hozzák el hozzánk és öntözzék meg vele a magyar kultúra földjét. De aztán vissza, vissza á posztra. A leányod is ott menjen férjhez és szüljön kis magyarokat, akik Mekka felé fordulva mondják el

reggeli imádságukat. És azok is jöjjenek ide az egyetemre. De aztán ők is sietve vissza! Mert ez az egyetlen módja annak, hogy el ne veszítsük a mezőket, ahol magyar katonák csontja fölött hullámszik a kövér, bújá fű. A csodaszarvas füve.

Hogy gondolod azt, édes Atyámfia, hogy az élők eljőjenek Máramarosból? Hát csak a halottak maradjanak ott? A honfoglalók, a tatárokat verők, a Rákóczi katonái, a világháború elesett hősei? És, ha Csaba királyfi serege csakugyan felnyergel és végigviharzik Brassótól Máramarosig, hiába keressék ők az eleveneket, akik rajta tartják a kezüket ősi jussukon? Hogy gondolod, hogy eszükbe jussunk a halottaknak, ha mi oly könnyen megfélelkezünk porladozó teteimeikről? Hogy vállalnád azt az égbekiáltó felelősséget, hogy bitangságba hagyjuk a temetőinket?

Magyar testvéreim, el ne mozduljatok onnan. Várjátok. Ti vagytok az a túlsó pillér, amire a múlt és jövő örökkévaló hídját rá tudjuk építeni. Az innenső a mi szívünkön nyugszik... Minél többen maradtok ott és minél komolyabban és derekasabban maradtok meg ott magyaroknak, annál hamarabb összeszaladhatunk ezen a gyönyörű, nagy magyar élet-hídon.

Addig csak vendégképpen akarlak látni benneteket, édes, szerelmes, vágyva-vágyott, drága magyarokat.

AZ ÍGÉRET FÖLDJE

I

Rossz történelempolitikus volna, rossz szolgálatot tenne Magyarországnak és rossz szolgálatot tenne Bethlen Istvánnak is az, aki a háborút veszített Magyarország történetét — egyébként helyesen — Bethlen előtt és Bethlen után való korszakra osztván, ezt a felosztást azzal a megállapítással indokolná, hogy Bethlen István gróf a jelenkori Magyarországnak általában véve első és egyetlen nagy államférfia. Értsük meg egymást: én nem is nagy emberekről beszélek, hanem hasznos emberekről. Ez az alapja a régi és új politikusok között való annak a disztinkciónak, amelyben szemben áll egymással a beszélő és a cselekvő ember. A magyar nemzetnek jogában van a hasznos embert többre értékelni a legnagyobbaknál; a nemzet szempontjából minden ember annyit ér, amekkora hasznát látja neki a közélet. Lehetnek bálványok és hősök, eszmék, érzések, tanítások megmérhetetlen nagyságai, látnokok és gondolkodók, próféta és félistenek, akik végeredményben semmit sem használnak, csak elkápráztatnak, sőt, esetleg, tragikus hősök módjára felgyújtván Rómát, helyére egy valamirevaló kis falut sem tudnak építeni. Ebben az érte-

lemben egyformán improduktív ember az a grand-seigneur, aki külügyminiszter, nagykövet vagy politikai író létére csak mellékfoglalkozásnak nézi közéleti működjét és az a nagyhangú fiskális, aki fulmináns parlamenti beszédeivel is csak a maga irodájának klientéláját akarja gyarapítani. Ebből a szempontból hasznavehetetlen ember az, aki doktrínákból és dogmákból akkor sem enged, ha összedől a világ, vagy aki a maga drágalátos személyének valódi vagy vélt sérelmeire a túlérzékenység duzzogásával reagál. A kapkodó impresszionista épp úgy nem ér semmit, mint a következetesség mániákusa. Semmi hasznát nem látom a tétova és álmodozó szkeptikusnak, de részeg illúzióival csak kárt okoz a vak fanatikus is. Az oktalan gög, amely maga körül csak dőréket vagy hitvány haszonlesőket lát, épp úgy nekimegy a falnak, mint a pedáns parlamenti vezér, aki a többségi akaratot tabunak tekinti.

Ebből azonban nem az következik, hogy a középút embere, a minden jóból egy csipet legjobbat kiválasztó kompromisszum-ember az államférfiak ideálja. Magyarországnak a háború után olyan férfiura volt szüksége, aki az önállóságához nem szokott nemzetet kimentett abból az égő csipkebokorból, amelybe az anyagi és erkölcsi romlás vergődései közben belekeveredett.

Mi volt a helyzet a háború után?

Eszembe jutnak a régi jó békebeli napok, amikor divatba jöttek nálunk az orosz írók. Meghatott és gyönyörködtetett bennünket a nyomorultaknak, a félkegyelműeknek, a holt lelkeknek, a kétségbeesetteknek, a volt embereknek, a hülyéknek és hősöknek, a gyilkosoknak és apostoloknak, a nyavalyatörősöknek

és a megszállottaknak az a felvonulása, amelyet Gogol, Dostojevskij és Gorkij Maxim rendeztek az élet mélységeiből. Úgy éreztünk velük, úgy sírtunk értük és úgy gyönyörködtünk bennük, mint ahogy a színpad tragikus vagy groteszk hősein: rokonszenvünk mélyén csendesen és boldogan meghúzódott egy örömteljes sóhaj: hála Isten, hogy ez az élet oly messze van tőlem, — vagy fellobbant lelkünkben a farizeus gőgje: hálát adok Neked, hogy nem vagyok olyan, mint ez a publikánus.

Szép olvasmányok voltak ezeknek a tintától részeg orosz álmodozóknak a regényei, csak azt untuk egy kissé, hogy minden regényhős minduntalan a maga lenni vagy nem lenni problémájával vesződik. — Mit tegyék? — ez a kérdés lebeg az összes orosz regényhősök ajkán. Tolsztoj Karenina Annája, Gorkij Maxim Gordjejev Tamása mindenkit ezzel a kérdéssel ostromolnak meg, első sorban a saját lelküket: mit tegyék? — sto gyelaty? Mindenki az élet aktív programját keresi, a cselekvés irányát kutatja, egy zsinórmérték után kapaszkodik, hogy valamiképpen változtatni tudjon azon a szörnyű úttalanságon, amelyen eddig botorkált.

Mit tegyék? Sto gyelaty? Uramisten, micsoda kérdés! Hát élj, dolgozz, örülj, játssz, házasodjál meg, nevelj gyermekeket, politizálj, pipálj, műveld a földedet, kereskedjél vagy katonáskodjál!... Ezt szerettük volna a fülükbe kiáltani az orosz regényhősöknek, mi, realista, objektív, materialista és aktív európai emberek.

De az orosz Tamás úrfi, a gazdag semmittevő Karenina Anna, a szerelmes asszony, Raszkolnyikov,

a gyilkos, Mihajlovics Fedor herceg, a hülye, Kutuzov, a hadvezér, Levin, a dolgos földbirtokos, Konovalov, a péklegény és a Volga rabszolgái, a hajóvontató burlákok a fejüket rázták és könnyes szemekkel kérdezősködtek tovább: mit tegyek, merre menjek, hol találok megnyugvást, hol kapok feleletet, hol hajthatom le a fejemet pihenésre?

Akkoriban, a háború előtt ez speciális orosz neuraszténiának látszott. Maguk az oroszok ezt a betegséget toszkának, a kétségbeesés egy nemének hívták. Mi, nyugati olvasók, hamar meguntuk ezt az egyhangú, sivár, életvontató éneket s magunk is neuraszténiásokká lettünk ennek a félig tragikus, félig affektált metafizikai tépelődésnek a hallatára.

És lám, nem telt bele húsz-harminc esztendő és egész Közép-Európa beleesett ebbe a toszkába. Mit tegyünk? Ezt kérdezte a legyőzött országok mindenrendű-rangú népe. Rettentő probléma. És a válasz roppant felelősség, mert attól függ egy ember, egy egész generáció, az egész nép sorsa. Ez is azt mutatja, hogy akkor még benne voltunk a háborúban. Mert mi a különbség háború és béke között? Az utóbbiban automatikusan, mintegy síneken gördül az életünk. Sőt, rosszat tehetünk, hibát halmozhatunk, lustálkodhatunk anélkül, hogy egzisztenciális krízisbe sodorna egy jobbra vagy balra való lépés megtétele vagy elmulasztása. Nincsenek irreparábilis dolgok. Elesünk és újra felkelünk. Görbe utakon is valahogy a cél felé haladhatunk. Rossz törvényeinket kiigazíthatjuk, hibáinkat ráértünk nyesegetni s van időnk a módszerek kitanulmányozására. Háborúban minden lépés: élet vagy halál. A felelősség emberfeletti. Egy szava-

zás, egy igen vagy egy nem: a nemzet életébe kerülhet. Mindennap határozni kell. Mindennap egy korszak. Minden kortesbeszéd felbujtás gyilkosságra vagy lelkesítés egy új honalapításra. Minden ötleten egy generáció jó vagy rossz sorsa múlik. Minden törvény egy honfoglalás vagy hazaárulás. Irtózatos felelősség.

És ki vállalja a felelősséget?

Sokan. Sokan vannak, akik a Mária Terézia-ordóra pályáznak. Hemzsegnek a kuruzslók, a sarlatánok, csodadoktorok, szélhámósok, az önző kufárok és a tintától részeg álmodozók. És ezek sohasem kérdik, hogy mit tegyünk. Ezek tudják. A félkegyelműek és cinikusok, az üzletesek és a stréberek, a fanatikusok és a kalandorok, óh ezek mindig mindenben biztosra mennek. Ezeket nem gyötri a kétség és nem kínozza őket a lelkiismeret. Ezek vakon rohannak a jövőbe, vagy nagyon is nyitva tartják szemüket a jelenre, hogy a zavarosban hol van halászatni való. A fórum sohasem oly hangos, mint ilyenkor. De vigyázzunk! A nagyon hangos emberek előtt csukjuk be fülünket s óvatosan kövessük azokat, akik nagyon biztosan vezetnek. Ilyenkor százszor is tegyük fel a kérdést: mit tegyünk és kit kövessünk a sötét úton?

Ez volt a helyzet, amikor Bethlen István vette kezébe az ország kormányzatát.

Ismerjük be, az ország nem érezte, hogy benne egy Mózesi kapott, aki valamiféle ígélet-földjére fogja vezetni. Nem is érezhette. De azért mindenki örült, hogy valakire rábízhatja az ország sorsát, őszintében szólva, hogy kapott valakit, aki ismét vállalja a felelősséget az akkor kikerülhetetlennek látszó kudarcokért.

Most már hat esztendő pespektívájában némileg rekonstruálni lehet ezt az érdekes lélektani képet. A nemzet oly sóvár vággyal epedt a rend után, hogy mindenkit örömmel látott volna, aki ezt a csodát elhozza, jött légyen az a mennyek vagy a poklok országából. Katona vagy polgár, néptribun vagy diktátor, angyal vagy ördög, mindegy volt neki: a nemzet megváltó után kiáltott és boldogan hajtotta volna fejét bárki igájába. A dolgok egész a lehetetlenségig fejlődtek; senki sem hitte el, hogy politikai erők, hatalmi tényezők egyensúlyát vissza lehet állítani; hogy a folyton romló pénz mellett ipart, kereskedelmet, polgári jólétet lehet teremteni; hogy királyságot király nélkül, hogy államháztartást pénz nélkül, hogy rendet tekintély nélkül, hogy országot országgyűlés nélkül fenn lehet tartani; hogy egyáltalán a trianoni határok között élni lehetséges. Nem is tudta a nemzet elképzelni, hogy fel lehet támadni; most már nem is háborgott, csak rezignált. Az mondta: hadd lássuk, mire képes ez az új optimista, aki arra vállalkozik, hogy talpraállítja azt a nemzetet, amely, úgy látszik, nem tudott meghalni az utolsó öt esztendő alatt, de élni sem tud tovább. Szinte kárörvendő gúnnyal nézte, mit tud kezdeni ilyen helyzetben egy régi iskolában felnőtt politikus, aki amellet gróf, titkos tanácsos, erdélyi ember, jórészt ismeretlen s még hozzá református is a kurzus kulminációján.

Apponyi Albert gróf visszavonult az ország kormányzásától, védőügyvédjévé lett a magyar ügynek a Népek Szövetségében és ilyen minőségben bámulatba ejtette a világot, de a világ csak pillanatokra tud ellágyulni és Millerand, Foch marsall vagy Poin-

caré még pillanatokra sem. Andrássy tovább dolgozgat csodálatos könyvén s kutatja a magyar államfennmaradásának okait, miután a régi magyar államból kő kövön nem maradt a nagy földrengés után, És Tisza István mártírhalált halt.

Ha ilyen sors adatik a nagyoknak, mit várjunk a statisztáktól? Csodálhatjuk-e, hogy Vázsonyi Vilmos, akit Vadász Lipót excellenciás bóchernek nevezett, semmit sem tanult a világháborúból és élete utolsó percéig arra használta majdnem határtalan képességeit, hogy kormányt buktasson, pártokat alakítson és összevegytessen és ötletes szójátékokat gyártson Bethlenre vagy Rassayra, a zsidó bárókra és az ébredőkre. Ugyan ki tud majd felelni száz vagy kétszáz év múlva, hogy melyik alkotása maradt fenn — hogy az élő nagyságokról ne is szóljunk ily tiszteletlenül — Szilágyi Dezsőnek, Ugrón Gábornak, Eötvös Károlynak, Polónyi Gézának vagy Vázsonyinak? Pedig ezek mind nagy elmék, tündöklő szónokok és tömegek bálványai voltak s én nem temetni, hanem dicsérni akarom bennük a magyar politika Caesarait. De nemcsak ők, az ancien régime emberei, de az ujak sem tanultak és a forradalmak után rögtönzött államférfiak közt is többnyire Andrássy-, Szilágyi Dezső- vagy Vázsonyi-utánzatok lepték el a fórum szószékeit. Ám, ha a régiek csak cselekedni nem tudtak, mondanivalójuk bőségesen volt, az ujak már csupán deklamáltak és szavaltak, vagy egyszerűen csak az ajkukat mozgatták, hogy a mozivásznon úgy tűnjenek fel, mintha beszélnének. Valósággal idegessé tette az embert a két nemzetgyűlésen elhangzott beszédek tartalmatlansága. A közepszerűségek és laposságok, a köz-

helyek és az uraságoktól levetett, átszabott, kifordított és vegyileg tisztított ócska frázisok unalma. A pongola stílus, az üres és kongó hang, a mesterkélt és ingatag érvelés, amely eszedbe juttatja a szakadó záport, a megeredt esőt, a tikkadt, nedves levegőt, a napsugártalan, ólmos égboltozatot és felébreszti benned az unalom, a csömör és a horror vacui érzését.

A nagy beszédek csődje mintha előre jelezte volna, hogy itt el kell jönnie a másik politikának, amely nem sokat beszél, hanem cselekszik és jönnek olyan emberek, akik rátermettek arra, hogy minden nekik juttatott dolgot férfiasán elvégezzenek.

És jött az új ember, aki megunta már az afölött való elmélkedést, vitát, kapacitációt és szónoklatot, hogy mit kellene a haza érdekében cselekednünk, hanem cselekedett...

II.

Azóta hat esztendő telt el. S most nemrégiben újra kezembe került egy régi könyv s abban olvasgatván, úgy éreztem, hogy alá kell húznom néhány mondatot, útmutatóul, könnyebbség okából, ha netalán kedvem kerekedik újra és újra elővenni, íme, az alá-húzott sorok:

„Minden igazi nagy ember, már természeténél fogva, nem a rendetlenség, hanem a rend fia. Azért van itt, hogy a rendetlen, kaotikus dolgokat rendezté tegye. A rend misszionáriusa ő. Nincs az a káosz, ami ne keresné a maga központját, hogy akörül forogjon.

Az életnek valóságon és igazságon, nem pedig

igazságtalan hagyományon és agyrémen kell alapulnia.

Ami könyv és okirat a régi rend nagy embereiről szólt és kezem ügyébe akadt, azt én hűségesen mind elolvastam; leghőbb óhajtásom volt, hogy bámuljam, szeressem, tiszteljem őket, mint hősokeket; de kénytelen vagyok kijelenteni, ha már meg kell mondani az igazat, hogy az eredmény nem kielégítő. Utóvégre is azt találtam, hogy nem lehet erőltetni a dolgot. Igen jeles emberek sorjában vonultak fel ünnepélyes módon, mérsékelt eufemizmusokkal, filozófiájukkal, parlamenti ékesszólásukkal, a lehető legalkotmányosabb, feddhetetlen, méltóságteljes emberek. De ...

Ebben a másik emberben azonban minden vonalon látjuk a gyakorlott szemet, csak azt keresi, ami gyakorlati, kivihető; mély belátást tanúsít a tényekkel szemben. Hogy egy ilyen embernek látó szemével és bátor szívével fokról-fokra, diadalról-diadalra előre kell mennie, míg, bárhogy nevezzétek is, az ország legerősebb emberévé lesz: ennek a magyarázatában semmi búbjósság nincs.

... A ravaszkodó értelem „leleplezi őt”.

... Minden párt csalódott benne, minden párt azt akarta, hogy ilyen meg olyan legyen a véleménye s úgy is értelmezte s kisült, hogy bizony nem az volt. De voltaképpen nem kikerülhetetlen sorsa ez, ilyen időkben, minden kiváló embernek? Minden ilyen férfúnak szükségképpen megvannak a maga hátsó gondolatai. Ha tenyerén hordozza a szívét, úgy hogy minden csóka kénye-kedve szerint csíphet egyet rajta, utazása ugyancsak hamar véget ér. Senkinek sem tanácsos olyan házban ütnie fel tanyáját, amely csupa

üvegből van. Mindenki maga ítéli meg, hogy gondolataiból mit és mennyit mutasson meg másoknak és éppen azoknak, akikkel hivatva van együtt működni ... Minden töredék azt képzelte, hogy kizárólag az ő embere. Innen ered felháborodásuk, amikor azt találják, hogy egyik párthoz sem tartozik, csak a saját magáéhoz ... Aki nem tudja magába rejteni gondolatait, semmi figyelemreméltó dolgot nem tud dűlőre vinni. Vájjon egy hadsereg főparancsnokát álnoknak nevezzük-e azért, mert a haditervet nem köti minden káplár vagy közlegény orrára?

A mi emberünk köznapi történetírója azt képzei, hogy ő már akkor el volt tökélve az ország megmentésére, amikor még otthon a birtokát kezelte. Gondolkozunk csak egy pillanatra afölött, hogy mennyire másképp fest a valóság. Ugyan mit és mennyit tudunk előrelátni életünk folyásából? Egy arasznyi ösvényen kívül minden sötétben tátong előttünk; a lehetőségeknek, aggodalmaknak, valószínűségeknek, gyatrán pislogó reménységeknek kusza útvesztője. Az ő élete sem folyt le programmszerűleg, hogy kifürkészhetetlen ravaszsággal drámailag jelenetről jelenetre kelljen eljátszania.

Minden emberben megvan az ellenállhatatlan vágy: kifejteni erejét, ahhoz mérten, amennyi tehetőséget a természet belé oltott. Ez helyén van, sőt kötelesség, az embernek legfőbb kötelessége. Nem az állásra való törekvés, de az állásra való rátermetség: ez itt a kérdés.

A parlament a legnagyobb krízisekre nem tudott válaszolni; csak mindig beszélni, beszélni. Talán a parlamenti testületek természetében fekszik ez; talán

egy parlament se képes ilyen esetben válaszolni, csak éppen beszélni, folyvást beszélni. A nemzet nagy többsége mindig közönyösen viselkedik a nagy ügyekkel szemben, inkább csak úgy ímmel-ámmal nézi és hagyja a maguk útján. Nem a fejszámnál fogva, hanem súlyban és erőben vagyunk mi többségben... és ő a rakoncátlan képviselők közé ment; megparancsolta, hogy ne fecsegienek többet és oszoljanak széjjel. Igen, ez a valóság s megteszem, ami tőlem telik. Krisztus törvénye, jog és igazság sok tekintetben országos törvény erejére voltak emelendők. Ehelyett léha pedantériákba, alkotmányos szószálhasogatásokba, végnélküli szóharcokba és vitatkozásokba bocsátkoztatok és még mindig Mammon törvénye uralkodik. Vegyétek alkotmányos formuláitokat kezetekbe, én pedig formuláztalan küzdelmeimet, céljaimat, valóságaimat, tetteimet az enyémbé és Isten Ítéljen köztetek és köztem.

Ez a miniszterelnök olyan volt, akinek nem szabad lemondania!

Ezeket az oldalakat Carlyle Tamás írta Cromwell Olivérről. Ragyogó lapok! És megfogadván Dickens egyik szeretetreméltó hősének, Cuttle kapitánynak tanácsát, begyűrtem az illető lapokat, hogy szükség esetén bármikor rájuk akadhassak. És lám, most pompás alkalom volna, felhasználni Bethlen István jellemének és politikai szereplésének megrajzolásánál. Meg is tennem, de némi fentartással. Bethlen Istvánt csak akkor lesz szabad Cromwellhez hasonlítani, ha a rábízott dolgokat, valamennyit, vagy legalább a legfontosabbakat, férfiasan mind elvégezte. Addig csak ígéret és perspektíva, csak programra és szimbólum. Hogy

nemzeti hős legyen, ahhoz szükséges, hogy a nemzetet az ígéret földjére be is vezesse.

Hogy Dickensnél maradjak, a Dombey és fiában van egy öreg hajós, Bunsby Jack nevű, akinek olyan messzenéző tekintete van, hogy maga körül tíz kilométer sugarú körben semmit sem lát, mert a szeme mintha mindig Grönland partjait kutatná. Ez sokszor eszembe jut Bethlen István gróf politikájának megfigyelésénél. Bethlen István a nagy tervek és nagy tettek embere. Diplomata és a nagy válságok megoldója. Hadvezér, aki hadseregek és hadtestek mozgólatait irányítja és száz kilométerekben, milliós tömegekben és ágyuk, repülőgépek, gépfegyverek ezernyi sokaságában gondolkodik. És eközben mintha az egyes katonák, az apró egységek, a századok és zászlóaljok sorsáról megfelelkeznek. Tekintetével egyre Grönland partjait figyeli és nem veszi észre a lába körül nyüzsgő sokaság bajait.

Ez könnyen vezethet katasztrófára.

Bethlen István gróf ma program és jelszó és párt és kormányzati elv Magyarországon. Egységes párt? Hát olyan is van? Nincs. Csak parlament van, amely Bethlenre esküszik és követi őt tűzön-vízen keresztül és megszavazza a miniszterelnök minden gondolatát. És ebben a parlamentben túlságosan sokan vannak az olyan emberek, akik egy valamire való falu számára sem tudnának helyhatósági szabályrendeletet elkészíteni s egyetlen kvalitásuk, hogy belátják: ma nem tehet okosabbat az ember, mintha Bethlen István törvényjavaslatait gondolkozás nélkül megszavazza. Nem utolsó kvalitás, volt idő, amikor még ezt sem lehetett a magyar parlamentről elmondani. És ne szépít-

sük a dolgot: a parlamentből még ma is hiányzik az igazi polgárság igazi képvisellete. A parlament túlságosan homogén összetételű. Félek, hogy nagyon sok képviselő között nagyon könnyű volna kimutatni a sógorság és komaság viszonyát s ha nem volna ez a szó oly undorítóan kompromittálva, könnyen ragadtatnám magamat olyan kifejezésre, hogy egy kissé osztályjellege van ennek a Háznak.

S ami a tevékenységét illeti...

Évek óta figyelni az országot. És évek óta várja, hogy egyszer majd csak akad valaki, aki valahonnan, akár a kormánypárt, akár az ellenzék padsoraiból feláll és konstatálja, hogy az országgyűlési képviselőkön kívül künn az utcán, a városokban és a falvakban, a pusztákon és tanyákon, a vidéki kúriákban és a külterki munkáslakásokban még él vagy tíz millió magyar, él és gondolkodik, vár és türelmetlenkedik, kesereg-vágy dühöng, mert megunta a Ház politikai és gazdasági tehetetlenségét. De ilyen ember csak elvétve akad. Tíz millió ember hiába várja, hogy észrevegye őt az a néhány szent és sérthetetlen férfiú, akik a maguk immunitásának védelme alatt egyebet sem tesznek, mint egymást kapacitálják, ugratják, leleplezik és rehabilitálják, gyalázzák és magasztalják, akik szüntelen a maguk kis személyi sérelmeivel untatják az országot, bizottságosdit és értekezletesdit játszanak, fenyegetőznek, kivonulnak, obstruálnak vagy sztrájkolnak, blokkokat vagy frakciókat csinálnak, tömörülnek vagy szétválnak, enunciólnak és denunciálnak és szórszálhasogatnak, rekriminálnak és likvidálnak ... és sohasem veszik észre, hogy künn morogva ácsorog közönség. Nem veszik észre, hogy a választók

állanak a mezőn, a réteken, a gyárakban, a bányák, a gépek és a hideg kohók körül, az üres istállóban és szükségbarakkokban dideregnek.

A parlament, mint egy győztes Napóleon, bekötött szemmel megy Oroszország felé... Nos, hogy Napóleonnál maradjunk, a párisi divatszalonok tulajdonosa, a lyoni selyemgyáros, a burgundi bortermelő, a szajnaparti rakodómunkás, a délfancia paraszt, a bretagnei hajós most sem, 1812-ben sem hederített Oroszországra. Neki mindegy volt, hogy Moszkvában hogy áll a demokrácia ügye, hogy a cár vagy Napóleon lesz-e úr Konstantinápolyban s hogy mekkora területe van a varsói hercegségnek. Ez Napóleon privát ügye volt, de a francia katonák szó nélkül követték a császárt Szmolenszktől Moszkváig és szó nélkül öntözték vérükkel az orosz, mezőket. De visszafelé már megsokallták. Éhesen, rongyosan, fogvicsorgatva vonszolták magukat Napóleon után, mint ahogy Meissonier nagy képén látható. És már nem fojtogatták magukba a szót. Meissonier ezt a címet adta képének: ... És ők morogtak.

A magyar hajléktalanok, a magyar munkátalanok, az éhező és elkeseredett polgárok morognak.

Igen, morognak, mint Napóleon katonái az oroszországi hadjáratból való visszavonuláskor. A parlament kis Napóleonjai süketen és vakon poroszkálnak naiv vesszőparipáikon és a maguk egyéni ambícióitól nem látják a lerongyolt Grandé armée vánszorgó veteránjait. Az ő fejük tele van a maguk hiú kis sérelmeivel, mintha Magyarország sorsa attól függne, hogy kizárják-e ezt vagy azt az ellenzéki képviselőt harminc napra a nemzetgyűlésből. Vakok és süketek.

Nem hallják, hogy a katonák morognak. Napoleon sem hallotta. Csak egy jámbor festő, Meissonier nevű, mert megfesteni a visszavonuló katonák rongyos és dühös tömegét és ő hallotta meg, amint oda is írta a sötét kép alá: ... És ők morogtak...

Talán most is jó lesz, ha nem politikus és nem képviselő úr, hanem egy szerény és naivul őszinte hang a népből odasúgja a parlament fülébe: Hagyjátok egy pillanatra abba kis alkotmányjogi és mentelmi és napirendi és házszabály-sérelmeiteket, ne töltsétek az időt félreértett szavaitok értelmének helyreigazításával, ne buktassatok folyton kormányt és ne szólaljatok fel oly sokat személyes kérdésben, hanem nézzetek ki egyszer az ablakon, urak, vegyétek észre a munka Grandé arméejének rongyos ácsorgóit és halljátok meg, hogy ők morognak...

Ebből a halk morajból oda föl a parlament, a kormány és Bethlen István gróf magasságába vajmi kevés hallatszik fel, csak néhány sóhaj és hangfoszlány.

De ezek a hangfoszlányok egy szörnyű szimfóniában olvadnak össze.

... Uram, szegény napszámos vagyok és két pengőért kubikolom a földet s rajtam naponta hármat nyer a vállalkozó.

... Uram, én csak szegény özvegyasszony vagyok. Én nem értek a politikához, de boldogult uramtól maradt tízezer aranykoronámat annak idején hadikölcsönbe fektettem bele.

Nem igaz. Nem vagyok én szegény özvegyasszony, hanem újságíró vagyok és én írtam azt a cikket, ame-

lyen fellelkesedve szegény özvegy édesanyám hadi-kölcsönkötvényt vásárolt kis vagyonán.

Újságíró vagyok? Csak voltam. A lapomnál B-listára tettem és most német és francia cikkek fordításával szaladgálok egyik redakcióból a másikba, hogy kikolduljam a gyermekem, özvegy édesanyám és húgom vacsoráját.

És elém áll a húgom és azt mondja: Hát én miért végeztem nyolc gimnáziumot s hegyébe még egyéves kereskedelmi szaktanfolyamot, ha most egy fillért sem tudok megkeresni a tudományommal?

Gimnázium? Kereskedelmi tanfolyam? Az is valami? Nekem orvosi diplomám van és négy év óta kérvényezek és előszobázok, hogy valami betegpénztári vagy vidéki körorvosi álláshoz jussak ...

Ohó! Ön orvos! Akkor nincs joga önnek panaszkodni. Uram! Orvosra minden rongyos kis községben szükség van s a betevő falatját így, úgy, amúgy mégis csak megkeresheti. De én mérnök vagyok és tíz év óta nem építőnek s a falusi házak megtervezéséhez elég egy pallér is, nem kell oda diplomás építész.

Építész és orvos! Engem nem hat meg az ő jajveszékelésük. Építész és orvos megél a jég hátán, Romániában és Jugoszláviában, vagy a holland Indiákon is! Boldog ember az, akinek olyan képzettsége van, amelyet az egész világon lehet értékesíteni! De én nyugalmazott tisztviselő vagyok, menekült, rokkant, beteg, hadviselt, koravén lateiner, államtudományi államvizsgás szellemi proletár havi hatvan pengő nyugdíjjal és húsz pengő családi pótlékkal a feleségem és kislányom után.

Államtudományi? Csekélység! Én doctor juris

utriusque vagyok és pénzbeszedő egy döglődő borvállalatnál. Maholnap a vállalattal együtt én is felfordulok.

Szerencsés fickó! Borvállalatnál van! Jó dolog az üzlet. Bort mindig isznak az emberek. Az utolsó ingüket is elisszák.

Úgy gondolja, uram, hogy bort isznak az utolsó ingükön? Téved. Én szeretem a bort, de az utolsó ingemen kávé és négy zsemlyét vacsoráztam a Hellaskávéházban.

Igaz. Kávéra is alig jut ma az embereknek. Ezt én tudom a legjobban, mert én kávé vagyok és a feleségem óráját, fülbevalóját és jegygyűrűjét most tettem zálogba, hogy ki tudjam fizetni a forgalmiadót.

Ha én még ott tartanék, édes Istenem! Nekem gyomorfekélyem van és három hétre ágyba kellene feküdnöm... de ha én három napig fekszem, a családom a Dunának mehet.

Ja, most nincs jogunk betegeskedni, kedves jó uram. Én tüdővész vagyok és örülök, ha napjában egyszer jóllakom kenyérral s boldog vagyok, hogy tizedmagammal meghúzódhatom egy barakkakás nedves szobájában,

Barakkakás! Ez az! Én is ott lakom, ágyrajáró vagyok s négy éve vőlegény.

Házasodni akar? Elment az esze?

Hát végre talán mégis csak az volna az élet célja, az ember rendeltetése ... család, feleség, gyermek ... Istenem! Egy kis melegség, meghitt környezet, aszszonyka, aki megédesíti az életünket, gyermekkacaj, karácsonyfa... Istenem, hát miért dolgozom, tűrök várok, nélkülözök, ha nem azért, hogy magamnak,

életemnek, az illúzióimnak folytatását lássam a gyermekeimben? ...

Elég!

Igaz, hogy a civilizált ember nem önző fenevad, aki a létért való küzdelemben senkire és semmire nem gondol, csak egyedül a saját személyére. Igaz, hogy egy szegény letiport nemzet tagja vagyok, egy megcsonkított ország, egy kifosztott állam polgára és él bennem a haza szeretete. Igaz, hogy szolidáris vagyok embertársaimmal, hogy egy nagy egész kis atomjának érzem magamat és vállalom a közös bajokból reám eső részt. De mégis, mégis! Én Én vagyok, egy ember, egy individuum, egy Isten képére teremtett, halhatatlan lélekkel és gyarló testtel felruházott Én... és én a magam, szegény, vágyakkal és illúziókkal teli. egyetlen Énemben is szeretnék valahogy boldogulást vagy legalább megnyugvást találni.

Mert már nem sokáig bírom az én egyetlen Énem tragédiáját.

III.

Bölcs ember minden rosszból kisajtolja a maga erkölcsi hasznát. Úgy kellene, hogy valamennyien hívő alkimisták legyünk: higanyból, kénarzénból, mindenféle nemtelen salakból, bűnből, tévedésből, ostobaságból kivonjuk azt a csepp aranyat, ami a goromba és szennyes élet fenekén tapasztalások és tanulságok alakjában megmarad.

Fiam, te egy szörnyű világkatasztrófa közepette töltötted gyermekkorodat. Nagy földrengés rázza össze a hegyeket és völgyeket és a népek össze-vissza futkároztak hegyről-völgyre, föl és alá, jobbra-balra

és ami alul volt, az a tetőre került és a magasból feneketlen mélységbe hullottak, akik azt hitték, hogy övék minden kincse és hatalma pénznek, észnek, szerencsének és tradícióknak.

A háború tabula rasat csinált és te húsz éves fővel, mint egy új Robinson, magad ura gyanánt, eszed, szíved, bátorságod és erőd szerint alapítod meg a saját pozíciódat Karthágó romjai fölött. Te annyit láttál, mint apáid kétszáz év alatt. Te oly sokat tudtál meg az élet és halál, vér és pénz, becsület és bűn titkai-ból, amennyire az emberiségnek évszázadokra volt szüksége a múltban. Sokat szenvedtél és sokat nélkülöztél. Előtted meztelenül jelent meg a történelem, ha ugyan nem magad voltál a történelem egy parányi, de aktív fejezete. Te most siratod a régi jó időket és régi regények olvasása közben sárga irigység fog el az idillikus, enyhe, boldog fēlmúlt szépségeivel szemben.

Pedig nincs igazad, fiam. Te olyan korban élsz, amelyben a derék, okos, egészséges és tiszta fiatalság a világ újjáteremtésére hivatott. Te egy új renaissance embere vagy, csak nem tudod még nagyszerű hivatásodat. Te öntudatosan és állig felfegyverkezve indulsz fi a nagy bellum omnium contra omnes lóvészárkába, amelyben mi tunyán, védtelenül, petyhüdt testtel, már kezdettől fogva reménytelenül feküdtünk ifjúságunk legszebb éveiben.

Ezért pusztultunk el olyan vigasztalanul.

A mi fiatalságunkban vajmi kevés terünk volt az étellel szemben sikeres, merész egyéni akciókra. Mi beleszülettünk a jóba, vagy a rosszba. A jó csak tunya, lomha, fáradt tradíció volt, a megszokás és sablon unalmas és butító biztonsága. Ne higgy a

nak, akik a régi jó időről mondanak neked együgyű meséket.

Előtted bezzeg nyitva van az élet. Egy új világ erjed. Nagy kiválasztódás folyik a társadalom minden rétegében, derékség, erő és bátorság szerint. És te olyan korba születted bele, amelyben nem lehet örökségből, életjáradékból, nagyúri pártfogásból, rokonlátogatásból, olcsó protekciókból, gazdag asztal körül való ácsorgásból megélni, ahol minden legénynek ki kell állani a gátra, ahol izmos test, tiszta fej, bátor lélek ki is verekedhet! magának a megfelelő pozíciót.

Olyan korba születted bele, amelyben már gyermekkorától kezdve férfiszámba veszik az embert, amikor már az iskolában megbarátkoztatnak az élet, a természet, a sátor, a világjárás gyönyörű nehézségeivel, amikor az érettségén olyan ifjak néznek szembe a matematika és filozófia rémeivel, akik már olimpiáson voltak.

Hiába irkálnak és hiába firkáltam magam is annyit össze-vissza a régi jó idők szépségeiről — ne higj nekünk, fiatal barátom, belőlünk a megposhadt öregség, a nagy magyar lustaság, a tehetetlenség és a bátortalanok kényelmes, nagyképű konzervativizmusa beszél. Ha jól meggondolom a dolgot, nem is volna szabad soha egy csüggesztő, pesszimista szót leírni nekünk, érdemtelen, kiégett, nekibúsult, vénhedő magyaroknak. Szerencse, hogy ti nem ültök fel nekünk. Ti piros arccal és fanatikus hittel néztek a ragyogó magyar jövő arcába, valahányszor bebújtok cserkészblúzotokba, vagy nekivetkőztök úzásnak, lovaglásnak, futásnak, gerely vetésnek, súlydobásnak. kezetekbe veszitek a turistabotot és már meg-

hódítottátok a Kárpátokat, csak beleugrotok kis dunai csónakotokba és már az Adrián érzitek magatokat, mint Nagy Lajos vagy Magyar Balázs vitéz katonái. A háború számtalan sorompót állított a népek érintkezése közé: millió és millió sírdombot hányt a régi határok vonalán, de a ti fiatal szemetek előtt mérhetetlen perspektívákat nyitott meg és tekintetek végig röpül a világ eddig nem is sejtett nagy távlatain. Magyar embernek egy kis időre megszűkült a hazája, de kitágult és a végtelenbe röppent a szeme pillantása. Ti elöttetek a komoly élet hatalmas feladatai tisztán és félreérthetetlenül kirajzolódtak. Ti már nem vagytok a régi vicinális magyarok Pató Páljai. Ti, modern gyermekek amerikai stílusban nevelkedtetek, olyan amerikaiak stílusában, akiket az első generáció magárahagyatottságával az első foglalók dús zsákmánnyal kecsgettettek ismeretlen szűz területek meghódítására. Mit tudtunk mi kereskedelem, ipar, gyár, tőzsde, export, import, külföldi tőke, többtermelés lehetőségéről, hasznáról és hatalmi jelentőségéről? Nektok a kisujjatokban van valuta, deviza, vámok, arbitrage, tarifa — olyan ördögidéző kabbalisztikus szavak, amelyek fölött újságolvasó vidéki öreg magyar ma is megcsóválja fejét. Ti aranyat szüreteltek belőle. Ti már nem szegyeitek dolgozni, adni-venni, csereberélni, közvetíteni, hirdetni, inaskodni, ügynökösködni, trafikot, sorsjegyet, értékpapírt, pénzt árulni, kereskedni, kupeckodni, utazni, — ti a saját magatok egzisztenciáját nem államtól, vármegyétől, alapítványi helytől, hanem a saját két erős, barna, dolgos tenyerektől kapjátok. Ti az új Magyarország világcserekeszei lettetek rövid néhány esztendő alatt, — ti fog-

játok újra megalapítani azt a szép, régi nagy Magyarországot, amelyet mi eltékozoltunk turáni tehetetlenségünkben.

IV.

Közvetlenül az ablakom alatt gyalogjárót építenek betonból s új transzformátort szerelnek fel az elektromos művek emberei; az úttest fel van bontva, mint egy beteg ember gyomra: műszerek, azaz hogy létrák, lapátok, talicskák, tégladarabok, aszfalttömbök, kavics, mész, homok, agyag, nedves földgöngyök hevernek az úton. A nagy kanálist építik most az út alá, öt méter mélységben és villamos-szivattyú pumpálja ki a mélyből a talajvizeket. A gép bűg, reszket, ütemesen pattog, mint egy motorbicikli vagy repülőgép apró robbanásai, olyan a zihálása. Az úton szekerek nyikognak és teherautók alatt reszket a föld. Bűgás, ostorpattogás, tülkölés, motordurrogás: de azért kihallatszik a madarak csiripelése a tarkavirágos vadgesztenye fák lombjából. A villamosvonal zúgásába belecseng a kocsivezető harangja.. . zűrzavaros, kakaofóniás, de ismerős és erőteljes szimfónia ez, ha elnémulna, bizonyára felébrednék délutáni szundikálásomból.

Sűrög-forog, nyüzsög, forr, kavarog az utca, félig beépítetlen országút, város végén, Kelenföld felé. Itt ott házakat építenek. Nincs gyönyörűbb dolog a házépítésnél. Téglarakások, állványok, vinnyogó csigák, malterosládákat cipelő leányok, mérnök a szalagjával, meszesgödör, építómester, pallér, kőfaragó. Hála Isten, miután a házak lábázatát terméskőből faragják, ez

most divat, örülök neki, mert nincsen szebb muzsika, mint a kalapács csengése a kődarabokon.

Boldogság így állni az ablaknál és nézni, hogy milyen szépen megy a munka.

A munkásember hajladozó, jövő-menő, talicskázó, méltóságosan tempós mozgása a leggyönyörűbb látvány. Meunier bányásza, Courbet kőtörője, Millet kalászszedője. Ez a képzőművészet legszebb témája. Majdnem szebb, mint a mezítelen test. Benne van a modern élet minden kultúrája, a technika, a verejték, a koncepció, az öröm, az eredmény. Ez a legfenségebb kompozíció: a munkás, az erőlködő, a természetet legyőző munka, amely az életet széppé, kényelmessé teszi.

Évek óta lesem: mikor kezd már dolgozni az ember? Mikor kezdi újjáépíteni ezt a lerongyolódott, megszagatott, elkopott nagyvárost? Eddig hiába vártam. Eddig nem dolgoztak, csak veszekedtek és spekuláltak, filozofáltak és neki-nekigyürköztek, lopkodták egymás zsebéből a pénzt és egymás szájából a falatot. Verték a mellüket és szájaskodtak, szemüket forgatták és káromkodtak. És politizáltak. Rendeleteket gyártottak, adót emeltek és büntetésekkel fenyegették azokat, akik nem tudtak igazságosan és békeségesen megosztani a nyomorúságon. Nem a malom alatt, hanem az üres éléskamrában politizáltak, amelynek tudvalevőleg bolond a gazdasszonya.

Mindig mondtam, hogy a börze, az értékpapírüzlet, a jazz-band és táncórület, a Váci-utcai luxus, a selyemrongy, a térdigérő szoknya, a pirosított ajak, a bárokban való dözsölés, a zsúfolt kávéházak, a kiviteli engedély, a panama, az árdrágítás, a prostitúció, a hamis

pénz, a kijárási, a forradalom, mindez csak a nyomorúság jele. Az volt a sok autózlet is, ami mind megbukott. Az volt a sok néger vendégszereplés, a szilskinbunda és a sztárgázi, a színházi konjunk-túra és a dollárkölcson is, amelyben az egész magyar földbirtokososztály eladósodott. Ez mind nyomorúság volt.

Fény, ragyogás, pompa, tivornya, tékozlás még mind semmi; a jólét, a rend, a boldogság ott kezdődik, ahol deszkapallókat fektetnek le a réten, kettőt egymás mellé, négyszögben s a két deszka között ütni kezdik a földet. És kiássák a fészek alaprajzait. Az élet a házépítésnél kezdődik.

Túl az országúton oszlop oszlop mellett mered az égnek, rengeteg fehér és rózsaszínű téglá, a réten lefektették a padlókat, munkások ásnak, falaznak, rakják a fészek oldalait, meszesgödrök, gerendatornyok, állványok, vaskapsok, kő, cement, beton, izzadó igazs-lovak, hajladozó kőművesek, por, piszok, lárma, héopp, gyúá, hó, nyolc ház épül egymás mellett, háromszáz lakás, kőműves, ács, asztalos, lakatos, bádogos, fényező, cserepes, szerelő, kályhás, kovács, mázólo, parkettás, tapétás ember sűrög-forog reggeltől estélig, ide jöjjön szobrász és festő a tanulmány- és vázlatkönyvével, ide jöjjön a költő a rímes és ritmikus lei-kével, ide jöjjön a muzsikás és itt énekeljük meg az embert, aki férfiasan elvégez minden reábízott dolgot.

*

Most már kezdem hinni, hogy vége van a forradalomnak.

T A R T A L O M

	Oldal
1921. április 15	3
Miért éppen Bethlen?.....	19
Az elsülyedt világ	45
Háború és Béke	75
Király tragédia	109
Legyen vége a forradalomnak! .	125
Bethlen és Mussolini	149
Lenni vagy nem lenni	169
A City embere	199
Az ígéret földje	215